

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЕМЕЩЕНКО-ЛАГОДА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'374=152.2(043)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТРАДИЦІЇ ФІКСАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ У ГЕЛЬСЬКІЙ
ТА ШОТЛАНДСЬКІЙ СКОТС МІНОРИТАРНИХ МОВАХ
І БРИТАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

035 – Філологія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис)

В.В. Лемещенко-Лагода

(ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Леміш Наталія Євгенівна, доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Лемещенко-Лагода В.В. Лексикографічні традиції фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах і британському варіанті англійської мови. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2024.

Зміст анотації

Дисертацію присвячено вивченню лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах через їхнє зіставлення за посередництвом британського варіанта англійської мови.

Запропоновано власну періодизацію становлення шотландсько-гельської лексикографії та лексикографічної фіксації шотландської мови Скотс з опертям на принципи фіксації лексичних одиниць та структуру видань. Для гельської мови нами виділено три періоди: період «глосаризації», «історичний» і «навчальний» періоди. Для Скотс виокремлено чотири періоди: період «глосаризації», «донауково-діалектологічний», «історичний» та «науковий» періоди.

Вперше представлено результати вивчення мегаструктури і макроструктури словників гельської мови та шотландської мови Скотс, а також *деталізовано* їхню мікроструктуру з виділенням пріоритетного набору мікроструктурних компонентів та лексикографічних параметрів словникової статті національно-маркованої лексичної одиниці.

Сформовано перелік дванадцяти обов'язкових компонентів мегаструктури лексикографічних джерел гельської та шотландської Скотс мов: п'яти (титульна сторінка, зміст, вступ або передмова, список основних скорочень та аббревіатур, опис структури словника та принципів організації

інформації) – у *титульній зоні*, одного (корпус словника) – у *зоні реєстрових одиниць*, шести (відомості про мову, мовна карта, фонетичний коментар, граматичний коментар, спеціальні додатки, інформація про авторів) – у *зоні довідкового апарату*. Наявність 10–12 (десяти – дванадцяти) компонентів у мегаструктурі словникового видання свідчить про її повноту, 7–9 (семи – дев'яти) – про помірну усіченість, до 6 (шести) – про усіченість.

Визначено, що мегаструктура словників гельської мови характеризується наявністю тенденції до помірної усіченості з відсутністю залежності між обсягом словника та кількістю обов'язкових компонентів мегаструктури, а для мегаструктури словників шотландської мови Скотс навпаки характерною є наявність прямопропорційної залежності.

Узагальнено перелік компонентів *зони заголовного слова* – 4 (чотири) компоненти (заголовне слово, синхронічні ідентифікаційні дані, діахронічні ідентифікаційні дані, маркування), *зони дефініції* – 5 (п'ять) компонентів (тлумачення або переклад, синтагматичні дані, семантичні дані, перехресні посилання, примітки), що були виокремлені на принципах лінгво- та антропоцентризму, виходячи зі специфічного призначення словників міноритарних мов.

Встановлено, що для словників гельської мови характерною рисою є усіченість *зони дефініції*, яка, як правило, представлена тільки 1 (одним) сталим компонентом (тлумачення або переклад), що призводить до часткової або повної втрати національно-культурного компонента лексичної одиниці. Взаємозалежності між кількістю компонентів мікроструктурного рівня і загальною кількістю реєстрових одиниць видань не виявлено.

Визначено, що на мікроструктурному рівні статті словників шотландської мови Скотс характеризуються більш повним представленням національно-маркованих одиниць (далі – НМО), що виявляється у більшій кількості компонентів обох зон – *зони заголовного слова* та *зони дефініції*. Під час аналізу було також виявлено прямопропорційну залежність між кількістю компонентів мікроструктури та загальним обсягом словника.

Сформульовано підходи до семантизації НМО. *Встановлено*, що власне семантизація НМО обох мов має спільні риси, що виявляються у використанні одного набору підходів, але з різним рівнем пріоритизації: метод функціонального аналога; поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога; метод опису й аналітичного пояснення; поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення. Словники гельської мови тяжіють до використання функціонального аналога, у той час як словники шотландської мови Скотс більш зосереджені на наданні вичерпного опису й аналітичного пояснення, що зумовлює у першому випадку ризик втрати національного компонента НМО як такого.

Визначено, що для словникових видань обох мов характерною є відсутність семантизації НМО за допомогою виключно методу транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення.

Розроблено авторську тематичну класифікацію зафіксованих у лексикографічних джерелах шотландських гельської мови та мови Скотс національно-маркованих одиниць (загальною кількістю 6563 вживання). Ця класифікація вміщує 6 (шість) класів і 18 (вісімнадцять) підкласів, до яких можуть відноситись ідентифіковані нами національно-марковані лексичні одиниці з обох мов. У розрізі класів пропонується розглядати НМО на позначення предметів матеріальної культури, національних традицій, реалій суспільного життя, реалій духовного життя, понять і предметів історичного минулого, географічних об'єктів та явищ природи. Серед підкласів – їжа та культура харчування, одяг, реалії повсякденного життя, музика та танці, спорт та ігри, свята, звичаї та обряди, адміністративно-політичний устрій, законодавство, освіта, робота та професії, офіційна релігія, міфологія, видатні історичні постаті, історичні події, топографічні назви, природні явища, флора та фауна.

НМО, зафіксовані у словниках гелльської мови (*Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic)* (MacLennan, 1997), *Gaelic-English and English-Gaelic Dictionary* (Buchanan, RRLS Ltd, 2006), *Essential Gaelic Dictionary* (Robertson, MacDonald, 2017), *The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary* (Watson, 2021)), можна викласти у такому порядку, від найчастотніших до найрідше вживаних: предмети матеріальної культури (33,5%), реалії духовного життя (17,9 %), географічні об'єкти та явища природи (16,5%), реалії суспільного життя (11,1%), поняття і предмети історичного минулого (10,7%), національні традиції (10,3%).

Для словників шотландської мови Скотс (*The Concise Dictionary of Scottish words and phrases* (Kirkpatrick, 2006), *The Essential Scots Dictionary* (Macleod, Cairns, 2012), *Concise Scots Dictionary* (2017), *Collins Scots Dictionary* (Brookes, 2018), *100 favourite Scots words* (Cairns Speitel, 2019)) характерним є інший розподіл: предмети матеріальної культури (48%), реалії суспільного життя (17,6%), географічні об'єкти та явища природи (14,7%), національні традиції (9,4%), реалії духовного життя (6,5%), поняття і предмети історичного минулого (3,8%).

Спільними класами для словників є лише два: «предмети матеріальної культури» і «географічні об'єкти та явища природи».

За *tertium comparationis* для встановлення універсального та унікального в НМО гелльської та шотландської мови Скотс (в принципах лексикографічної фіксації та власне інтерпретації НМО) було обрано тлумачення НМО за посередництвом британського варіанта англійської мови як мови-еталона (словники обох мов – і гелльської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською). Саме такий підхід уможливив порівняння, зіставлення і подальше виокремлення спільного та відмінного в тематичних класах національно-маркованих лексичних одиниць, зафіксованих у опрацьованих нами словниках гелльської та шотландської мови Скотс.

У *перспективі* плануємо залучити до дослідження інші міноритарні мови (баскська, валлійська, каталонська) з метою ідентифікації лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць та виявлення специфічних параметрів, характерних для мов меншості, що відображають національну культуру та сприяють формуванню національної ідентичності.

Ключові слова: лексикографія, словник, мегаструктура, макроструктура, словникова стаття, мікроструктура, національно-марковані одиниці, термін, символ, структура, корпус мови, статус, система мови, мовна картина світу, мовна особистість.

ABSTRACT

Lemeshchenko-Lagoda V.V. Lexicographic traditions of nationally marked units fixation in Scottish Gaelic and Scots minority languages and British English. – Qualifying Academic Paper. Manuscript.

Thesis for the degree of higher education of Doctor of Philosophy, Speciality 035 Philology – Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, 2024.

Abstract content

The dissertation studies the traditions of nationally marked units fixation in Scottish Gaelic and Scots minority languages dictionaries through British English as the comparison basis.

The author's periodisation of the Scottish Gaelic lexicography formation and Scots lexicographic fixation based on the principles of lexical units fixation and the structure of dictionaries has been proposed. For Scottish Gaelic, we have distinguished three periods: the period of 'glossarisation', 'historical', and 'educational' periods; for Scots – four periods have been distinguished: the period of 'glossarisation', 'pre-scientific and dialectological', 'historical', and 'scientific' periods.

It is for the first time, the results of the study of the megastructure and macrostructure of the Gaelic and Scots dictionaries has been presented, and their microstructure with the allocation of a priority set of microstructural components and lexicographic parameters of a dictionary entry for a nationally marked lexical unit has been detailed.

A list of twelve mandatory components of the macrostructure of Gaelic and Scots lexicographic editions has been compiled: five (title page, table of contents, introduction or preface, list of basic abbreviations and acronyms, description of the dictionary structure and principles of information organisation) – in the title area, one (the corpus of the dictionary) – in the area of register units, six (information about the language, language map, phonetic commentary, grammatical commentary,

special appendices, information about the authors) – in the area of reference apparatus. The presence of 10–12 (ten to twelve) components in the macrostructure of a dictionary edition indicates its completeness, 7–9 (seven to nine) – its moderate truncation, and up to 6 (six) – its truncation.

It has been identified that the megastructure of Gaelic dictionaries is characterised by moderate truncation with no dependence between the volume of the dictionary and the number of mandatory components in its megastructure, while the megastructure of Scots dictionaries is characterised by a direct proportional dependence.

The list of components for the headword zone has been generalised – 4 (four) components: headword, synchronous identification data, diachronic identification data, and marking; for the definition zone – 5 (five) components: interpretation or translation, syntagmatic data, semantic data, cross-references, and notes (allocated on the principles of linguo- and anthropocentrism, due to the specific purpose of minority language dictionaries).

It has been determined that Gaelic dictionaries are characterised by a truncated definition area, usually represented by only 1 permanent component (interpretation or translation), which leads to a partial or complete loss of the national and cultural meaning of the lexical unit. There is no interdependence between the number of components at the microstructural level and the total number of register units.

It has been specified that the entries of the Scots dictionaries are characterised by a more complete representation of nationally marked units (hereinafter – NMUs) at the microstructural level which is manifested in a larger number of components for both zones – the headword zone and the definition one. The analysis has also revealed a direct proportional relationship between the number of microstructure components and the total volume of the dictionary.

The approaches to the NMUs semantisation have been formulated. It has been established that the NMUs semantisation in both languages has common features which are manifested in the use of one set of approaches but with different priority levels: the method of functional analogue; a combination of transcription and

transliteration methods with functional analogue; the method of description and analytical explanation; a combination of methods of functional analogue with description and analytical explanation. Gaelic dictionaries tend to use the functional analogue while Scots ones are more focused on providing a comprehensive description and analytical explanation which in the first case leads to the risk of losing the national component of the NMU as such.

It has been determined that the dictionaries of both languages are characterised by the absence of several kinds of NMUs semantisation namely the method of transcription and transliteration, a combination of transcription and transliteration with description and analytical explanation, a combination of transcription and transliteration, functional analogue, with description and analytical explanation.

The author's thematic classification of nationally marked units registered in lexicographical sources of Scottish Gaelic and Scots (a total of 6563 uses) has been developed. This classification includes 6 (six) classes and 18 (eighteen) subclasses to which identified by us nationally marked lexical units from both languages may belong. In terms of classes, we propose to consider NMUs for material culture, national traditions, realities of social life, realities of spiritual life, concepts and objects of the historical past, and geographical objects and natural phenomena. The subclasses include food and food culture, clothing, everyday life realities, music and dance, sports and games, holidays, customs and rituals, administrative and political system, legislation, education, work and professions, official religion, mythology, prominent historical figures, historical events, topographical names, natural phenomena, and flora and fauna.

The NMUs fixed in Gaelic dictionaries (Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic) (MacLennan, 1997), Gaelic-English and English-Gaelic Dictionary (Buchanan, RRLS Ltd, 2006), Essential Gaelic Dictionary (Robertson, MacDonald, 2017), The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary (Watson, 2021)) can be presented in the following order (from most to least frequent: objects of material culture (33.5%), realities of spiritual life (17.9%), geographical objects and natural

phenomena (16.5%), realities of social life (11.1%), concepts and objects of the historical past (10.7%), and national traditions (10.3%).

The dictionaries of the Scots language (The Concise Dictionary of Scottish words and phrases (Kirkpatrick, 2006), The Essential Scots Dictionary (MacLeod, Cairns, 2012), Concise Scots Dictionary (2017), Collins Scots Dictionary (Brookes, 2018), 100 favourite Scots words (Cairns Speitel, 2019)) show a different distribution: objects of material culture (48%), realities of social life (17.6%), geographical objects and natural phenomena (14.7%), national traditions (9.4%), realities of spiritual life (6.5%), and concepts and objects of the historical past (3.8%). There are only two universal classes registered in all 9 dictionaries under research: ‘objects of material culture’ and ‘geographical objects and natural phenomena’.

In order to establish the universal and unique in the NMUs of Scottish Gaelic and Scots (both in the principles of lexicographic fixation and the interpretation of the NMUs themselves) the interpretation of the NMUs through the British version of English as *tertium comparationis* has been chosen. British English is considered as a reference language (dictionaries of both Gaelic and Scots provide interpretations exclusively in British English). It is this approach that has made it possible to compare, contrast and further distinguish the similarities and differences in the thematic classes of nationally marked lexical units recorded in the Scottish Gaelic and Scots dictionaries under study.

The *prospects* of future research may cover involving of other minority languages (Basque, Welsh, Catalan) in the study to identify both lexicographic traditions of nationally marked units recording and specific parameters of minority languages that reflect national culture and contribute to the formation of national identity.

Keywords: lexicography, dictionary, megastructure, macrostructure, dictionary entry, microstructure, nationally marked units, term, symbol, structure, language corpus, status, language system, linguistic worldview, linguistic personality.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

*Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації*

1. Лемещенко-Лагода, В. В. (2019) До проблеми періодизації та систематизації шотландського лексикографічного процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 38(2), 104–107.

2. Lemeshchenko-Lagoda, V. (2021). Diachronic and synchronic analysis of lexicographic processes of minority languages in Scotland: a contrastive approach. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*, 21. 76–89.
<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2021.21.06>

3. Лемещенко-Лагода, В. (2021). Національно-маркована лексика: проблема визначення та специфіка лексикографічного опрацювання у шотландсько-англійських словниках. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 48, 126–129.

4. Lemeshchenko-Lagoda, V. V. (2023). Microstructural Representation of Nationally Marked Units in Scots-English and Gaelic-English Dictionaries. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*, 26, 55–64.
<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.26.06>

*Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

5. **Лемещенко-Лагода, В. В.,** Рябуха, Т. В. (2019) Лексикографічна фіксація шотландської мови Скотс: від теорії до практики: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В.

6. Lemeshchenko-Lagoda, V. (2021). Main approaches to the classification of Scottish dictionaries (written in Scots and Scottish Gaelic). *Мова. Свідомість. Концепт*, 11. 38–42.

7. Lemeshchenko-Lagoda, V. (2023). Nationally marked vocabulary as a means of national identity preservation and promotion. *Knowledge, Education, Law, Management*, 5 (57). 23–28. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.4>

8. Lemeshchenko-Lagoda, V. (2023). Lexicographic fixation of nationally marked units of minority languages (on the example of electronic dictionaries of Scots and Scottish Gaelic). *PNAP*, 60 (5). 68–75. DOI: 10.23856/6006

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Лемещенко-Лагода, В. В. (2020). Традиції лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць у шотландсько-англійських словниках. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві: Матеріали V Міжнародної науково практичної конференції (25–26 вересня 2020 р., м. Мелітополь)*. 42–47.

10. Лемещенко-Лагода, В. В. (2020). Актуальні підходи до лексикографічної репрезентації національно-маркованих одиниць (на прикладі шотландської мови Скотс). *Проблеми лінгвістичної семантики: V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (20 листопада 2020 р., м. Рівне)*. Рівне: РДГУ. 92–94.

11. Лемещенко-Лагода, В. В. (2021). Шотландська мовна криза: сучасний статус та проблеми збереження міноритарних мов. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Філологічні науки, міжкультурна комунікація та перекладознавство: досвід і виклики» (23–24 квітня 2021 р., м. Ченстохова, Республіка Польща)*. 86–89. DOI: 10.30525/978-9934-26-073-5-2-21

12. Лемещенко-Лагода, В. В. (2021). Мови на межі зникнення: шотландська гельська. *Проблеми викладання іноземних мов у закладах вищої освіти : збірн. наук. матер. I Всеукраїнській наук.-практ. інтернет-конференції (20 травня 2021 р., м. Мелітополь)*. 33–36.

13. Лемещенко-Лагода, В. В. (2021). Методологічні підходи до тлумачення національно-маркованих одиниць у словниках міноритарних мов

(на прикладі шотландської мови Скотс). *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (2 квітня 2021 р., м. Київ), 2(1). 121–125.

14. Лемещенко-Лагода, В. В. (2021). Використання корпусу SCOTS для вивчення національно-маркованих одиниць. *III Міжнародна науково-прикладна інтернет-конференція “Корпусна лінгвістика в науці та освіті”*: Програма і матеріали III Міжнар. наук.-прикл. інтернет-конференції (03 грудня 2021 р., м. Київ). 19–20.

15. Лемещенко-Лагода, В. В. (2021). Слова-реалії як один із різновидів національно-маркованої лексики. *Світ мови – світ у мові*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (29 жовтня 2021 р., м. Київ). Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 79–81.

16. Лемещенко-Лагода, В. В. (2022). Лексикографія та національна ідентичність: досвід Шотландії. *Digitales Lernen und Lehren im Kontext der wissenschaftlichen Redlichkeit in der Mehrsprachigkeit* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (2–3 грудня 2022 р). 92–95.

17. Лемещенко-Лагода, В. В. (2023). Основні принципи фіксації національно-маркованих одиниць у словниках міноритарних мов Шотландії. *Навчання і викладання у багатомовному світі у цифровому форматі. Digitales Lernen und Lehren in der Mehrsprachigen Welt* : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (1–2 грудня 2023 р., м. Київ). Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 112–115.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ABSTRACT.....	7
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ І УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	30
1.1. Мовна ситуація в Шотландії: соціолінгвістичний вимір.....	31
1.1.1. Історичний розвиток, становлення та соціолінгвістичний статус шотландської гельської мови.....	35
1.1.2. Шотландська мова Скотс: виникнення, розвиток і статус	39
1.1.3. Шотландська стандартна англійська мова як мова-посередник (історичний розвиток, становлення та соціолінгвістичний статус).....	44
1.2. Феномен національно-культурної ідентичності як невід’ємної складової формування національно-маркованої лексики.....	46
1.2.1. Інтерпретація поняття «нація» у філософському, соціологічному та етнологічному вимірах.....	46
1.2.2. Тлумачення поняття «культура» з позицій філософії та культурології.....	51
1.2.3. Поняття, форми та показники сформованості національно- культурної ідентичності.....	56
1.3. Визначення та тематичні класифікації національно- маркованої лексики в мовознавстві сьогодення.....	61

1.3.1. Розмежування суміжних понять: «національно-маркована лексика», «реалія», «безеквівалентна лексика», «культурно-маркована лексика», «культурно зумовлені слова».....	65
1.3.2. Розгалуження тематичних класифікацій національно-маркованих одиниць.....	70
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ТРАДИЦІЙ ФІКСАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ	77
2.1. Загальні та лінгвістичні методи дослідження, застосовані для вивчення лексикографічних традицій фіксації національно-маркованої лексики шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс	77
2.2. Методи лексикографічного та критичного аналізу.....	80
2.3. Методика аналізу словникових дефініцій.....	84
2.4. Етапи вивчення лексикографічних традицій фіксації національно-маркованої лексики шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс крізь призму британського варіанта англійської мови.....	92
Висновки до розділу 2.....	94
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПІВ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ШОТЛАНДІЇ	96
3.1. Періодизація становлення шотландсько-гельської лексикографії.....	98
3.1.1. Період «глосаризації» шотландсько-гельського лексикографічного процесу.....	98
3.1.2. «Історичний» період розвитку шотландсько-гельського лексикографічного процесу.....	102

3.1.3. «Навчальний період» розвитку шотландсько-гельської лексикографії.....	104
3.2. Історичний розвиток та лексикографічна фіксація шотландської мови Скотс.....	109
3.2.1. Період «глосаризації» шотландської мови Скотс.....	110
3.2.2. «Донауково-діалектологічний» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс.....	112
3.2.3. «Історичний» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс.....	116
3.2.4. «Науковий» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс.....	119
Висновки до розділу 3.....	124
РОЗДІЛ 4. ФІКСАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ ШОТЛАНДСЬКИХ ГЕЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ СКОТС У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ БРИТАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	
4.1. Мегаструктура словників гельської мови та шотландської мови Скотс	126
4.2. Макроструктура словників гельської мови та шотландської мови Скотс.....	132
4.3. Мікроструктура словників шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс	138
4.3.1. Пріоритетний набір мікроструктурних компонентів словникової статті національно-маркованої лексичної одиниці.....	138
4.3.2. Підходи до семантизації національно-маркованої лексичної одиниці.....	143
Висновки до розділу 4.....	152
РОЗДІЛ 5. ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОГО	

ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК МОВИ-ПОСЕРЕДНИКА У СЛОВНИКАХ ШОТЛАНДСЬКИХ ГЕЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ СКОТС)	154
5.1. Класи та підкласи національно-маркованих одиниць, зафіксовані в лексикографічних джерелах гельської мови.....	157
5.2. Класи та підкласи національно-маркованих одиниць, зафіксовані в лексикографічних джерелах шотландської мови Скотс.....	162
5.3. Зіставний аналіз класів та підкласів національно-маркованих одиниць гельської мови та шотландської мови Скотс на основі їхнього тлумачення в британському варіанті англійської мови як <i>tertium comparationis</i>	169
Висновки до розділу 5.....	172
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	200

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ І УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови

ЛО – лексична одиниця

НМО – національно-маркована одиниця

100FSW – 100 favourite Scots words

AFB – Am Faclair Beag

B – back matter – заключна частина

C – corpus – корпус словника

CDSWPH – The Concise Dictionary of Scottish words and phrases

CollSD – Collins Scots Dictionary

CSD – Concise Scots Dictionary

DOST – The Dictionary of the Older Scottish Tongue

DSL – The Dictionary of the Scots Language

EGD – Essential Gaelic Dictionary

ESD – The Essential Scots Dictionary

F – front matter – вступна частина

G–E & E–G – Gaelic-English and English-Gaelic Dictionary

GD (G–E, E–G) – Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic)

NMU – національно-марковані одиниці (nationally-marked units).

NMUclass – тематичний клас національно-маркованих одиниць.

NMUpart – частка національно-маркованих одиниць представлених у словниках.

NMUsubclass – підклас національно-маркованих одиниць.

OED – Old English Dictionary

PG–E & E–GD – The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary

SND – Scottish National Dictionary

ВСТУП

Дисертацію присвячено вивченню лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах через їх зіставлення за посередництвом британського варіанта англійської мови (британський варіант англійської мови є так званим *tertium comparationis* для встановлення універсального та унікального в НМО шотландських гельської та мови Скотс (в принципах лексикографічної фіксації та власне інтерпретації НМО), оскільки словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською).

Питання історичного розвитку та функціонування міноритарних мов на території сучасної Шотландії неодноразово були об'єктом зацікавлення закордонних дослідників. Зокрема, основні проблеми історичного становлення та функціонування мов на території Шотландії у різні історичні епохи, стандартизації шотландської мови Скотс висвітлено у наукових розвідках Aitken & McArthur (1979), Aitken, Dareau, Pike, Stevenson (2021), Anderson (2007), Considine (2016), Crawford (2013), Hance (2004), Hardie (1996), Horsbroch (2002), Kay (1993), Rennie (2005) та ін. Проблеми та особливості процесів відродження, поширення на території Шотландії та функціонування гельської мови у різні часи та періоди становлення шотландської державності розглянуто у наукових студіях Campbell, Lamb, Martin, West (2013), Durcacz (1983), Glaser (2007), MacAulay (1992), MacKinnon (1991), MacLeod, McClure (2012) та ін. Водночас питання специфіки шотландської лексикографії як гельською, так і мовою Скотс залишається маловивченим. Здебільшого дослідники фокусують свою увагу на історіософічному описі, виникненні словникових видань, окреслюючи відмінні риси словників, проте не проводячи глибинного аналізу видань, у тому числі підходів до організації макроструктури, мегаструктури та

мікроструктури словників, що могло б якісно вплинути на становлення та утвердження мовних стандартів міноритарних мов та закріпити їх статус.

Розуміння історичної важливості та значущості функціонування національних міноритарних мов не є можливим без національного самоусвідомлення та самовизначення їх носіїв. Вивчення функціонування понять «нація» (Гелнер, 2003; Зелінська, 2009; Козловець, 2009; Нагорна, 2003; Поліщук, 2017, 2018; Ренан, 2006; Степико, Черненко, 2017; Smith, 1991), «культура» (Андрущенко, 2014; Кендзьор, 2013; Мельник, 2005; Саракун, 2011; Чухно, 2009), «національно-культурна ідентичність» (Козловець, 2009; Мовчан, 2015; Нагорна, 2003; Титар, 2016; Степико, Черненко, 2017; Smith, 1991) у розрізі філософських, соціальних, політичних та інших суміжних наук призвело до розуміння нерозривності зв'язку вищезгаданих понять з мовою.

Питання відображення національної культури у мові, що реалізується через фіксацію національно-маркованих лексичних одиниць, як і власне основні підходи до класифікації зазначених одиниць, залишається одним з найбільш дискусійних понять у сучасному мовознавстві (Бойко, 2015; Бондар, 2015; Куліш, Гарах, 2020; Матвєєва, 2020; Abdelzaher, 2022; Alonso & Ponte, 2015; Volten, 2012; Hendriks, 2003; Kavanagh, 2000). Зокрема, триває обговорення характерних рис укладання мега- та макроструктури словникових видань міноритарних мов, а також лексикографічних параметрів фіксації національно-маркованих одиниць на мікроструктурному рівні (Давиденко, 2020, 2021, 2023; Демська, 2010; Драбовська, 2017; Дубічинський, 2012; Каліберда, 2019, 2021, 2022; Карпіловська, 2017, 2018, 2019, 2020, 2023; Кравцова, 2019, 2020; Flinz, 2011; Hausmann & Wiegand, 1991; Singh, 2010).

Це дає підстави розглядати лексикографічні традиції фіксації національно-маркованих одиниць гельської мовою та шотландською мовою Скотс як важливе джерело виявлення ключових критеріїв та параметрів зазначення національно-маркованих одиниць міноритарних мов у лексикографічних виданнях.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається, з одного боку, її зорієнтованістю на вивчення питань взаємозв'язку між мовою і мисленням, мовою і культурою, які відображають визначальну роль мови у формуванні національної свідомості, а з іншого – необхідністю глибшого дослідження традицій лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць, критеріїв відбору ілюстративного матеріалу та параметрів їх зазначення. Ця проблема є особливо актуальною у міжкультурній комунікації, адже адекватне відтворення національно-маркованих одиниць у словниках міноритарних мов детермінує краще розуміння національно-культурних стереотипів поведінки носіїв визначених мов. Такий підхід до вивчення лексикографічних традицій сприятиме глибшому осмисленню ключових підходів, а також виявленню специфічних параметрів фіксації національно-маркованих одиниць.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація є складовою частиною науково-дослідницької теми кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова «Корпусні лінгвістичні дослідження у зіставному та прикладному аспектах» (номер державної реєстрації 0120U101670 від 18.03.2020 р). (Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 6 від 24 грудня 2020 р.).

Метою дослідження є визначення лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах через їх зіставлення за посередництвом британського варіанта англійської мови.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- критично проаналізувати наукову літературу і сформулювати теоретичні положення дисертації, пов'язані з вивченням національно-маркованих одиниць;
- запропонувати періодизацію розвитку лексикографії в Шотландії та схарактеризувати основні періоди;

- з'ясувати закономірності і відмінності мега-, макро- та мікроструктури словників гельської мови та шотландської мови Скотс;
- встановити параметри фіксації національно-маркованих одиниць у словниках гельської та шотландської Скотс міноритарних мов;
- класифікувати національно-марковані одиниці гельської та шотландської мови Скотс, вилучені з аналізованих лексикографічних джерел.

Об'єктом дослідження є національно-марковані лексичні одиниці гельської та шотландської Скотс міноритарних мов.

Предметом дослідження є лексикографічна фіксація (принципи та параметри) національно-маркованих одиниць у лексикографічних джерелах гельської та шотландської Скотс міноритарних мов і британського варіанта англійської мови.

Джерельна база дослідження: «Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic)» (MacLennan, 1997), «Gaelic-English and English-Gaelic dictionary» (Buchanan, RRLS Ltd, 2006), «Essential Gaelic Dictionary» (Robertson, MacDonald, 2017), «The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary» (Watson, 2021), «The Concise Dictionary of Scottish words and phrases» (Kirkpatrick, 2006), «The Essential Scots Dictionary» (Macleod, Cairns, 2012), «Concise Scots Dictionary» (2017), «Collins Scots Dictionary» (Brookes, 2018), «100 favourite Scots words» (Cairns Speitel, 2019).

Фактичний матеріал дослідження становлять **6563** вживання національно-маркованої лексики з 9 (дев'яти) лексикографічних джерел: 1244 – у гельській мові (4 (чотири) словники)), 5319 – у шотландській мові Скотс (5 (п'ять) словників)), вилучених методом суцільної вибірки.

Методи дослідження. Серед методів і прийомів дослідження – *метод аналітико-синтетичного опрацювання літературних джерел*, що полягає у детальному розгляді та вивченні наукових праць українських та закордонних дослідників за темою наукової роботи; *метод аналізу словникових дефініцій* – для уточнення тлумачень ключових термінів, а також встановлення параметрів лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць на

мікроструктурному рівні; *метод суцільної вибірки* – для виокремлення досліджуваних одиниць із масиву матеріалів та формування фактичного матеріалу дослідження; *діахронічний та синхронічний методи* – з метою хронологічного опису лексикографічних процесів гельської мови та шотландської мови Скотс від появи перших глосаріїв до сучасних словників; *порівняльно-історичний метод* – для визначення закономірностей еволюції шотландської лексикографії та визначення основних періодів її розвитку; *метод таксономії лексики* – для розподілення національно-маркованих одиниць за класами та підкласами; *порівняльно-лексикографічний метод*, який також відомий у лексикографічній практиці як *dictionary criticism* (термін Р. Хартмана (R. Hartmann)), – для аналізу структури словників та виявлення домінантних підходів до її організації; *зіставно-типологічний метод* – для виявлення ступеня збігу і відмінностей у традиціях лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць; *кількісний аналіз* – для забезпечення достовірності здобутих наукових результатів.

За *tertium comparationis* для встановлення універсального та унікального в НМО шотландських гельської та мови Скотс (в принципах лексикографічної фіксації та власне інтерпретації НМО), було обрано тлумачення НМО за посередництвом британського варіанта англійської мови як мови-еталона (словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у роботі *вперше досліджено* лексикографічні традиції фіксації національно-маркованих одиниць у словниках шотландських гельської та Скотс міноритарних мовах та британському варіанті англійської мови.

Запропоновано власну періодизацію становлення шотландської лексикографії (гельською мовою та мовою Скотс). Виділено три періоди гельської лексикографії: період «глосарізації», «історичний» і «навчальний» періоди; чотири періоди лексикографії мови Скотс: період «глосарізації», «донауково-діалектологічний», «історичний» та «науковий» періоди.

Вперше представлено результати вивчення словників гельської мови та мови Скотс на мега- та макроструктурному рівнях, а також *деталізовано* їхню мікроструктуру, зокрема виділено пріоритетний набір компонентів та лексикографічних параметрів словникової статті національно-маркованої одиниці.

Сформовано перелік 12 (дванадцяти компонентів): 5 (п'яти) – у титульній зоні, 1 (одного) – у зоні реєстрових одиниць, 6 (шести) – у зоні довідкового апарату. Мегаструктура словників гельської мови характеризується помірною усіченістю з відсутністю залежності між обсягом словника та кількістю мегаструктурних компонентів. Словники шотландської мови Скотс, у свою чергу, характеризуються наявністю прямопропорційної залежності на макроструктурному рівні.

Враховуючи специфічне призначення словників гельської мови та мови Скотс, було *узагальнено* перелік компонентів мікроструктури: заголовне слово, синхронічні ідентифікаційні дані, діахронічні ідентифікаційні дані, маркування – у зоні заголовного слова, тлумачення або переклад, синтагматичні дані, семантичні дані, перехресні посилання, примітки – у зоні дефініції.

Встановлено, що для словників гельської мови специфічною рисою є усіченість зони дефініції (1 сталий компонент – тлумачення або переклад), що призводить до часткової або повної втрати національно-культурного компонента лексичної одиниці.

Визначено, що для словникових статей шотландської мови Скотс характерним є зазначення більшої кількості мікроструктурних компонентів зони заголовного слова та зони дефініції. Під час аналізу було також виявлено прямопропорційну залежність між кількістю компонентів мікроструктури та загальним обсягом словника.

Сформульовано підходи до семантизації національно-маркованих одиниць гельської мови та мови Скотс. Семантизація НМО обох мов має як спільні, так і відмінні риси: використовується один набір підходів (метод

функціонального аналога; поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога; метод опису й аналітичного пояснення; поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення), проте рівень їх пріоритизації є різним.

Встановлено, що для словників гельської мови та шотландської мови Скотс характерною є відсутність семантизації НМО за допомогою таких методів, як метод транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення.

Розроблено авторську тематичну класифікацію національно-маркованих одиниць зафіксованих у словниках шотландських гельської мови та мови Скотс. Ця класифікація містить 6 (шість) класів (на позначення предметів матеріальної культури, національних традицій, реалій суспільного життя, реалій духовного життя, понять і предметів історичного минулого, географічних об'єктів та явищ природи) і 18 (вісімнадцять) підкласів (їжа та культура харчування, одяг, реалії повсякденного життя, музика та танці, спорт та ігри, свята, звичаї та обряди, адміністративно-політичний устрій, законодавство, освіта, робота та професії, офіційна релігія, міфологія, видатні історичні постаті, історичні події, топографічні назви, природні явища, флора та фауна).

Спільними класами НМО у словниках гельської мови та мови Скотс є «предмети матеріальної культури» і «географічні об'єкти та явища природи».

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження апробовані на **11 міжнародних** конференціях: V Міжнародна науково практична конференція «Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві» (25–26 вересня 2020 р., м. Мелітополь), V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми лінгвістичної семантики» (20 листопада 2020 р., м. Рівне), Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки,

міжкультурна комунікація та перекладознавство: досвід і виклики» (23–24 квітня 2021 р., м. Ченстохова, Республіка Польща), III Міжнародна науково-практична конференція «Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці» (2 квітня 2021 р., м. Київ), III Міжнародна науково-прикладна інтернет-конференція «Корпусна лінгвістика в науці та освіті» (3 грудня 2021 р., м. Київ), VI Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові» (29 жовтня 2021 р., м. Київ), Міжнародна конференція «Chance for Science Conference» (8 вересня 2022 р., Лейпциг, ФРН), Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Digitales Lernen und Lehren im Kontext der wissenschaftlichen Redlichkeit in der Mehrsprachigkeit» (2–3 грудня 2022 р., м. Київ), IV Міжнародна науково-практична конференція «Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці» (30 березня 2023 р., м. Київ), VII Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові» (27 жовтня 2023 р., м. Київ), Міжнародна науково-практична онлайн-конференція: «Навчання і викладання у багатомовному світі» (1–2 грудня 2023 р., м. Київ); **2 всеукраїнських** конференціях: I Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція (20 травня 2021 р., м. Мелітополь), II Всеукраїнська Інтернет-конференція «Проблеми викладання іноземних мов у закладах вищої освіти – 2023» (28 квітня 2023 р., м. Запоріжжя).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертації викладено у сімнадцяти публікаціях автора: у 7 статтях, 4 з яких – у фахових виданнях України, 2 – у виданнях інших держав, 1 – у науково-популярних виданнях України, 1 монографії, а також у 9 матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що проведений аналіз лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах і британському варіанті англійської мови сприятиме поглибленню знань

з теоретичної та практичної лексикографії, лінгвокультурології та соціолінгвістики.

Результати дисертаційного дослідження можна застосовувати у викладанні таких дисциплін, як: «Теоретична і прикладна лексикографія», «Історія лексикографічної науки», «Перекладна лексикографія», «Основи лексикології», «Соціолінгвістика», «Лінгвокультурологія», «Перекладознавство» та «Лінгвокраїнознавство».

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, переліку умовних скорочень і позначень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (172 позиції, з яких 107 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (50 позицій), 13 додатків. Повний обсяг дисертації – 212 сторінок, основний зміст викладено на 162 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та визначено його завдання, об'єкт та предмет, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, схарактеризовано методи дослідження і фактичний матеріал, указано форми апробації і структуру роботи.

Перший розділ «Теоретичні засади дослідження національно-маркованих одиниць у сучасній лінгвістиці» присвячено опису мовної ситуації на території сучасної Шотландії та уточненню основоположних термінів наукової роботи, а саме «нація», «культура», «національно-культурна ідентичність», а також визначенню наукового обсягу поняття «національно-маркована лексика» на тлі суміжних термінів, зокрема описано традиційні підходи до тлумачення та інтерпретації зазначених вище понять, охарактеризовано основні чинники, що впливають на формування нації та національно-культурної ідентичності.

У **другому** розділі «Методологічна база дослідження лексикографічних традицій фіксації національно-маркованої лексики» обґрунтовано комплексну методику вивчення лексикографічної фіксації національно-маркованих

одиниць, аргументовано обрання за *tertium comparationis* тлумачення НМО британським варіантом англійської мови як мови-еталона (словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською), окреслено етапи виконання дослідження.

У **третьому** розділі «Еволюція принципів лексикографування та періодизація лексикографічних процесів у Шотландії» запропоновано періодизацію лексикографічних процесів гельської мови та шотландської мови Скотс; визначено специфічні особливості кожного періоду розвитку.

У **четвертому** розділі «Фіксація національно-маркованих одиниць шотландських гельської мови та мови Скотс у лексикографічних джерелах крізь призму британського варіанта англійської мови» представлено результати вивчення мегаструктури і макроструктури словників гельської мови та шотландської мови Скотс, а також деталізовано їхню мікроструктуру з виділенням пріоритетного набору мікроструктурних компонентів та лексикографічних параметрів словникової статті національно-маркованої лексичної одиниці.

У **п'ятому** розділі «Тематична класифікація національно-маркованих одиниць (на матеріалі британського варіанта англійської мови як мови-посередника у словниках шотландських гельської мови та мови Скотс)» розроблено авторську тематичну класифікацію національно-маркованих одиниць, зафіксованих у лексикографічних джерелах шотландських гельської мови та мови Скотс, та здійснено зіставний аналіз класів і підкласів.

У **висновках** представлено основні результати роботи і окреслено перспективи подальших наукових пошуків. Зокрема, вирішено такі завдання дослідження: критично проаналізовано наукову літературу і сформульовано теоретичні положення дисертації, пов'язані з вивченням національно-маркованих одиниць; запропоновано періодизацію розвитку шотландської лексикографії гельською мовою та мовою Скотс та схарактеризовано основні періоди; з'ясовано закономірності і відмінності мега-, макро- та мікроструктури словників гельської мови та шотландської мови Скотс;

визначено лексикографічні традиції фіксації національно-маркованих одиниць у зіставляваних мовах (параметри та структурні компоненти); скласифіковано національно-марковані одиниці гельської та шотландської мови Скотс (авторська класифікація).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

На сьогоднішній день у світі налічується близько восьми тисяч мов, серед яких лінгвісти розрізняють «здорові» мови, «хворі», «зникаючі», «відроджені» та «мертві». Особливу увагу мовознавці приділяють зникаючим мовам, адже втрата мови означає загибель культури, історії та традицій народу в цілому, веде до повної асиміляції з домінуючою мовою та культурою, і, як наслідок, до повної скорочення мовного різноманіття та зникнення мовної, культурної та національної ідентичності.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, прийнята у Страсбурзі у 1992 р., по суті є одним з небагатьох документів, що забезпечує захист історичних регіональних мов або мов меншин Європи, які перебувають під загрозою остаточного зникнення, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи (European Charter for Regional or Minority Languages, 1992).

Регіональні мови або мови меншин – це ті мови, що традиційно використовуються на визначеній території держави громадянами цієї держави, які становлять групу, чисельно меншу, ніж решта населення держави, та є відмінними від офіційної мови (мов) цієї держави. Територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншини, означає географічну територію, на якій згадана мова є засобом самовираження певної кількості людей, що виправдовує вжиття різних захисних і заохочувальних заходів, передбачених Хартією.

Власне Хартія регламентує визнання регіональних мов або мов меншин як вираження культурного багатства; повагу до географічного ареалу кожної регіональної мови або мови меншини з метою забезпечення того, щоб існуючий або новий адміністративний поділ не створював перешкод для

просування відповідної регіональної мови або мови меншини; наголошує на необхідності рішучих дій для просування регіональних мов або мов меншин з метою їхнього захисту; а також заохочує використання регіональних мов або мов меншин в усній та письмовій формі в суспільному і приватному житті.

Саме завдяки ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин урядом Сполученого Королівства, шотландська гельська мова та шотландська мова Скотс отримали можливість офіційного визнання на території Шотландії.

1.1. Мовна ситуація Шотландії: соціолінгвістичний вимір

На території сучасної Шотландії одночасно функціонують три мови:

- шотландська стандартна англійська мова, територіальний варіант британського варіанта англійської мови, що є офіційною мовою Шотландії;
- шотландська гельська мова, яка є мовою меншин, але водночас є другою офіційною мовою Шотландії;
- шотландська мова Скотс, яка має статус регіональної мови меншин.

Така складна мовна ситуація значною мірою зумовлена екстралінгвістичними чинниками, серед яких історичні події, що відбувались в середині країни, численні утиски політичного характеру з боку держави-сусіда (Англії), громадянські міжкланові війни і війни за незалежність після приєднання до Сполученого Королівства, знищення кланово-родового устрою, значна еміграція корінних шотландців на початку ХХ століття тощо.

Однією з характерних рис сучасного лінгвістичного процесу на території Шотландії є відчутна маргінальність міноритарних мов на тлі панівної одномовності. У шотландському національному та регіональному уряді, телерадіомовленні, друкованих засобах масової інформації та освіті шотландська стандартна англійська залишається мовою офіційного використання в усній та письмовій формі. Водночас значна частина населення розуміє та користується мовою Скотс у щоденному спілкуванні, тоді як

гельською розмовляє незначна меншість, але існує обґрунтований інтерес до її вивчення та збереження у різних частинах країни.

Як зазначає А. Дж. Айткен, більшість носіїв мови в Шотландії можуть «зміщуватись» або «дрейфувати» вздовж лінгвістичного континууму, використовуючи кожен з функціонуючих мов на території Шотландії (Aitken & McArthur, 1979). Використання тієї чи тієї мови буде залежати від низки чинників, у тому числі належність мовця до певного соціального класу, тему розмови, рівень знайомства зі співрозмовником тощо.

Тим не менш, гельська мова і шотландська мова Скотс все частіше сприймаються як невід'ємні частини шотландської національної культурної самобутності.

Важливою подією як для гельської, так і для шотландської мови Скотс, стала ратифікація Великою Британією у 2001 р. Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, метою якої є забезпечення достатнього рівня інституційної підтримки обох мов. Уряд Великої Британії зобов'язався дотримуватися частин II і III Хартії щодо гельської мови і лише частини II щодо шотландської мови Скотс. Хоча це означає, що в результаті ратифікації мова Скотс може розраховувати на меншу підтримку порівняно з гельською мовою, шотландські активісти вважають цю подію разом зі створенням міжпартійної групи з питань мови Скотс у шотландському парламенті однією з найважливіших для збереження та підтримки мови Скотс.

Відмінності у ставленні політиків до гельської мови і мови Скотс також були помітні у символічному використанні ними гельської мови на противагу мові Скотс. Промови гельською мовою звучали на церемонії відкриття нового Парламенту в Единбурзі, яка повністю проходила англійською мовою. Як зазначає дослідник В. МакЛеод, позиція гельської мови в Парламенті була, по суті, символічною, а не суттєвою (McLeod, 2006b: 6). У зв'язку з парламентськими виборами у травні 2007 р. маніфест Шотландської національної партії був опублікований гельською та низкою інших мов, але не шотландською мовою Скотс.

Однією з очевидних відмінностей між сучасним становищем двох мов є те, що гельську мову просувають, інституціоналізують і підтримують, і як національну та культурну, і як мову меншини, що перебуває під загрозою зникнення, у той час як Скотс зазвичай підтримують з огляду на її роль як національного культурного надбання.

Певним кроком вперед у розвитку мовної політики Шотландії можна вважати публікацію у 2023 р. звіту «Законопроект про шотландські мови – зобов'язання щодо гельської та шотландської мови Скотс: аналіз консультацій», що містить результати консультацій з громадськістю, проведених з 24 серпня по 8 грудня 2022 р. на платформі *Citizen Space* та за допомогою інших методів залучення, таких як електронна пошта, фокус-групи та інші заходи. Мета цієї консультації полягала в оцінці громадської думки щодо просування шотландської гельської та шотландської мови Скотс як частини зобов'язань уряду Шотландії перед народом (*Scottish Languages Bill, 2023*).

У звіті викладено низку думок щодо різних аспектів функціонування гельської середньої освіти, діяльності головного державного органу Шотландії, відповідального за сприяння розвитку гельської мови (*Bòrd na Gàidhlig*) та підтримки шотландської мови Скотс. Серед постійних тем, які виділялися, були соціальна стигма, пов'язана з використанням гельської мови та мови Скотс у повсякденному житті, потреба у більш значному фінансуванні та ресурсах для просування двох мов, а також сильніші статутні положення та законодавчі акти, особливо для підтримки функціонування шотландської мови Скотс. Наскрізними пунктами запропонованого Законопроекту є такі:

- багатомовність слід просувати, демонструючи її переваги;
- нова стратегія має передбачати положення про середню та вищу освіту гельською мовою;
- пропонується розвивати окрему доступну гельську освіту замість того, щоб створювати гельські класи в англomовних школах;

- гельська навчальна програма повинна містити всі аспекти культури та історії шотландського народу з метою прищеплення цілісного розуміння мови;
- культурні ініціативи, такі як підтримка традиційної/фольклорної музики, у тому числі просування місцевих гельських митців, розвиток культурних центрів та мовних фестивалів, мають підтримуватись;
- стандартизація шотландської мови Скотс;
- просування шотландської мови Скотс шляхом створення Ради з питань мови на кшталт *Bòrd na Gàidhlig*, що функціонує для підтримки гельської мови;
- уряд Шотландії має забезпечити фінансування культурних ініціатив, створених шотландською мовою Скотс, – фільми, опери, інші види мистецтва, радіомовлення, ЗМІ зокрема;
- будь-яка промоція шотландської мови Скотс має бути інклюзивною і не сприяти закріпленню негативних та відразливих стереотипів (Scottish Languages Bill, 2023).

Однак заслуговує на увагу й протилежна думка, яка була висунута деякими респондентами, котрі висловили побоювання, що будь-яка політика чи фінансування для просування гельської мови та мови Скотс, надмірна політична увага до цих мов, може призвести до соціального розколу в країні.

Таким чином, отримані відповіді представляють поєднання позитивних і негативних поглядів на зобов'язання уряду Шотландії щодо просування гельської та шотландської мови Скотс, а також пропонують ґрунтовні рекомендації щодо того, як діяти в цих рамках.

Отже, характеризуючи сучасну соціолінгвістичну ситуацію у Шотландії, можна говорити про існування мовного континууму двополісної природи, який в залежності від географічного положення має два напрями: «Шотландська стандартна англійська – шотландська мова Скотс», що характерно для територій Шотландської низовини, та «Шотландська

стандартна англійська – шотландська гельська мова» – для районів Високогір'я та островів.

1.1.1. Історичний розвиток, становлення та соціолінгвістичний статус шотландської гельської мови. Гельська мова належить до кельтської гілки індоєвропейської мовної сім'ї. Ученими й досі не визначено точного часу появи гельської мови на території сучасної Шотландії, проте більшість з них припускає, що це збіглося із занепадом римської влади в Британії, під час переселення прадавніх ірландців на західне узбережжя Британії приблизно наприкінці IV століття нашої ери (MacAulay, 1992).

Починаючи з VII століття, гельська мова все частіше контактувала з англосаксонською мовою (Kay, 1993; Lockwood, 1975 (цит. за Glaser, 2007: 61)), а між VIII і XII століттями вона зазнала впливу скандинавських мов, що досі проявляється в топонімах, запозичених словах тощо (Meek, 1996; Stewart, 2004 (цит. за Glaser, 2007: 61)). Найдавніші свідчення шотландської гельської писемності датуються періодом між VII і XIII століттями. Саме в період Лордства на островах, який ще називають як *Linn An Aigh* («вік радості» чи «процвітання»), класична гельська мова закріпилась як *lingua franca* літературного класу шотландських гельських мовців. Фактично до XI століття гельська мова поширилася майже на всю материкову частину Шотландії і утвердилася як мова Шотландського королівства, про що свідчать наукові розвідки В. Дьоркаж (Durkacz, 1983), Дж. МакІннес (MacInnes, 1991), К. МакКіннон (MacKinnon, 1974) та К. Візерс (Withers, 1989) (цит. за Glaser, 2007: 61)).

Учені припускають, що занепад гельської мови розпочався з кінця XI століття, на що вказує цілий ряд взаємопов'язаних факторів. На гельську мову негативно вплинули реформи, проведені під час правління Малкольма III, який спрямував свою зовнішню та внутрішню політику на дотримання європейських цінностей та поступовий відхід від давніх кельтських традицій (Smout, 1985: 21).

Після смерті Малкольма III у 1093 р. королем став брат Малкольма Дуглас, який змусив сина Малкольма, а згодом і свого наступника Девіда, виїхати до двору англійського короля Генріха I. Коли Девід I посів шотландський трон у 1124 р., він швидко запровадив низку норманських практик, чи не найважливішою з яких було створення королівських бургів – міст зі спеціальними торговими привілеями (наприклад, торговими монополіями). Це сприяло зростанню торгівлі та багатства Шотландії, насамперед завдяки залученню значної кількості торговців, ремісників і майстрів з усієї Європи, у тому числі з Англії, Фландрії, Рейнської області та північної Франції. Більш того, Девід I побудував низку абатств і монастирів, більшістю з яких керували англо-нормандські та англо-скандинавські священнослужителі (Lawson, 2014: 4–5).

Таким чином, все більша взаємодія з носіями германських діалектів призвела до того, що у XIII–XIV століттях населення Шотландії фактично стало тримовним: аристократія була франкомовною, купецький клас спілкувався германською мовою Інґліс (яка була праматір'ю шотландської мови Скотс – прим. авт.), а простолюдини та селяни продовжували використовувати гельську мову (Kay, 1993; MacKinnon, 1991 (цит. за Glaser, 2007: 63). З новими мовами та культурами до Шотландії прийшла нова соціальна організація. Гельські традиції та звичаї почали цілеспрямовано придушуватися під іноземним впливом (див. Додаток А).

Експансія шотландської мови Скотс, що розпочалася приблизно з XII століття, призвела до мовних змін на півдні та сході Шотландії в пізньому середньовіччі. У період з XIV до XVI століття гельська мова залишалась у широкому вжитку в основному на півночі та заході країни (McLeod, 2006b). А вже починаючи з XVII століття, історія гельської мови є історією її демографічного занепаду з огляду на зменшення кількості її носіїв і втрати функціонального статусу.

Акт Таємної ради 1616 р. недвозначно закликав «повсюдно насаджувати англійську мову, а ірландську мову, яка є однією з головних і основних причин

продовження варварства і некультурності серед жителів островів і нагір'я, скасувати і вилучити» (Gaidhlig. The Gaelic Language in Education in Scotland, 2018: 5). Нападки на гельську мову і культуру значно посилились після поразки повстань якобітів у XVIII столітті.

Тогочасний уряд був сповнений рішучості привести Високогір'я у відповідність до решти країни і проводив політику послідовного наступу на всі ознаки культурної самобутності шотландців, зокрема під заборонаю опинились мова, волинка і кілт.

Масштабна примусова еміграція та різні репресивні заходи, а також загальні економічні та культурні зміни в середині XVIII століття спричинили початок поступового занепаду гельської мови. До кінця 1800-х років внаслідок репресивної урядової політики і численної еміграції кількість носіїв гельської мови зменшилась до 250 000, або 6% населення Шотландії, більшість з яких були моноглоти гельської мови. Закон про освіту 1872 р. запровадив державну освіту в Шотландії англійською мовою (Gaidhlig. The Gaelic Language in Education in Scotland, 2018: 6) та не передбачив жодних положень про статус гельської мови або про освіту гельською мовою. Ця подія ознаменувала початок чергового етапу занепаду гельської мови та культури. Район за районом гельську мову витіснили англійською, спочатку на півдні та сході, потім на півночі та заході. До 1970-х років мовна зміна відбувалася на Західних островах, останньому регіоні, де гельська мова залишалася у загальному користуванні на той час (McLeod, 2020: 17–26). Таким чином, втративши свій статус, будучи забороненою у школах, гельська мова продовжувала своє існування переважно в усній формі (див. Додаток Б).

Після проведення широкої мовної кампанії гельськими товариствами, такими як, наприклад *An Comunn Gàid-healach*, Закон про освіту 1918 р. зобов'язав органи управління освітою забезпечити адекватне викладання гельської мови у гельськомовних районах, проте у тексті не уточнювалось, що мається на увазі під «адекватним забезпеченням», як і не було визначено конкретні райони. Незважаючи на те, що гельська мова була повернена до

закладів освіти, її розглядали виключно у ролі окремого предмета; питання до повернення або запровадження загальної гельськоюмовної освіти не здобуло свого вирішення (Gaidhlig. The Gaelic Language in Education in Scotland, 2018: 6).

Систематичне відродження гельської мови розпочалося наприкінці 1960-х рр. і протягом останніх десятиліть досягло найбільших змін стосовно її статусу та інституційного визнання. На постійній основі здійснюється систематичний моніторинг використання мови, що дає змогу аналізувати її стан з точки зору демографії та моделей використання.

Офіційне визнання гельської мови вийшло на новий рівень з прийняттям Закону про гельську мову (Шотландія) 2005 р., який визнав гельську мову офіційною мовою Шотландії, що користується рівними правами з англійською мовою. Закон вперше надав мові офіційний статус і разом з цим поклав низку конкретних повноважень та обов'язків на організацію *Bòrd na Gàidhlig*, головний державний орган Шотландії, відповідальний за сприяння розвитку гельської мови, створений у 2003 р.

Bòrd na Gàidhlig може вимагати від будь-якого державного органу Шотландії план розвитку гельської мови, а також має повноваження здійснювати стратегічне мовне планування щодо використання та популяризації гельської мови на національному рівні (McLeod, 2006a).

Сучасний письмовий стандарт, який значною мірою бере свій початок від перекладу Біблії 1801 р., наразі контролюється Шотландським органом з питань кваліфікації, чії гельсько-орфографічні конвенції були прийняті *Гельською книжковою Радою (Comhairle nan Leabhraichean / The Gaelic Books Council)* у 2005 р. Варто зазначити, що граматики шотландської гельської мови не є цілком стандартизованою, але «обсяг варіацій достатньо вузький, головним чином пов'язаний із відносним консерватизмом окремо взятих зворотів та використанням дефініцій у конкретних контекстах» (McLeod, 2006a).

Проте, незважаючи на офіційне визнання мови, на сьогоднішній день не існує моноглотів, що розмовляють виключно гельською мовою, – найчастіше водночас з нею вживається шотландська англійська, що поступово витісняє першу у різних сферах життєдіяльності. На момент перепису 2001 р. в Шотландії налічувалося 58 969 носіїв гельської мови у віці старше 3 років, що становило лише 1,2% населення країни. Приблизно 7 094 особи стверджували, що вміють читати або писати гельською, але не розмовляють нею, а ще 27 538 осіб могли розуміти гельську мову, але не вміли ані розмовляти, ані читати, ані писати нею (див. Додаток В).

Дослідження, проведене групою гельських експертів і соціолінгвістів з *Університету Високогір'я та Островів (University of the Highlands and Islands, Inverness)* у 2020 р., показало, що лише 11 000 людей розмовляють гельською щодня. З метою популяризації мови *Рада Західних островів (Comhairle nan Eilean Siar)* запровадила гельську мову як обов'язковий предмет в усіх школах, починаючи з початкової. Однак, на думку багатьох експертів, необхідно докласти набагато більше зусиль для того, щоб населення почало спілкуватися гельською в будь-якій соціальній ситуації, оскільки стрімке скорочення кількості носіїв мови в найближчому майбутньому може призвести до повної втрати гельської мови як такої.

1.1.2. Шотландська мова Скотс: виникнення, розвиток і статус. Шотландська мова Скотс походить від давньонортумбрійського (ONhb – Old Northumbrian) діалекту давньоанглійської мови (OE – Old English) (див. Рис. 1.1.2.1). Перші носії цього діалекту прибули на територію нинішньої південної Шотландії в VI столітті нашої ери та розселились на значній території від англійського Мідленду до Шотландської низовини. Однак, на території Шотландії до кінця XI століття тривало мовне домінування гельської мови. Значне поширення давньонортумбрійського діалекту у країні було викликано причинами суспільно-політичного характеру, серед яких численна імміграція населення, у тому числі на запрошення королівської знаті, надання

земель англо-нормандським та фламандським землевласникам, створення нових міст та селищ королівською владою з подальшим їх заселенням мігрантами.

Рідною мовою багатьох іммігрантів був різновид північноанглійського діалекту, на вимову, словниковий запас та граматику якого значною мірою вплинула давньоскандинавська мова, принесена в північну та середню Англію завойовниками та поселенцями епохи вікінгів.

Поступово мова, якою розмовляли у Шотландії, почала відрізнятися від північної англійської мови, якою розмовляли в Англії, і з XIII століття вона виокремилась в окрему мову Скотс.

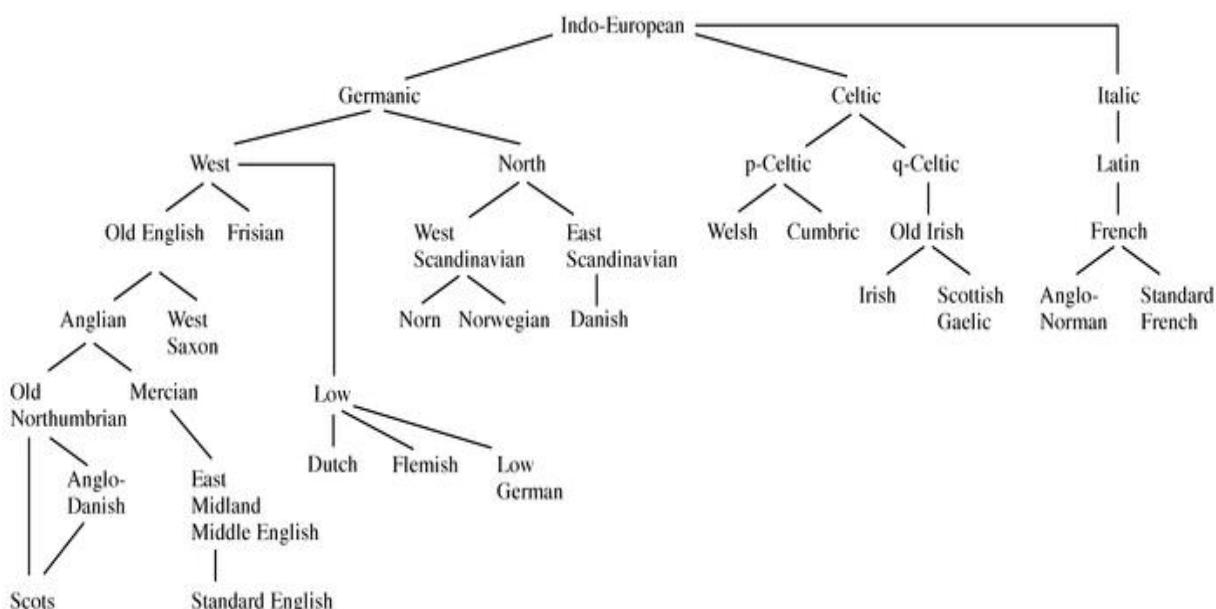

Рис.1.1.2.1 Генетичні зв'язки шотландської мови Скотс

(джерело: <https://dsl.ac.uk/about-scots/history-of-scots/>)

Шотландський дослідник А. Дж. Айткен запропонував таку періодизацію історичного розвитку шотландської мови Скотс, виокремлюючи Давню (до 1700 р.) і Сучасну мову Скотс (з 1700 р. – дотепер). Давня мова Скотс, у свою чергу, містить три етапи – Долітературна мова Скотс, Рання мова Скотс і Середня мова Скотс (Ранньосередня мова Скотс та пізньосередня мова Скотс) (див. Рис. 1.1.2.2) (Aitken et al, 2001).

The main periods in the history of Scots

Old English	to 1100
Older Scots	to 1700
Pre to literary Scots	to 1375
Early Scots	to 1450
Middle Scots	1450 to 1700
Early Middle Scots	1450 to 1550
Late Middle Scots	1550 to 1700
Modern Scots	1700 onwards

Рис. 1.1.2.2 Періодизація розвитку шотландської мови Скотс

(джерело: <https://dsl.ac.uk/about-scots/history-of-scots/>)

До XIV століття шотландська мова Скотс стала домінуючою мовою усіх верств шотландського населення на схід і південь до Високогір'я (Highlands), за винятком Галлоуея (Galloway), де гельська мова зберігалась до XVII століття.

До останніх десятиліть XIV століття писемні пам'ятки долітературної шотландської мови склалися не більше ніж з кількох слів і фраз народної творчості та деяких зафіксованих на письмі описових топонімів і прізвищ, які спорадично з'являлися в ранніх латиномовних документах, починаючи з XII століття. Власне саме за цими фрагментарними письмовими джерелами та шляхом екстраполяції пізніших свідчень ми можемо реконструювати походження давньошотландської мови та простежити її відмінні риси у порівнянні з середньоанглійською мовою.

Безперервні письмові записи давньошотландської мови починаються у 1375–1376 рр. з видання великої поеми Джона Барбора «Брюс», яка розповідає про подвиги героїв Роберта Брюса та Джеймса Дугласа у Війнах за незалежність. Уже у 1379 р. з'являються перші юридичні документи, повністю написані мовою Скотс. У 1398 р. шотландський парламент повністю перейшов з латинської на мову Скотс, яка стала головною для усіх верств населення. А. Дж. Айткен вказує, що період 1460–1550 рр. був Золотою епохою для Скотс, а саме, національна шотландська мова, швидко розвиваючись, використовувалась у всіх сферах життя, й відрізнялась від англійської, як португальська від іспанської (Aitken & McArthur, 1979). До

другої половини XV століття мова Скотс стала основною мовою літератури та діловодства шотландської нації, успішно конкуруючи у цій функції з латиною.

Основними подіями, пов'язаними із занепадом шотландської мови Скотс, є протестантська Реформація в Шотландії (1560), Унія Корон (1603) і Парламентська унія (1707). Зокрема, негативний вплив на мову мало прийняття шотландськими реформаторами друкованих англійських Женевської Біблії та Псалтиря, а також посилення політичних та соціальних контактів між двома народами після Реформації і, ще більше, після укладення Унії Корон у 1603 р. Друкарство в Шотландії розвивалося повільніше, ніж в Англії, і тому імпортовані друковані книги, завезені з півдня, стали лінгвістичною моделлю, яку широко наслідували.

Після 1610 р., за винятком кількох юридичних текстів та гумористичних чи сатиричних творів, більшість публічних прозових творів шотландських авторів, надрукованих у Шотландії та Англії, стали значною мірою англійськими, хоча й зберігали деякі слова та фрази мовою Скотс. Однак у рукописах (листах, записах, щоденниках, історіях рукописів тощо), які у більшості випадків продовжували залишатися приватними, англізація відбувалася повільніше і тривала протягом XVII і XVIII століть.

Ще одним елементом цього англізаційного тиску стало значне посилення різного роду контактів між вищими класами Шотландії та Англії після об'єднання парламентів у 1707 р.: «вищі класи Шотландії поступово відмовлялися від рідної мови Скотс на користь англійської, проте більша частина населення продовжувала спілкуватись нею» (Nihtinen, 2005: 128).

На початку XIX століття відбулась чи не перша спроба активної популяризації мови Скотс, що була пов'язана з новою хвилею публікації творів мовою Скотс шотландськими письменниками-романтиками і виданням *Етимологічного словника шотландської мови* Джона Джеймісона (*Etymological Dictionary of the Scottish language* by John Jamieson) у 1808 р. Незважаючи на те, що цей процес не був тривалим, він заклав початок для так

званого «Шотландського ренесансу» (*Scottish Renaissance*), яким ознаменувався початок ХХ століття.

На початку 1920х рр. зачинатель руху за відродження шотландської мови Скотс Х'ю Макдермід та його однодумці намагалися синтезувати елементи сучасних шотландських діалектів та мови шотландської літератури попередніх епох, проте такі спроби відродити мову Скотс були зустрінуті неоднозначно, а синтезований варіант мови називали штучним та неживим. Однак саме ця діяльність призвела до появи великої кількості видань мовою Скотс, що сприяло інтенсифікації її використання в повсякденному та культурному житті.

Різноманітні інституції, у тому числі *Шотландське мовне товариство* (*Scots Language Society*) та *Ресурсний центр мови Скотс* (*Scots Language Resource Centre*), сприяли відродженню мови на початку 1990-х рр. Першою державною структурою, яка надала мові Скотс політичного статусу, стало *Європейське Бюро мени вживаних мов* (*European Bureau for Lesser Used Languages*), яке визнало мову Скотс мовою меншин у 1995 р. У 1999 р. шотландський парламент підтримав це рішення. (Horsbroch, 2002: 21–42; Nithinen, 2005: 129).

Значні зміни у суспільному сприйнятті шотландської мови Скотс відбулись на початку 2010-х років. Так, наприклад, якщо К. Харді у 1996 р. стверджував, що шотландська мова не є важливою для формування шотландської ідентичності (Hardie, 1996), то Дж. Унгер у 2010, обговорюючи стратегії відродження мови, наголошує на важливості мови Скотс з огляду на думку її носіїв (Unger, 2010). Цей прогрес частково був досягнутий завдяки внесенню текстів мовою Скотс та їх авторів до шотландської освітньої програми (через тиск у 2007 р. з боку видавництва *Itchy Coo*, що видає навчальну літературу мовою Скотс, та *Асоціації шотландських літературних досліджень* (*The Association for Scottish Literary Studies*)), постійному фінансуванню проєкту «*Scots Dictionaries*» і популяризації шотландської мови

Скотс в засобах масової інформації та нелітературних сферах (Lawson, 2014: 9; McClure, 2009: 79–84).

Як зазначає у своїх наукових розвідках М. Ханс, «загальний політичний підхід до шотландської мови Скотс на сьогоднішній день відповідає (не)офіційній політиці Сполученого Королівства, яка застосовувалася до мови протягом усього ХХ століття і до цього, і яка характеризується небажанням визнавати, що існує мова під назвою Скотс» (Hance, 2004: 36), незважаючи на те, що мова Скотс налічує близько 1,5 мільйона носіїв, що робить її найбільшою мовою меншини в сучасній Великобританії (звіт GRO (S) 1996). Так, згідно з опитуванням 2009–2010 років, 85% респондентів заявили, що знають і можуть використовувати мову Скотс у повсякденному спілкуванні, а 67% вважають, що вона повинна зберегти і закріпити свій статус у Шотландії як одна з офіційних національних мов країни (див. Додаток В, Г). Проте, варто підкреслити той факт, що для цього шотландській мові Скотс ще належить вийти за межі соціальної сфери – спілкування з друзями, у колі сім'ї та дому, та перейти до офіційного використання у сферах політичного та ділового спрямування.

1.1.3. Шотландська стандартна англійська мова як мова-посередник (історичний розвиток, становлення та соціолінгвістичний статус). Зазвичай термін «шотландська стандартна англійська» використовують на позначення двох понять:

- різновид стандартної англійської мови, що є офіційною мовою Шотландії та активно використовується в офіційному мовленні та усіх сферах життєдіяльності шотландців (наука, освіта, робота, повсякденне спілкування тощо);
- різновид стандартної англійської мови, що має власні мовні особливості, які помітно відрізняються від інших стандартних різновидів англійської мови і роблять її впізнаваною як шотландська.

За Г. Гігеріхом, шотландська стандартна англійська (Scottish Standard English) є різновидом стандартної англійської мови, якою розмовляють у Шотландії, що має невелику кількість лексичних і синтаксичних характеристик, які відрізняють її від стандартної англійської мови (Giegerich, 1992). Із вченим погоджуються Дж. Стюарт-Сміт (Stuart-Smith, 2008) та Дж. Веллс (Wells, 1982), які визначають шотландську стандартну англійську як стандартну англійську мову, якою розмовляють із шотландським акцентом.

На думку Дж. МакКлура, шотландська стандартна англійська, як і інші національні форми англійської мови, характеризується певними нечисленними своєрідними граматичними, лексичними та ідіоматичними формами, але найбільше – вимовою (McClure, 1994).

Власне історія появи англійської мови на території Шотландії бере свій початок ще з V століття нашої ери, коли перші германські племена (англи, сакси та юти) дістались берегів Великої Британії. Давня англійська мова є первісним попередником сучасної англійської мови та шотландської мови Скотс, які одночасно розвивались у південній та центральній частині Великої Британії.

Слід розуміти, що до кінця XIII століття Шотландія була переважно гельськомовною країною. Тим не менш, в XI–XII століттях відбулася масштабна імміграція до Шотландії з Англії, яка, звичайно, принесла з собою носіїв англійської мови, а також вихідців зі Скандинавії, Нідерландів і Фландрії. Це означало приїзд носіїв германських мов, яким, природно, було легше засвоїти англійську, ніж гельську. Таким чином, давньоанглійська мова стала *lingua franca* (якою також користувалися носії гельської мови в торговельних цілях), що сприяло її поширенню.

Розквіт англійської літератури на межі пізнього Середньовіччя та Нового часу, залежність шотландської реформаторської церкви після Реформації 1560 р. від англомовних версій Біблії та Псалтиря, а також інші політичні та соціальні впливи (укладення Унії корон у 1603 р. і після цього Парламентської унії у 1707 р.), призвели до того, що шотландські

письменники, починаючи приблизно з середини XVI сторіччя, почали змішувати у своїх творах обидві мови, або використовувати слова з давньошотландської мови та англійської мови часів Тюдорів як взаємозамінні варіанти. Але наприкінці XVI – початку XVII століття англійська мова почала набирати більшої популярності, ніж мова Скотс, що зумовило перехід шотландського письменства на неї. У той же час в усному спілкуванні змішана говірка активно розвивалась серед представників шотландської аристократії, яка на той час будувала тісні зв'язки зі своїми англійськими співвітчизниками.

Фактично протягом декількох століть саме англійська мова була єдиною офіційною мовою Шотландії (мовою держави, школи та церкви). Проте, населенню Шотландії, незважаючи на сувору мовну політику, вдалось зберегти оригінальне звучання рідних мов, Скотс та гельської, що з часом мало вплив й на англійську мову, внаслідок чого й сформувалась шотландська стандартна англійська.

Таким чином, шотландська стандартна англійська зазвичай визначається як стандартний британський варіант англійської мови, яким розмовляють з шотландським акцентом, і має статус офіційної мови Шотландії.

1.2. Феномен національно-культурної ідентичності як невід'ємної складової формування національно-маркованої лексики

1.2.1. Інтерпретація поняття «нація» у філософському, соціологічному та етнологічному вимірах. На сьогоднішній день у філософській, соціологічній, етнологічній літературі не існує єдиного погляду щодо визначення поняття «нація». Фактично неможливо виокремити єдиний підхід до пояснення процесів виникнення та розвитку національних рухів і власне націй, як і універсально охарактеризувати ті чинники, що впливають на ці процеси.

Науковець Л. Нагорна вказує на існування двох лінгвістичних традицій у застосуванні поняття «нація»: перша побудована на асоціюванні з поняттям «держава», тобто з проживанням певної групи людей на спільній території, що розділяє однакові політичні погляди, і друга вказує на наявність спільних етнічних та культурних особливостей у визначеній групі людей (Нагорна, 2003).

Як відомо, перші нації, що історично сформувались на території Європи в епоху Середньовіччя, були сформовані на основі територіально-адміністративних одиниць (князівств, земель, земляцтв, воєводств, тощо), що об'єднували людей спільним проживанням та єдиним державним устроєм. Однак, упродовж тривалого періоду часу, до самого кінця ХІХ століття, поступово набуваючи нових сенсів, сформувалось нове розуміння поняття «нації», що за своїм змістом максимально є наближеним до сучасного трактування і ґрунтується не тільки на спільному проживанні на визначеній території, а й на єдності людей з огляду на історію, культуру, традиції та звичаї і побут.

Проте, враховуючи багатогранність та різноманітність поняття «нація» важко надати чітку та виважену дефініцію. *Академічний тлумачний словник української мови* трактує поняття «нація» як конкретно-історичну форму спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру (АТСУМ, 2023).

У сучасній філософії та суспільствознавстві існує два підходи до визначення нації:

- примордіалістський;
- суб'єктивістський.

Примордіалістський підхід розглядає націю як первинну форму існування суспільства. З позицій цього підходу стає зрозумілим, що нація не залежить від поглядів суб'єктів, а спирається на об'єктивні фактори, такі як територія, економіка, мова, національна культура, тощо.

Суб'єктивістський підхід, у свою чергу, наголошує на «штучності» нації, звертає увагу на суб'єктивні чинники її виникнення. Таким чином, нація розглядається як соціальна конструкція, що була заснована на згоді усіх її членів. Е. Гелнер розглядає націю «як конструкт індустріальної культури, а формування національної картини світу як результат переходу від «низької» культури агрописемного суспільства до «високої» культури суспільства індустріального, що характеризується загальною освіченістю, а також високим рівнем грамотності і громадянської самосвідомості переважної більшості її представників» (Гелнер, 2003; цит. за Козловець, 2009: 82–84).

Фактично, обидва підходи відображають дві складові сучасного розуміння поняття «нації», примордіалісти описують історичні базиси формування кожної нації, у той час, як суб'єктивісти наголошують, на необхідності власного самовизначення. Не кожен індивід, народжений на певній території, буде ототожнювати себе з пануючою на цій території нацією тільки за фактом свого народження, хоча й цей фактор не є останнім у процесі самовизначення. Цю думку підтримує Б. Андерсон, наголошуючи, що «національність є результатом виховання в окремому суспільстві, де людині навіюється міф спільного походження і тісних кровних, культурних та історичних вуз усіх представників народу, до якого він належить» (Anderson, 2001; цит. з Козловець, 2009: 82). Нація розглядається дослідником як «уявна спільнота», «оскільки кожен представник нації ніколи не зможе пізнати усіх її членів, хоча і надалі буде ототожнювати себе з ними» (там само: 82–83).

Таким чином, варто зауважити, що ототожнення індивіда себе з визначеною національною спільнотою має відбуватися з урахуванням низки чинників, серед яких базовими будуть виступати: спільність території, історії, культури, а також належне виховання як представника нації, частини від цілого, що формує основу буття та самореалізації індивіда.

Американський дослідник О. Келгон наголошує, що «нації не можна визначати лише за допомогою емпіричних параметрів, наприклад таких, як здатність досягати суверенітету, утримувати внутрішню єдність, відстоювати

свої кордони. Нації, скоріше, оформлюються через певний спосіб самоствердження, спосіб мовлення, думання й дії <...>, які дають змогу створювати колективну ідентичність, мобілізувати людей на виконання колективних задумів, розрізнити народи й відповідні види побуту» (Ренан, 2006; цит. з Степико, 2011). А отже, формування нації вбачається абсолютно неможливим без усвідомлення індивідами своїх політичних, історичних, культурних й економічних інтересів, з чого випливає, що при національному самовизначенні індивідом до уваги беруться не тільки суб'єктивні (власна самоідентифікація, самооцінка, відчуття належності), а й об'єктивні чинники, що продиктовані умовами його життєдіяльності. Однак, якщо суб'єктивних та об'єктивних чинників достатньо для власного самовизначення індивіда, то цього може бути недостатньо для формування нації як такої.

Ця думка отримала свою реалізацію у працях В. Коннор, де наголошено, що «нація – це етнічна група людей, яка самоусвідомлює свою індивідуальність. До того часу, поки її представники не усвідомлять свою унікальність, вона так і лишиться етнічною групою, а не нацією. Якщо етнічна група визначається ззовні, то нація повинна визначати себе сама» (Коннор, 1994; цит. з Зелінська, 2009: 44).

Науковець Є. Зелінська, розвиваючи цей підхід, наголошує, що «нації не утворюються на порожньому місці, субстанцією кожної з них є певний етнос, який є сукупністю людей, що мають власний національний дух, власні звички, манери поведінки тощо. Відмінність між етносом і нацією перебуває у площині того, що залежить і що не залежить від самої людини, тобто етнос більш пов'язаний з природною спільністю, народженням даного індивіда, а тому не потребує акту тематизації, тоді як нація, навпаки, вимагає особистого зусилля й усвідомлення» (2009: 45). Національна свідомість, таким чином, виступає скоріше соціокультурною динамікою на рівні нації, невід'ємною для націєтворення.

Таким чином, окрім власного самовизначення індивіда як представника певної національної спільноти з урахуванням всіх суб'єктивних та

об'єктивних чинників, важливо, щоб кожен індивід окремо та в єдності з іншими, відзначав унікальність своєї національної спільноти, власну та колективну самобутність на тлі представників інших націй.

Е. Сміт, розмірковуючи над поняттям «нація», також починає з осмислення поняття «етнічна спільнота», розглядаючи останню з одного боку, як «споконвічну данність», що існує в природі та поза часом, а з іншого – наголошуючи на її ситуативності та самовизначеності, адже свою належність до етнічної групи людина визнає виходячи зі своїх ставлень, сприйняття та почуттів (Smith, 1991).

Вчений виділяє шість основних ознак етнічної спільноти:

- колективна власна назва;
- єдина історична територія;
- спільна історія та міфи;
- один або кілька диференціюючих елементів спільної культури;
- спільна економіка;
- почуття солідарності до значних верств населення (Smith, 1991: 40).

У свою чергу, саме етнічне ядро формує нації, визначаючи їх характер та межі. Учений підкреслює, що хоча більшість сучасних націй насправді є поліетнічними, а точніше, більшість національних держав є поліетнічними, багато з них сформувалися насамперед навколо домінуючого етносу, який приєднав або залучив інші етноси чи етнічні фрагменти до держави, якій він дав назву і культурну хартію. Таким чином, на його думку, нація є названою людською популяцією, яка поділяє одну територію, міфи і історичну пам'ять, масову і публічну культуру, спільну економіку і юридичні права та обов'язки для всіх членів, проте може ґрунтуватися навколо однієї або декількох етнічних груп, серед яких буде виокремлено домінуючу.

Розуміння «нації» у такому випадку, передбачає добровільне об'єднання кількох етносів, що можуть мати як спільні, так і дещо відмінні, культуру, вірування, традицій, проте є згуртованими навколо однієї національної ідеї та

схожими уявленнями та баченням свого національного майбутнього у єдності з іншими представниками нації. На думку дослідника Р. Поліщука, «національна ідентифікація є ні чим іншим, ніж процесом самопізнання та формування свідомості національної спільноти на основі сукупності притаманних їй атрибутів, що допомагають розпізнавати та співвідносити себе з іншими національними спільнотами» (Поліщук, 2017: 9).

Враховуючи багатоаспектність поняття та численні підходи до тлумачення, вважаємо за доцільне у цьому дослідженні, визначити поняття «нація» як певну історичну спільноту, що може походити з однієї або декількох етнічних груп, проживає на спільній території з єдиним державним та економічним устроєм, має спільну історію, культуру, мову, спосіб життя, ментальність та самоусвідомлює себе як представників однієї спільноти, що вирізняється своїм самобутнім характером та тлі інших спільнот.

У свою чергу, відчуття належності до певної нації визначається свідомим співвідношенням індивіда з певною спільнотою, що впливає як результат сформованості національної свідомості, що формується внаслідок прийняття національно-державницьких та культурних атрибутів, наявності відчуття цілісності та невідривності від певної спільноти та свідомої ідентифікації інших суб'єктів як «своїх», за їхнім суб'єктивним ставленням та ціннісними орієнтаціями.

1.2.2. Тлумачення поняття «культура» з позицій філософії та культурології. У процесі своєї життєдіяльності нація виробляє власні культурні коди, які й визначають її буття. Культурні коди формуються впродовж історичного розвитку нації та можуть змінюватись: набувати нових компонентів або втрачати деякі старі внаслідок розвитку процесів життєдіяльності індивідів, появи або запозичення нових технологій, знарядь, варіювання суспільних, релігійних, політичних поглядів тощо. Таким чином, національна культура насамперед постає символічним світом, у якому поєднуються потреби, цінності, ідеали та устрій життя національної спільноти.

Усі важливі історичні події, що мали вплив на розвиток нації як такої, сприяли її об'єднанню та консолідації, знаходять своє відображення у культурі.

Академічний тлумачний словник української мови визначає культуру як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; освіченість, вихованість; рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності» (АТСУМ, 2023).

У Декларації Всесвітньої конференції з культурної політики, проведеної під егідою ЮНЕСКО у 1982 р., заявлено, що «у найширшому розумінні культура – це весь комплекс самобутніх духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних рис, що характеризують суспільство або соціальну групу, які притаманні їм у повсякденному житті. Вона включає не тільки мистецтво і літературу, а й спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції і вірування» (ЮНЕСКО, 1982: 2).

Вже з цих визначень можна зробити висновок про багатоаспектність і різноплановість поняття «культура» та його широке використання стосовно різних сфер життєдіяльності людини, нації в цілому.

Враховуючи широке розуміння та довільність інтерпретації поняття «культура», варто наголосити, що культура як феномен, що постійно розвивається, не має чіткого трактування, й кожен дослідник пропонує своє визначення та тлумачення цього поняття з огляду на власне сприйняття й осмислення його ключових складників. Як влучно засвідчує академік В. Андрущенко, «За М. Вебером, культура – це сукупність духовних символів, що не підлягають ніяким утилітарним цілям. Е. Кассіерер уявляє її як форму розумової діяльності, що спрямована на створення і усвідомлення символічних форм. За Ж. Марітенем, основу всього цінного в культурі становить релігія. К. Леві-Стросс вважає головним проявом культури мову, систему знаків, комунікацію, що може бути перекладена й зрозуміла. А. Моль визначає культуру як інтелектуальний аспект штучного середовища, що

створюється людиною в процесі її життєдіяльності» (Андрущенко, 2014: 5). Сам автор також розглядає культуру як багатокомпонентне та різнопланове поняття, яке безпосередньо пов'язано з діяльністю людини, та у якій знаходить своє відображення та трансформації. За В. Андрущенко, «культура виступає надбанням людини, досягнутим нею в процесі перетворення природи, у той час як джерелом культури виступає праця, при цьому власне праця розглядається як чинник, що формує людське єство «як єство культурне», спрямоване на благо, а не на руйнацію» (2014: 9).

Учений З. Гьокалп потрактовує культуру як сумісну сукупність релігії, моралі, права, розуму, естетики, мови, економіки та філософії, які стосуються життя лише однієї нації (Gökalp, 1997: 25), з чим не можна не погодитись.

У свою чергу, науковець В. Мельник підкреслює, що «соціальна філософія і філософія історії включають різні підходи до розуміння поняття «культура», а саме:

1. Просвітницьке розуміння культури:

- а) засіб звеличення культури;
- б) реально існуючий спосіб життя людей.

2. Аксиологічний підхід:

- а) культура – світ цінностей;
- б) культура є сукупність кращих творінь людського духу;
- в) в різних культурах – різні, часто протилежні цінності.

3. Антропологічний підхід:

- а) культура – світ людини;
- б) культура охоплює все, що відрізняє життя людського суспільства від

світу природи;

в) культура – це все те, що створене людьми і характеризує їх життя в певних історичних умовах (2005: 83).

«В основі будь-якої культури лежать матеріальні й духовні ознаки, звідси стає зрозумілим поділ на матеріальну і духовну культуру. Матеріальна культура містить ті предмети, які допомагають людині покращувати власний

рівень життя. Одним з її компонентів є знаряддя праці, які перебувають у безпосередньому зв'язку з технічним розвитком суспільства, іншим – засоби споживання, що є тотожними сфері побуту (одяг, житло та ін). Духовна культура є вищим проявом соціалізації особистості і пов'язана з усвідомленням індивідуумом вічності мистецтва, з формуванням естетичних нахилів. Проте, і матеріальна, і духовна культура можуть існувати тільки у глибокій єдності, а не відокремлено одна від одної» ((Чухно, 2009: 246).

Водночас Л. Саракун, визначаючи культуру як «царину духу», вказує, що світ культури – це світ матеріальних і ідеальних, духовних цінностей, узятих з огляду до їх відношень до індивіда. Отже, культура «є процесом і результатом реалізації в природі людських цілей за законами природи, сферою освоєння природи та її олюднення. Це можливе тільки в суспільстві і через нього» (2011: 123).

Культура, таким чином, може характеризувати спосіб життя людей, їхні житлові умови, харчові звички, способи привітання, спілкування, щоденної взаємодії тощо. Поняття «культура» не обов'язково має відношення до чогось абстрактного чи унікального, воно може стосуватися будь-чого – від того, як батьки виховують дітей, до ігор, в які грають ці діти, і значно більше. Інакше кажучи, культура охоплює усі сфери життєдіяльності індивідів як національної спільноти, починаючи від духовного сприйняття, формування та передачі колективних цінностей і поглядів від покоління до покоління та закінчуючи фізичними проявами культури, що реалізуються у матеріальному вигляді.

Однак, на думку П. Кендзьор, «культура є не лише сукупністю матеріальних та духовних цінностей. Перший рівень цього суспільного феномену охоплює людей та предмети, другий – форми поведінки та почуття, а третій (вищий) рівень культури передбачає гармонійне поєднання компонентів першого та другого рівнів» (Кендзьор, 2013: 314).

Переосмислюючи наявні підходи до інтерпретації та трактування поняття «культура» та розмірковуючи над сутністю цього поняття, науковець В. Мельник пропонує такі її різновиди:

- 1) загальнолюдська культура;
- 2) локальні культури;
- 3) етнічні і національні культури;
- 4) субкультури – культури окремих демографічних чи соціальних груп чи верств, що втілюють відмінності їх образу життя, мислення і поведінки від загальнонаціональних норм (мова, норми, ідеологія, легенди, ієрархія);
- 5) окремі компоненти національної культури (культура праці, побуту, художня, правова);
- 6) історичні типи культури, що охоплюють цілі історичні епохи і вміщують в собі культури різних країн і народів;
- 7) надетнічні культурні спільноти (християнська, ісламська, європейська) (Мельник, 2005: 84).

До того ж, дослідник наголошує на тому, що культура етнонаціонального буття є присутньою у всіх сферах діяльності, відображуючи кожен у її багатстві та системності, що й сприяє формуванню єдності та забезпечує її спадковість (там само). Продовжуючи цю тему, науковець підкреслює, що культура, проникаючи та охоплюючи усі сфери людського існування, знаходить своє відображення у всіх аспектах людської життєдіяльності, зокрема економічній та виробничій діяльності, соціальному житті, сфері виховання та духовних цінностях.

На думку Н. Леміш та інших, культуру можна характеризувати з історичного, генетичного, нормативного, психологічного, структурного, описового та інших поглядів. Однак її синергетична природа свідчить про наявність етностереотипів, здатних впорядковувати та адаптувати культуру до умов життя певного етносу. Етнічна культура будується на основі врахування низки значущих чинників (географічних, економічних, релігійних тощо),

серед яких вирішальну роль відіграють мовні та когнітивно-психологічні (Lemish et al, 2022: 66).

Сучасний нідерландський учений Г. Гофстеде стверджує, що на етапі формування психологічних якостей кожна людина функціонує за певною культурною програмою. Дослідник вважає, що особистість, з одного боку, діє у соціальному середовищі відповідно до закладеної у ньому тією чи іншою культурою ментальної програми, а з іншого – має потенційну можливість адаптації й до інших культурних середовищ і змогу ефективно діяти в нових умовах (Hofstede, 2010; цит. за Кендзьор, 2013: 312).

Варто відзначити, що культура, співвідносячи «своє» та «чуже», апелює до власної унікальності, а власне культурна ідентичність суб'єкта виникає при ототожненні індивіда з певними культурними моделями та цінностями, усталеними у певній спільноті.

З огляду на розглянуті трактування, поняття «культура» варто інтерпретувати як сукупність унікальних усталених духовних цінностей та матеріальних надбань певної етнічної (національної) спільноти, що має історичний та спадковий характер, передаючись від покоління до покоління, та є індивідуально визнаною й усвідомленою кожним членом спільноти.

1.2.3. Поняття, форми та показники сформованості національно-культурної ідентичності. Поняття «нація» та «культура» неможливо розглядати окремо одне від одного, адже вони існують тільки у нерозривній єдності, фактично виступаючи водночас і базисом формування, і продуктом один одного. І нація, і культура у своєму екзистенційному прояві мають бути самоусвідомленими кожним індивідом окремо і у той же час бути колективно прийнятими на рівні цілої спільноти індивідів. Власне самоусвідомлення та прийняття відбуваються, в першу чергу, на рівні ототожнень і в подальшому знаходять своє вираження у сформованій ідентичності, що характеризує індивіда як представника певної спільноти. Поняття культурної та національної ідентичності не є тотожними адже

культурна ідентичність виникає при ототожненні індивіда з певними культурними моделями спільноти, а національна ідентичність формується через співвіднесення себе з певною нацією та розуміння своєї належності до неї.

Науковець Л. Нагорна, розглядаючи поняття ідентичності, детермінує його як «результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками» (2003: 16). При цьому, здійснено розрізнення на етнічну та національну ідентичність. Етнічна ідентичність, на її думку, ґрунтується на особливостях психологічного складу, характеру, темпераменту, своєрідності етнодемографічного потенціалу, – всього того, що формує так званій «етнічний стереотип». Національна ж, у свою чергу, знаходить свої основи в інституційних, політичних і територіальних проявах, що визначають спільність людей як співгромадян, об'єднаних загальнонаціональними цінностями (там само: 17–18).

Цю думку підтримує О. Титар, підкреслюючи, що «національна ідентичність пов'язана з формуванням національної культури у певному державному утворенні, коли прагнення усталити національну культуру актуалізується із сприйняттям держави» (Титар, 2016).

Як вказує дослідник М. Козловець, «у найзагальнішому вигляді під національною ідентичністю розуміють відчуття колективної належності до конкретної національної спільноти, її культури. Так, на думку американської дослідниці Л. Грінфелд, «національна ідентичність в її суто сучасному розумінні є ідентичністю, яка полягає в належності до «народу», найважливішою ознакою якого є те, що його визнають як «націю» (Greenfeld, 1992; цит. за Козловець, 2009: 57). Л. Грінфелд називає п'ять найважливіших аспектів, необхідних для формування нації та національної ідентичності:

- людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників і прагнуть продовжувати спільне співіснування;
- спільне історичне минуле, спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє;
- спільні дії, тобто дійова ідентичність;
- постійне проживання в одній країні;
- спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національного характеру» і котрі формують загальнонародну культуру (Greenfeld, 1992; цит. за Козловець, 2009: 57–58).

Учений П. Мовчан виокремлює сім форм національної ідентичності:

1. Нормальна ідентичність (позитивний образ свого народу; адекватне ставлення до культури, історії; наявність природнього патріотизму; толерантне ставлення до інших народів).
2. Етноцентрична ідентичність (некритична перевага однієї національної групи і самоідентифікація індивіда з нею).
3. Етнодомінуюча ідентичність (національна ідентичність стає домінантною серед усіх інших; досягнення цілей та інтересів народу стає важливішим за інше).
4. Етнічний фанатизм (абсолютне домінування національних інтересів, часто ірраціонально сприйнятих; готовність йти заради національної ідеї на будь-які жертви і дії).
5. Етнічна індіферентність (байдужість до національних цінностей та проблем; люди вільні від норм та традицій).
6. Етніонігілізм (заперечення національності та етнокультурних цінностей).
7. Амбівалентна ідентичність (невиражена, «подвоєна», «потроєна»; зазвичай формується у національно змішаному середовищі) (Мовчан, 2015: 106).

Окрім цього науковець виокремлює й два рівні ідентичності – індивідуальний та колективний. Індивідуальний рівень розкривається через особистісний та соціальний аспекти, тобто через вертикальний та горизонтальний виміри, баланс яких забезпечує почуття тотожності, самототожності. Колективна ідентичність – це фундаментальна схожість членів певної групи, що виявляється у солідарності, колективній діяльності, спільній роботі (Мовчан, 2015: 106).

На думку Е. Сміта, формування ідентичності, яке залежить від національної культури, є невід’ємною частиною національної ідентичності. Е. Сміт пов’язує ці три виміри разом, коли зазначає, що «...ми не можемо розуміти нації та націоналізм просто як ідеологію чи форму політики, а повинні ставитися до них як до культурних феноменів. Це означає, що націоналізм, ідеологія і рух, повинні бути тісно пов’язані з національною ідентичністю, багатовимірним поняттям, і включати в себе специфічну мову, почуття і символіку» (Smith, 1991: 20).

Дослідник Р. Поліщук вказує, що «значну роль у формуванні національної ідентичності відіграє набір вищих цінностей, що постають містком між буттям окремого індивіда й етносу та світом національного» (Поліщук, 2017: 9).

Цю думку у своїх дослідженнях розвивають науковці М. Степико та Т. Черненко, вказуючи, що «формування спільної загальнонаціональної ідентичності неможливе без ідеології, яку сповідує, відстоює та поширює держава... Саме ідеологія держави визначає стратегію її розвитку, напрями діяльності органів влади, окремішність суспільства» (2017: 182).

Хоча національну ідентичність більшість дослідників характеризує як усвідомлену лояльність державі, на наш розсуд, для її повноцінного формування необхідна не тільки правова або політична єдність, а й культурна. Культура з’єднує націю зсередини, вказує на спільність життєвого устрою різних соціальних або етнічних груп на ментальному, побутовому, церемоніальному та інших рівнях. Більш того формування культурної

ідентичності є першочерговим етапом та базисом для формування національної, оскільки саме культурне самовизначення сприяє ототожненню себе з певною культурною спільнотою, а згодом й з нацією.

Національно-культурна ідентичність формується під час поступового залучення людини до світу культури, традицій свого народу та виявляється як спільність «картини світу», почуття належності до єдиного культурно-історичного простору.

У культивуванні почуттів національної ідентичності мова зазвичай відіграє важливу роль, оскільки саме мова є символічним маркером групової ідентичності та засобом розмежування, який може відокремлювати сусідні групи населення з різними мовами та створювати почуття групового інтересу і солідарності серед тих, хто розмовляє однією й тією самою мовою. Крім того, просування стандартизованої, спільної «національної» мови серед населення може збалансувати соціально-економічну нерівність і стимулювати об'єднання нації через надання кращих можливостей для розвитку і майбутнього процвітання (Simpson, 2016).

Таким чином, можемо стверджувати, що головним показником сформованості національно-культурної ідентичності є наявність відчуття належності до певної нації та стійкого почуття патріотизму, що виявляється у любові, повазі до батьківщини, її культури, традицій, устрою та мови.

Підсумовуючи, акцентуємо, що національно-культурна ідентичність виступає більш стійким формуванням та є складним і багатовимірним феноменом, що знаходить своє відображення у різних сферах життєдіяльності представників тієї чи тієї нації та реалізується засобами духовної й матеріальної культури та національної мови спільноти.

1.3. Визначення та тематичні класифікації національно-маркованої лексики

Культурно-історична цінність і значущість кожної мови зумовлена, перш за все, тим, що мова є не тільки засобом комунікації, а й способом збереження численних знань і традицій певного народу, засобом зв'язку між поколіннями, невід'ємною складовою, без якої саме існування нації як такої стає неможливим. Мова є дзеркалом культури, у якому відображаються реальний світ людини, умови її життя, національний характер, менталітет, звичаї, традиції, вірування, система цінностей того чи іншого народу, тобто унікальний світогляд і культурний досвід її носіїв. Мова – це інструмент, знаряддя культури, яке формує особистість людини і у той же час виступає фундаментальним аспектом формування національно-культурної ідентичності індивіда. «Мові притаманні багатовимірність і багатокомпонентність, які зумовлюють необхідність її дослідження в тих чи тих аспектах та отримують своє відображення в розгалуженості лінгвістичного знання, що постійно зростає» (Кравцова, 2022: 67). Таким чином, мова підтримує культурно-історичну спадкоємність поколінь, сприяє становленню національної ментальності та ідентичності. Саме за допомогою мови визначається належність індивідів до певної соціальної та (або) етнічної групи, культурної спільноти та нації в цілому. Це пояснюється «здатністю людини сприймати світ, включаючи й себе, за допомогою мови крізь «призму» як загальнолюдського, так і національного досвіду» (Матвєєва, 2020: 35).

Проблема формування національно-культурної ідентичності й збереження національної культури та історії засобами національної мови особливо гостро стоїть у спільнотах, де національна мова є міноритарною та (або) знаходиться на межі свого зникнення. Адже, загибель мови, таким чином, може призвести й до загибелі культури та історії певного народу, його подальшої асиміляції до домінуючої мови та нації.

Цінності однієї національної спільноти, які відсутні в іншій або суттєво відрізняються від наявних, становлять національний соціокультурний фонд, що так чи інакше знаходить своє відображення в мові. Зв'язок між національною мовою та національною культурою є фундаментальним елементом у формуванні національно-культурної ідентичності. Мова виступає не просто інструментом для спілкування; вона втілює цінності, вірування і традиції культури, слугує сховищем колективної пам'яті та історичного досвіду. Саме тому на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки все більше уваги приділяється питанням співвідношення мови та культури, їх взаємодії та кореляції тощо.

Дослідники С. Матвеева та М. Торговец зауважують, що протягом тривалого часу дослідники в різних галузях вивчення людини намагаються поєднати ментальні репрезентації з мовними формами, знайти шляхи та засоби вивчення мислення та свідомості людини, що породжують окремі мовні одиниці та цілі тексти. Розглядаючи когнітивні процеси у тісному зв'язку з мовою, за допомогою і засобами якої об'єктивуються знання, вчені виділяють когнітивний підхід до вивчення людської свідомості та форм організації знань, який вимагає об'єднання зусиль дослідників багатьох наук і призводить до створення нових наукових парадигм (Matvieieva & Torgovets, 2022: 42).

На думку вчених А. Балабана та Б. Чалаяна усі матеріальні та моральні елементи, що входять до культури нації, відображаються в її мові. Це також означає, що культура має вплив на мову, а мова є основним елементом, який відображає елементи культури (Balaban & Çaglayan, 2014: 262).

Вчені Ш. Бінбін, Н. Кравченко і С. Матвеева погоджуються з цією думкою, наголошуючи, що «символи як ментальні конструкти, що простежуються в найдавніших шарах культури, містять «згорнуті» закодовані послання, глибинні та розгалужені «програми» текстів і сюжетів, будучи механізмом єдності та пам'яті культури <...> вони мають етноспецифічні риси, оскільки зберігають свою семантичну основу при інкорпорації

в конкретну етнокультуру, трансформуючись у наступних її півсферах у національні архетипи, що відрізняють певну культуру від інших (Bibin et al, 2022: 185).

За Р. Поліщуком, «мова нації – це закономірний результат соціально-історичних, етнопсихологічних та геополітичних процесів, який дозволяє сприймати світ крізь призму етнокультурної специфіки та національної свідомості» (2018: 744).

Національна мова відображає унікальні форми культурного самовираження, звичаї та соціальні норми спільноти. Вона втілює дух нації, передаючи з покоління в покоління її духовні цінності, що реалізуються через літературні традиції, народну творчість, духовні вірування тощо. За допомогою мови люди встановлюють зв'язки належності та солідарності до попередніх поколінь, зміцнюючи почуття спільної ідентичності та належності до власної спільноти.

Академік Є. Карпіловська трактує «образ мови» як невіддільний складник тієї системи понять та їхніх позначень, який на певний період історії національної спільноти сформувався у свідомості її членів і який покликаний об'єктивно змоделювати та адекватно відтворити своєю метамовою загальнонаціональний тлумачний словник» (2023: 406). З цією думкою погоджується вчений Ю. Кравцова, зазначаючи, що «в мові знаходять відображення ті риси позамовної дійсності, які є релевантними для носіїв мови, а з іншого – носії мови починають бачити світ відповідно до його концептуалізації, характерної для певної етнокультури» (2022b: 40–41).

Науковець К. Крамш, у свою чергу, вказує, що у всіх своїх вербальних і невербальних аспектах мова втілює культурну реальність. Мовці ідентифікують себе та інших через використання мови; вони сприймають мову як символ своєї соціальної ідентичності. Заборона використання мови часто сприймається її носіями як відмова від своєї соціальної групи і своєї культури. Таким чином, можна сказати, що мова символізує культурну реальність (Kramsch, 2003: 3).

По суті, національна мова слугує культурним якорем, що прив'язує людей до їхнього колективного минулого і водночас спрямовує їх до спільного майбутнього. Розглядаючи національну специфіку мислення носіїв тієї чи тієї етнокультури науковець Ю. Кравцова наголошує, що «людський досвід та знання про реальність фіксуються у концептах, які репрезентуються словами та їхніми окремими значеннями, зафіксованими у словниках; мовними реалізаціями певного смислу, асоціативними смислами» (Кравцова, 2022а: 69). Власне «слово», на думку академіка Є. Карпіловської, «як стрижнева одиниця когнітивної й комунікативної діяльності людини, а саме: номінації, предикації та оцінки дає змогу виявляти й інші типи інновацій на нижчих та вищих щаблях системи мови: нові основи й форманти, нові форми слів, їхні сполуки, а також з'ясовувати, що саме змінилося в уже наявних словах мови» (2020: 107).

Цю думку підтримують учені І. Блинова та В. Давиденко, зазначаючи, що «швидкий, часто електронний, обмін знаннями дозволяє активізувати словотвірні ресурси мови і водночас розвивати комунікативний потенціал національної мови, залучаючи до мовної системи та адаптуючи те, що вже було в іншій мові» (Blynova & Davydenko, 2021: 14).

Н. Леміш та інші вказують, що «мова виступає найважливішим національно-специфічним компонентом культури, що зумовлено функціями мови зберігати культурні цінності в письмовій та усній мовленнєвих формах, передавати національну культурну спадщину іншим поколінням, а також формувати особистість через побудову окремого бачення світу та ментальності» (Lemish et al, 2022: 65). Таким чином, на думку науковців, саме мова функціонує як контейнер для збереження культури, як інструмент для категоризації, концептуалізації та інтерпретації звичаїв, традицій, вірувань, фольклору тощо (там само: 66).

Національна культура знаходить своє відображення в мові через національно-марковані одиниці або одиниці з національним компонентом. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки національно-маркована лексика

розглядається з різних точок зору із врахуванням закономірностей мовної поведінки носіїв, особливостей відображення культурних явищ у мові, впливу культурного компонента на значення лексичної одиниці тощо.

Дослідженню національно-маркованої лексики присвятили свої праці такі лінгвісти, як Я. Бойко (2015), М. Бондар (2015), Р. Зорівчак (1989), С. Ковганюк (1968), Т. Тупиця (2012) та інші науковці. Незважаючи на активне вивчення, досі немає одностайності у визначенні та розумінні власне поняття «національно-маркована лексика». Більш того, проблема адекватного опису національно-маркованих одиниць у словниках залишається поза пильною увагою українських та закордонних лінгвістів, та є лише частково опрацьованою (Бьодкер, Фрезе (1987), Коллер (2001), Маркштейн (1998), Райсс (1971), та ін).

Зазвичай національно-культурний компонент визначають як семантичні складники слів, словосполук, слова-поняття, за допомогою яких мовний код фіксує національну специфіку у сприйнятті світу мовців, а також як елемент семантичної структури слова, який найповніше відображає особливості національного характеру, культури й рецепції навколишнього середовища в цілому. На нашу думку, національно-маркована лексика має в своїй семантичній структурі національно-культурний, а не національно-етнічний компонент, який містить певні фонові знання, притаманні певній нації (носіям мови), які, в свою чергу, зумовлені культурою і побутом, суспільним ладом, традиціями та звичаями даної нації.

1.3.1. Розмежування суміжних понять: «національно-маркована лексика», «реалія», «безеквівалентна лексика», «культурно-маркована лексика», «культурно зумовлені слова». Поняття «національно-маркована лексика» є термінологічною одиницею лінгвокультурології. Вивчення семантики термінологічних одиниць дозволяє розширити наші уявлення про термінологічну синонімію, виявити специфічні риси кожної одиниці (Matvieieva, 2020a). Як слушно зауважує мовознавець

Є. Карпіловська: «Саме розгалуженість позначень засвідчує питому вагу певного поняття у когнітивному просторі відділу професійного лексикону, його значення для дальшого розвитку такої терміносистеми зокрема й національного фахового лексикону загалом» (2019b: 18). Науковець підкреслює, що наявність різних позначень одного й того ж поняття доцільно розглядати саме у комплексі, визначаючи тенденції розвитку та становлення усіх термінів до уточнення їх змісту та особливостей функціонування. При цьому, поява кожного нового поняття є ні чим іншим, ніж його осмислення у новому аспекті (Карпіловська, 2019b: 19).

У сучасних лінгвокультурології та лексикології функціонує низка термінів на позначення лексичних одиниць з національним компонентом, серед яких «національно-маркована одиниця», «реалія», «безеквівалентна лексика», «етнолексема», «культурема», «культурно-маркована лексика», «етномаркована лексика», «фонова лексика», «культурне слово» тощо. Беручи до уваги різноплановість підходів до визначення та різноманітність цих понять, варто наголосити, що кожне з них має спільні риси, про що у своїх розвідках наголошує науковець Л. Дяченко, вказуючи, що «ці слова є ні що інше, як джерело знань про певний етнос: менталітет, звичаї, традиції, побут, надбання духовної культури народу. З одного боку, вони служать для позначення не наявних в інших національних культурах предметів чи понять, із ними пов'язаних, з іншого – називають денотати, які були або є типовими, характерними, такими, що становлять невід'ємний атрибут духовної або матеріальної культури того чи іншого народу» (Дяченко, 1997: 9).

Мовознавці О. Тупиця та Л. Зімакова також наголошують на тому, що «відсутність одностайної думки щодо класифікації національно-маркованої лексики зумовлює виникнення широкого кола наявних у лінгвістичній практиці робочих термінів, що використовуються для номінації лексичних одиниць з культурним компонентом у семантиці» (2012: 252). Так, вчені до складу національно-маркованої лексики зараховують фонову лексику,

конотативні слова, екзотизми, варваризми, визначаючи їх як безеквівалентну лексику (там само).

Розглядаючи термін «реалія» як один із термінів на позначення національно-маркованої лексики, С. Влахов і С. Флорін у своїй праці «Неперекладне в перекладі» дають таке визначення цьому поняттю: «реалії – це слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей на інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних основах», тому що вимагають особливого підходу» (Влахов & Флорін, 1980; цит. з Довбиш & Свінтковська, 2019: 122).

Мовознавець К. Маркштейн називає «реаліями» елементи життя народу, які не мають подібних в інших народів і які виступають носіями ідентичності: «Реалії є носіями ідентичності національної / етнічної формації, національної / етнічної культури – у широкому розумінні – і присвоюються країні, регіону, континенту» (Markstein, 1998). У тому числі топоніми, на думку вченого, можуть виступати реаліями.

У свою чергу, В. Коллер називає «реаліями» «регіональні умовні елементи» (Koller, 2001), тобто наголошує на конкретних (політичних, соціальних, географічних) типах фактів, вказує на країну, чітко визначену територію з певними особливостями, характеристиками, устроєм і специфічними рисами. Науковець розуміє «реалії» як загальноприйняті, специфічні для культури елементи в широкому розумінні і називає їх «реальними прогалинами» з точки зору мовного вираження, ставлячи їх в один ряд з іншими лексичними одиницями, що не мають відповідників в інших мовах. Ці прогалини, на думку В. Коллера, є тимчасовими, які лінгвіст повинен усунути у процесі міжмовної взаємодії, використавши усі наявні мовні ресурси для створення відповідників та пояснень (там само).

К. Райсс також описує «реалії» як предмети та споруди, звичаї та традиції, відомі лише в країні мови-джерела, базуючись на визначенні Каде, який розглядає «реалії» як культурні та соціально-економічні явища та інститути певного соціально-економічного порядку чи певної культури (Reiss, 1971).

Б. Бьодекер та К. Фрезе доповнюють визначення, називаючи «реалії» прототиповими одиницями культури, тобто «культурними об'єктами» (об'єкти, поняття та установи), що існують у певній географічній зоні з «природними об'єктами», додаючи ономастичної специфіки до реалій на позначення об'єктів, доступних або відомих за межами певної культури (Boedeker & Freese, 1987).

Н. Норд розглядає «реалії» як форму «культурних посилянь» і вважає, що власне формулювання терміна «реалія» є неправильним, оскільки «воно ігнорує різницю між об'єктом і метамовою», саме тому варто використовувати термін «позначення реалій» (Nord, цит. за Foldes, 2019).

Реалії стосуються специфічних для культури предметів та дій. Г.-Г. Дрьоссігер уточнює, що мова йде про чітку належність до бази знань мовної та культурної спільноти, у межах якої реалії завжди є комунікативно доступними (Dröβiger, 2009: 134). Реалії як об'єкти дійсності різняться залежно від географічних, кліматичних, культурних, соціально-історичних умов, саме тому їх розуміють як унікальні предмети з особливим національним колоритом. У той же час вони можуть представляти специфіку певної галузі та використовуватися як терміни в їх позначенні, посиляючись на різні предмети матеріальної та духовної культури, наприклад: національні страви, одяг, спів, танці, соціальні явища тощо.

Дослідник С. Ковганюк пропонує розуміти під «реаліями» назви предметів та явищ матеріальної і духовної культури певного народу, які зберігаються при перекладі в незмінній формі (1968).

Р. Зорівчак розглядає «реалії» як «моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає традиційно закріплений за ними комплекс

етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» (1989: 58). Науковець наголошує на вузькості семантичного поля поняття «реалія» у порівнянні з поняттям «безеквівалентна лексика», допускаючи, що реалії є лише однією з груп, що входять у поле безеквівалентної лексики.

Більшість українських та закордонних мовознавців у своїх дослідженнях спираються на термін «культурно-маркована лексика» або «культурно зумовлені слова» (передбачається, що такий підхід буде вказувати на безпосередній зв'язок із національною культурою та світоглядом). Так, на думку В. Кононенка, «фіксація культури в поширеному тексті, дискурсі зазвичай пов'язана з вивченням національної культури світу» (Кононенко, 2008).

Згідно з Аль-Касімі, культурно зумовлені лексичні одиниці позначають об'єкти та практики, властиві культурі мовної спільноти. Він також стверджує, що існує тісний зв'язок між мовою і культурою, і що слова є символами динамічних і явних рис культури (Al-Kasimi, 1977).

Науковець А. Вежбицька зазначає, що слова з особливими, специфічними для культури значеннями відображають і передають не лише спосіб життя, характерний для даного суспільства, але й спосіб мислення (Wierzbicka, 1997). Вона вважає культурно зумовлені слова надзвичайно важливими і показовими словами для певної культури. Звертаючись до форм культурних слів, А. Вежбицька підкреслює, що культурними словами є не лише окремі слова, але й поширені словосполучення, сталі фрази, граматичні конструкції, прислів'я тощо (Wierzbicka, 1992).

Проаналізувавши погляди різних дослідників, можна зробити висновок, що не дивлячись на наявне розмежування та варіативність понять, усі існуючі терміни на позначення лексики з національним компонентом варто розглядати у розрізі однієї категорії, яку доцільно охарактеризувати як «національно-маркована лексика». Слідом за М. Бондар (2015: 35), визначаємо національно-марковані одиниці як групи слів, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії,

суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови. Відтак, реалії, безеквівалентна лексика, етнографізми, фонові лексика, культури, культурно-маркована лексика, культурні слова виступають специфічними складовими, що формують прошарок «національно-маркованої лексики» у розрізі всієї системи національної мови, а отже подекуди можуть виступати гіпонімічними синонімами.

1.3.2. Розгалуження тематичних класифікацій національно-маркованих одиниць. Використання в лінгвістичній практиці широкого діапазону термінів на позначення лексичних одиниць з культурним компонентом зумовлює розгалуженість класифікацій національно-маркованих одиниць.

Варто відзначити, що в основу більшості наявних класифікацій покладено предметний принцип – номени матеріальної культури (традиційне житло, їжа та напої, національне вбрання, господарське начиння, зброя, номени деяких галузей господарства, рослин), номени духовної культури народу (традиційні музичні інструменти, ігри, танці, родинна обрядовість, звичаї та обряди, громадський побут, міфічні істоти) тощо. Враховуючи, що термін «національно-маркована лексика» охоплює цілу низку понять, що характеризують лексику з національним компонентом, вважаємо за доцільне окреслити основні підходи до класифікації національно-маркованих одиниць, незважаючи на їх синонімічне визначення авторами класифікацій.

Так, детальна класифікація реалій була запропонована С. Влаховим і С. Флорінім (1980; цит. за Куліш & Гарах, 2020: 66):

I. Предметний поділ реалій.

1. Географічні реалії, пов'язані головним чином з фізичною географією, її розділами і суміжними областями.

2. Етнографічні реалії, представлені словами, що позначають поняття, що належать етнографії. Усередині цієї групи С. Влахов і С. Флорін

пропонують виділяти слова, що описують: побут, працю, мистецтво і культуру, етнічні об'єкти, міри і гроші.

3. Суспільно-політичні реалії, що описують: адміністративно-територіальний устрій; органи і носіїв влади; суспільно-політичне життя; військові реалії.

II. Місцевий поділ реалій, що здійснюється за такими критеріями:

1) національна належність референта слова-реалії (реалія може бути присутня в одній з мов, що використовуються в процесі перекладу, або ж бути «чужою» для кожної з них);

2) мов, що беруть участь в процесі перекладу.

У рамках місцевого поділу реалій, реалії можуть бути виокремленими в площині однієї мови і в площині пари мов.

У площині однієї мови реалії можна поділити на:

A. Свої реалії, здебільшого представлені споконвічними словами даної мови. До цієї групи також входять і запозичення, перцепція яких не відрізняється від перцепції споконвічних слів. Свої реалії можуть бути:

1) національними (є денотатами об'єктів, які належать певному народу і «чужі» за межами країни цього народу);

2) локальними (належать якомусь діалекту носіїв мови);

3) мікрореаліями (словами, які вживаються в більш вузьких групах носіїв тієї чи тієї мови, наприклад, в межах однієї сім'ї).

B. Чужі реалії, представлені запозиченими словами, кальками, неологізмами і okazіоналізмами. Чужі реалії поділяються на:

1) інтернаціональні реалії, наявні в лексичному складі багатьох народів, але які зберігають своє національне забарвлення;

2) регіональні реалії, що знайшли поширення у кількох народів.

У площині пари мов реалії поділяються на:

A. Зовнішні реалії, які не існують як в мові оригіналу, так і в мові перекладу.

B. Внутрішні реалії, наявні в одній із мов.

III. Часовий поділ реалій на сучасні та історичні.

IV. Перекладацький розподіл реалій, здійснюваний на підставі використаних перекладачем засобів перекладу та інтерпретації реалій в тексті.

П. Ньюмарк у своїх працях широко окреслює специфіку функціонування «cultural words» (культурно-зумовлених слів) та пропонує свою класифікацію, виділяючи такі групи:

1. Екологія.
2. Матеріальна культура (артефакти):
 - 1) їжа;
 - 2) одяг;
 - 3) будинки і міста;
 - 4) транспорт.
3. Соціальна культура.
4. Організації:
 - 1) політичні і адміністративні;
 - 2) релігійні;
 - 3) мистецькі.
5. Звички і поведінка (Newmark, 1981).

Лінгвісти А. Балабан і Б. Чалаян у своїй роботі виділяють 17 категорій національно-маркованих слів. Варто зауважити, що їхня класифікація є однією з найбільш тематично вичерпних, охоплюючи широкий пласт лексики, що характеризує національну культуру. Ця класифікація містить:

- назви рослин;
- назви тварин;
- культуру харчування;
- слова на позначення товарів, матеріалів або предметів;
- слова, пов'язані з морською тематикою;
- арго та жаргонізми;
- бізнес і гроші, вагу, кількість і розмір;
- повсякденні культурні (абстрактні) слова;

- містобудування, будівництво, будівельні матеріали та пов'язані з ними слова на позначення ручних інструментів;
- слова на позначення номенклатури;
- слова на позначення ігор та забав;
- військові (війна і мир) поняття і слова;
- бізнес-назви, назви професій і спеціальностей; професійне обладнання та приладдя;
- географічні терміни;
- одяг і прикраси, тканини, шкіру, мотузки, вишивку та аксесуари;
- терміни медицини і здоров'я, кінцівки людини і тварин;
- фарби, кольори, ароматизатори і косметичні засоби (Balaban & Caglayan, 2014: 264–265).

У класифікації А. Алонсо і Д. Понте розділено лексику з національним компонентом на 12 (дванадцять) типів, а саме:

- Повсякденне життя (їжа, робота, школа, свята, дозвілля, одяг, житло);
- Культурну спадщину (відомі пам'ятники та люди, література, телепередачі, фільми, музика);
- Національну ідентичність (мови, релігії, національність, історія, гумор, мистецтво і політика різних культур);
- Популярну культуру (обряди, традиції, свята, фестивалі, соціальні звичаї, танці, дискотеки, релігійні обряди та цінності, типи музики, серед іншого);
- Суспільство (рівень життя, класи, міські племена, меншини, сімейні структури, регіональні культури та субкультури);
- Географію (країни, континенти, міста, населені пункти, вулиці);
- Стереотипи (типові риси, приписувані певним культурам);
- Мови (запозичення, неформальний реєстр, ідіоми, словосполучення);
- Світові проблеми (політичні, економічні, соціальні та екологічні проблеми);
- Установи та організації (офіційні установи та організації різних країн);

- Різновиди (слова з інших різновидів англійської мови);
- Соціальну взаємодію (привітання, вибачення, ввічливість) (Alonso & Ponte, 2015: 87–88).

Фактично, вищезгадана класифікація пропонує характеризувати національну-марковану лексику з огляду на основні сфери її функціонування у повсякденному житті носіїв мови, беручи до уваги різні сфери життєдіяльності як особистості, так і нації в цілому.

Дж. Альбрехт розрізняє 4 (чотири) типи реалій або понять, що несуть у собі культурну специфіку:

- 1) природні об'єкти: тварини, рослини, ландшафтні форми, які з'являються лише у певних місцевостях і для яких виникає питання, чи є вони загальновідомими;
- 2) артефакти (предмети, характерні для певних культур);
- 3) заклади країни: державні / приватні школи, заклади харчування, культурні осередки тощо;
- 4) колективне ставлення до предметів та фактів, сталі відношення (Albrecht, 2005).

Однак, у вітчизняному мовознавстві були запропоновані й інші підходи до класифікації національно-маркованих одиниць. Так, мовознавці О. Тупиця і Л. Зімакова класифікують національно-марковану лексику за ступенем безеквівалентності:

- 1) понятійно-безеквівалентні слова – звукова оболонка у конкретних зіставлених мовах однакова, а значення відрізняється понятійними семами чи лексичним поняттям;
- 2) частково безеквівалентні слова – їх значення відрізняється денотативно-сигніфікативними зв'язками;
- 3) інші слова з національно-культурним компонентом – відрізняються конотаціями, прагматикою тексту, засобами передачі понять (Тупиця & Зімакова, 2012: 255).

Я. Бойко розглядає декілька підходів до класифікації маркованої лексики:

- за структурою, враховуючи кількість слів-компонентів, що входять до складу однієї лексичної одиниці: монолексемні, дволексемні, багатолексемні;

- за семантикою, що передбачає врахування типу зв'язків між компонентами у словосполученні, тобто ступеня їх свободи та зв'язаності один з одним: синтаксично вільні, синтаксично зв'язані та усталені словосполучення, тобто фразеологізми;

- за тематикою: побутові реалії, етнографічні і міфологічні реалії, реалії світу природи, реалії державно-адміністративного устрою і суспільного життя, ономастичні реалії (2015: 8–11).

Отже, лінгвісти послуговуються різними підходами до класифікації національно-маркованих одиниць, що зумовлено складністю цього мовного явища. На наш погляд, визначальною рисою національно-маркованих одиниць є їхня здатність відтворювати явища з культурної дійсності нації, що охоплює усі сфери функціонування окремих індивідів у соціумі та соціуму в цілому. Відтак, тематичний підхід до класифікації національно-маркованих лексичних одиниць є найбільш доцільним, оскільки він дає змогу якісно та кількісно оцінити та виміряти присутність культурних явищ у мовній дійсності та національній картині світу носіїв.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи здобутки Розділу 1, зауважимо, що складна мовна ситуація на території Шотландії, де одночасно функціонують три мови – британський варіант англійської мови (офіційна мова), шотландська гельська мова (офіційна мова) та шотландська мова Скотс (регіональна мова), значним чином зумовлена екстралінгвістичними чинниками.

У продовження у розділі було узагальнено ключові поняття дисертаційного дослідження. Поняття «нація» потрактовується як певна історична спільнота, що може походити з однієї або декількох етнічних груп, проживає на спільній території з єдиним державним та економічним устроєм, має спільну історію, культуру, мову, спосіб життя, ментальність та самоусвідомлює себе як представників однієї спільноти, що вирізняється своїм самобутнім характером та тлі інших спільнот. Поняття «культура» інтерпретується як сукупність унікальних усталених духовних цінностей та матеріальних надбань певної етнічної (національної) спільноти, що має історичний та спадковий характер, передаючись від покоління до покоління, та є індивідуально визнаною й усвідомленою кожним членом спільноти. Під «національно-культурною ідентичністю» розуміємо стійке формування, що є складним і багатоаспектним феноменом, який знаходить своє відображення у різних сферах життєдіяльності представників тієї чи тієї нації та реалізується засобами духовної й матеріальної культури та національної мови спільноти.

Національна культура, знаходячи своє відображення в мові, фіксується за допомогою національно-маркованих лексичних одиниць, які визначаємо як групи слів, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови. Серед розмаїття підходів до класифікації НМО – структурний, семантичний, тематичний. Останній вважаємо найбільш доцільним, оскільки він уможливило виокремлення класів і підкласів лексичних одиниць, що сприяє цілісній фіксації національної культури в мові.

Основні положення розділу відображені в таких публікаціях автора: Лемещенко-Лагода, В. В. 2021c, 2021d, 2021e, 2021f, 2022; Lemeshchenko-Lagoda, V. 2023b.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ТРАДИЦІЙ ФІКСАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ

2.1. Загальні та лінгвістичні методи дослідження, застосовані для вивчення лексикографічних традицій фіксації національно-маркованої лексики шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс

Емпіричний матеріал роботи складала національно-марковані одиниці гельської мови та шотландської мови Скотс, виокремлені у найбільш розповсюджених словникових виданнях, що складають джерельну базу наукової праці, а саме: *Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic)* (далі – GD (G–E, E–G)) (MacLennan, 1997), *Gaelic-English and English-Gaelic Dictionary* (далі – G–E & E–G) (Buchanan, RRLS Ltd, 2006), *Essential Gaelic Dictionary* (далі – EGD) (Robertson, MacDonald, 2017), *The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary* (далі – PG–E&E–GD) (Watson, 2021), *The Concise Dictionary of Scottish words and phrases* (далі – CDSWPH) (Kirkpatrick, 2006), *The Essential Scots Dictionary* (далі – ESD) (Macleod, Cairns, 2012), *Concise Scots Dictionary* (далі – CSD) (2017), *Collins Scots Dictionary* (далі – CollSD) (Brookes, 2018), *100 favourite Scots words* (далі – 100FSW) (Cairns Speitel, 2019).

Комплексна методика дослідження побудована за рахунок поєднання загальних, лінгвістичних і лексикографічних методів, застосування яких відповідає висунутій меті та завданням. Кожен з визначених методів задовольняє умовам його застосування, а також реалізовується в певній системі логічних дій, прийомів збирання, оброблення та узагальнення фактів.

Вибір національно-маркованих лексичних одиниць як предмета аналізу умотивований вагомістю зазначених одиниць для висвітлення специфіки лексикографічної фіксації лінгвокультурних цінностей національних

міноритарних мов. Крім того, національно-марковані одиниці виступають одним із факторів фіксації національної культури в мові, що у подальшому грає велику роль у формуванні національної свідомості та національно-культурної ідентичності носіїв міноритарних мов.

Загальнонаукові методи в межах нашої розвідки вміщують аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, без яких не обходиться жодне дослідження, а також методи спостереження та узагальнення.

Застосування *методів спостереження та узагальнення* дало змогу провести широкий аналіз маркованих одиниць та інтерпретувати отримані результати.

З метою детального опрацювання наукової літератури та видань, що становлять джерельну базу дослідження, був застосований *метод аналітико-синтетичного опрацювання літературних джерел*, що полягає у детальному розгляді та вивченні наукових праць українських та закордонних дослідників за темою роботи. Власне назва методу вже передбачає проведення критичного аналізу наукових розвідок та подальшого синтезу отриманих даних з метою розуміння наявного підґрунтя для проведення подальшого вивчення.

Також нами було використано процедуру кількісних підрахунків. На думку М. Кочергана, *кількісні підрахунки* сприяють об'єктивізації спостережень у зіставних дослідженнях і дають змогу визначити «питому вагу» певного явища в зіставлюваних мовах і в такий спосіб виявити в кожній з них тенденції у використанні аналогічних явищ (2006: 104–105).

З-поміж спеціальних лінгвістичних методів до вирішення поставлених завдань було залучено такі:

- *метод аналізу словникових дефініцій* – для узагальнення тлумачень ключових термінів наукової праці;

- *метод суцільної вибірки* – для виокремлення досліджуваних одиниць із масиву матеріалів та формування фактичного матеріалу дослідження;

- *діахронічний та синхронічний методи* – з метою хронологічного опису лексикографічних процесів гельської мови та шотландської мови Скотс, від появи перших глосаріїв до сучасних словників;

- *порівняльно-історичний метод* – для визначення та узагальнення отриманих даних по горизонталі та подальшого виокремлення закономірностей еволюції шотландської лексикографії;

- *метод таксономії лексики* – для розподілення національно-маркованих одиниць за класами та підкласами;

- *зіставно-типологічний метод* – для системного порівняння та виявлення специфіки традицій лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць на тлі спільних та відмінних рис. За М. Кочерганом, цей метод покликаний встановити відмінності між двома чи більше мовами, хоча й не ігнорує їхніх спільних рис (2006), у той час як існує думка, що зіставно-типологічний метод сприяє виокремленню виключно відмінних рис (Петрина, 2018: 175).

Проведення зіставного дослідження передбачає визначення основи зіставлення. Зазвичай мовознавці розрізняють односторонній і двосторонній (багатосторонній) зіставний аналіз. На розсуд науковця М. Кочергана, «перевага одностороннього підходу в тому, що він обходиться без метамови, а недоліком у ньому є те, що зіставлення може проводитися тільки в одному напрямку (маємо образ другої мови як віддзеркалення першої)» (2006: 37). Двосторонній підхід, у свою чергу, дає змогу провести аналіз при зіставленні мов, рівноцінних за своїм статусом, але потребує визначення метамови або мови-еталона. Визначаючи *tertium comparationis*, дослідник вказує, що це поняття «охоплює не тільки природну чи штучно сконструйовану мову, а й вужчі, конкретніші об'єкти як основу порівняння» (там само: 84).

Отже, за *tertium comparationis* для встановлення універсального та унікального в НМО шотландських гельської та мови Скотс (в принципах лексикографічної фіксації та власне інтерпретації НМО) було обрано тлумачення НМО за посередництвом британського варіанта англійської мови

як мови-еталона (словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською). Саме такий підхід уможливив порівняння, зіставлення і подальше виокремлення спільного та відмінного в тематичних класах національно-маркованих лексичних одиниць, зафіксованих у опрацьованих нами словниках гельської та шотландської мови Скотс.

2.2. Методи лексикографічного та критичного аналізу

Принципи відбору та лексикографічної фіксації національно-маркованої лексики, як і вдосконалення основних параметрів її маркування та тлумачення, виступають на сьогоднішній день однією із найактуальніших проблем лексикографічної науки. Власне визначення *лексикографічних традицій* ґрунтується на ідентифікації сукупності сталих критеріїв, ознак та параметрів, характерних для різних за обсягом словникових видань одного призначення окремо взятою мови.

Таким чином, детермінація лексикографічних традицій визначеної мови стає можливою за умови залучення методів лексикографічного та критичного аналізу, методики аналізу словникових дефініцій тощо, які дають змогу провести комплексний аналіз лексикографічних принципів, параметрів, критеріїв та компонентів фіксації лексичних одиниць на різних структурних рівнях.

Принципами лексикографічного опису мовних одиниць вважаються критерії науково-аналітичних дій, методологічні основи, на яких ґрунтується праця словників. Науковець В. Дубічинський виділяє п'ять основних, загальних для дослідження будь-якої словникової праці, принципів лексикографування:

- I. Спадкоємність лексикографічних творів
- II. Значна роль суб'єктивного чинника при створенні словників.
- III. Зумовленість жорстким прагматизмом.

IV. Нормативність у відборі лексики.

V. Теоретична та практична багатоплановість лексикографічних творів (2012: 5–7).

У своїх лексикографічних розвідках Я. Капранов наголошує на важливості реалізації таких принципів як принцип спадковості (послідовності) лексикографічних творів, принцип нормативності у відборі та подачі лексики, принцип ефективності, повноти, принцип відносності та орієнтованості на адресата, принцип експланаторності, принцип експансіонізму та принцип системності (2014: 71–73).

Науковець Ю. Кравцова зараховує до основних принципів лексикографування такі:

- чітка ієрархізація значення в структурі багатозначного слова та відповідна фіксація у словниковій статті;
- необхідне й достатнє тлумачення;
- введення граматичних, стильових, стилістичних позначок;
- наведення актуального ілюстративного матеріалу;
- відображення різноманітних семантичних та словотвірних зв'язків;
- відображення різноманітних семантичних та словотворчих зв'язків (Кравцова, 2019: 83).

Проблема загальної побудови статей та презентації вичерпного матеріалу для опису мовних одиниць у структурі словника отримала своє рішення з розвитком критичного аналізу словників, відомого як *dictionary criticism* (термін Р. Хартмана (R. Hartmann)). Застосування цього методу дозволяє розглянути низку параметрів, принципів та критеріїв укладання словників, у тому числі критерії оцінювання одномовних словників з акцентом на семантичних особливостях, критерії оцінювання одномовних словників з урахуванням особливостей викладу морфологічних, фонологічних, синтаксичних, семантичних і прагматичних даних, а також мови визначень,

систему оцінювання онлайн-словників з акцентом на питаннях зручності використання та лінгвістичних даних тощо (Nielsen, 2017: 78).

Незалежно від лексикографічної традиції структура словника зазвичай містить три основні композиційні складові: мегаструктуру, макроструктуру та мікроструктуру, інколи окремо виокремлюють медіаструктуру. Кожна з них має певний набір характеристик та атрибутів, які беруться до уваги при укладанні словника, водночас кожен словник має свої специфічні риси організації інформації у межах кожної структури.

Академік Є. Карпіловська у своїх дослідженнях розглядає мікроструктуру словника як структуру описів окремих мовних одиниць, явищ та процесів, а макроструктуру – як структуру словника в цілому, який виявляє результат праці мовознавців (Карпіловська, 2019а: 18–19).

На мегаструктурному рівні словники зазвичай мають трикомпонентну структуру, що містить вступну частину (*front matter*), основну частину або реєстр заголовкових слів (*register of headwords*) та заключну частину (*back matter*). Основна частина власне представляє собою поєднання макро- та мікроструктури (Kaliberda, 2021: 33). «Традиційно мегаструктура словників складається з таких компонентів, як: передмова, де пояснюється характер і мета видання, надаються рекомендації щодо його використання; реєстр вхідних слів із тлумаченнями; список скорочень та умовних позначень; допоміжні покажчики; бібліографічний апарат; зміст» (Каліберда, 2019: 89).

Вступна частина мегаструктури може містити різні компоненти, які, головним чином, зумовлені призначенням словника та орієнтацією на визначене коло реципієнтів (користувачів). За П. Сінгхом, вступна частина мегаструктури може містити, проте не обмежуватись ними, такі компоненти як: титульна сторінка з інформацією про редактора (редакторів), видання та видавця; зміст; вступ або передмову, в якій пояснюються нововведення та особливості даного видання; ознайомлення зі структурою словника та редакційними принципами; загальні відомості про мову, карту діалекту для визначення місцезнаходження ареалу (для словників діалектів); список

скорочень, використаних при укладанні словника; коротку орфографічну довідку; пояснення щодо використаної системи транскрипції (Singh, 2010).

Заключна частина словника зазвичай містить інформацію лінгвістичного або енциклопедичного характеру. Серед можливих компонентів варто виділити таблиці чисел, днів тижня, місяців року, пір року, системи мір і ваг, інформацію про військові звання, хімічні елементи, технічні терміни, юридичні та конституційні терміни тощо; списки префіксів і суфіксів, іменників – особових назв, прізвищ, географічних назв, перелік неправильних дієслів, список часто вживаних прислів'їв та цитат, бібліографію тощо.

Доцільно наголосити, що такий розподіл даних за вступною та заключною частиною не є фіксованим і фактично передбачає наявність або, навіть, повну відсутність зазначених компонентів у кожній з двох частин так само, як і їх міграцію із вступної частини в заключну та у зворотньому напрямі.

У свою чергу, О. Демська наголошує на повноті чи усіченості мегаструктури словника. Повна мегаструктура передбачає наявність вступу, передмови, власне словника, граматичної довідки, правил користування словником, списків скорочень, джерел і власних назв. Повна мегаструктура може також містити невеликий за обсягом теоретичний розділ, що розкриває окремі аспекти лексикографічного опису словникових одиниць. Усічена мегаструктура складається з окремих структурних одиниць, зазначених вище (Демська, 2010: 102).

Під макроструктурою словника зазвичай розуміють систему принципів відбору і порядок розміщення лексичних одиниць, принципи організації словникових статей, характер і природу лексичних одиниць, представлених у них, тощо.

Макроструктура словника може бути систематизована за допомогою різних способів, серед яких найрозповсюдженими є тематичний та алфавітний. Тематичний спосіб організації лексичного матеріалу передбачає об'єднання слів у тематичні групи, алфавітний – розподіл лексичних одиниць за алфавітним порядком. Як зазначає вчений О. Каліберда, у західній

лексикографічній традиції усталеною є алфавітна організація макроструктури, хоча вона може мати і тематичний порядок, відповідно до тем, представлених у логічній послідовності (Kaliberda, 2022: 81). Загалом, вибір способу організації макроструктури може залежати від декількох чинників:

- тип словника;
- призначення словника;
- потенційна аудиторія;
- власне авторський підхід.

Макроструктурна організація перекладного словника, у свою чергу, може характеризуватись за кількістю компонентів (частин) у корпусі словника:

- однокомпонентна (односторонній переклад, що передбачає наявність тільки однієї частини корпусу словника);
- двокомпонентна (двосторонній переклад, що передбачає наявність двох частин корпусу словника);
- багатоконпонентна (при наявності трьох та більше мов перекладу та відповідно декількох частин або специфічної організації подання інформації у словникових статтях).

Для проведення аналізу словників на мегаструктурному рівні було сформовано перелік дванадцяти обов'язкових компонентів: п'яти – у *титულній зоні*, одного – у *зоні реєстрових одиниць*, шести – у *зоні довідкового апарату* (див. Розділ 4, п.4.1).

2.3. Методика аналізу словникових дефініцій

Адекватне відтворення національно-маркованої лексики у перекладних словниках міноритарних мов повинно реалізовуватись із дотриманням багатьох параметрів, які б дали змогу не тільки зрозуміти значення поняття, а й правильно його вжити у повсякденному спілкуванні. Національно-культурна специфіка слова у словнику, як правило, рідко відображається,

оскільки ці семантичні компоненти відносяться до розряду периферійних для значення та є наявними імпліцитно, проте саме вони грають визначальну роль у збереженні національного коду мови та формуванні національної свідомості мовців. «Словники, у цьому випадку, виступають унікальними і незамінними довідниковими виданнями, що узагальнюють і фіксують знання людства, відбивають стан науково-технічного й культурного розвитку, сприяють піднесенню як духовної культури в цілому, так і культури мови окремо» (Давиденко, 2021: 108).

За К. Кавана, словники несуть безпосередню відповідальність за поширення або поглиблення знань про мову. Вони надають списки слів з визначеннями та іншу специфічну інформацію. Але, як правило, вони не дають пояснень культурної поведінки мовців (Kavanagh, 2000). Цю думку підтримує вчений Р. Гаувз, який зазначає, що включення культурних даних слід розглядати як обов'язкове, і лексикографи повинні представляти їх у найкращий спосіб (Gouws, 1991).

Як зазначає у своїх наукових розвідках О. Каліберда, «критерії, на основі яких лексикограф відбирає ті чи інші слова до макроструктури словника, можуть ґрунтуватися на суб'єктивних поглядах укладача на вживання слів і водночас включати хронологічні, нормативні, стилістичні та перекладацькі параметри. Найбільшу складність для відбору становлять культурно-специфічні слова – культурно марковані поняття, а також власні назви» (Kaliberda, 2021: 34).

На нашу думку, кожен словник міноритарної мови, незалежно від його обсягу, має обов'язково містити і трактувати репрезентативне розмаїття пов'язаних із культурою явищ та предметів, надаючи широкий виклад культурно специфічної інформації.

Базовими принципами лексикографічного опису можуть виступати порядок організації словникової статті, наявність інтерпретації, граматичні та стилістичні позначки, ілюстративний матеріал (Кравцова, 2019: 82; Kravtsova, 2020: 92).

Таким чином, основне завдання словникової статті – надати вичерпну інформацію про лексичну одиницю, проілюструвати її граматичні, парадигматичні та синтагматичні особливості, вказати етимологію, частоту та особливості вживання, ареал поширення тощо. З огляду на це, мікроструктура має містити вичерпний опис лексичної одиниці в усіх її різноманітних проявах у мові. Проте, навіть за наявності врахування усіх чинників, все одно актуальною залишається проблема адекватного представлення національно-маркованих одиниць у словнику (із подальшим тлумаченням, характеристикою, ілюструванням тощо). Відповідно, обсяг словникової статті може залежати від типу лексичної одиниці, її семантичних особливостей та сфери функціонування і може варіюватися від невеликої замітки до кількох сторінок ґрунтовної наукової розвідки.

Тому перелік цілей і методологічних виборів має бути врахований у будь-якому лексикографічному проєкті:

- списки словникових статей мають бути відібрані критично;
- словникові статті повинні містити ретельні лексикографічні описи;
- лексикографічна модель має бути придатною для вирішення багатомовних питань (Villalva, 2019: 30).

Власне методика аналізу словникових дефініцій складається з проведення аналізу словникових статей досліджуваних явищ на мікроструктурному рівні з подальшим порівнянням та зіставленням з метою виявлення спільних та відмінних ознак.

Під мікроструктурою словника прийнято розуміти внутрішню будову лексикографічного опису словникової одиниці. На відміну від мега- та макроструктури, мікроструктура словника є жорстко закріпленою структурою. Ф. Гаусманн і Г. Віганд стверджують, що мікроструктура є найважливішою структурою порядку в усій структурі словника (Hausmann & Wiegand, 1991). Мікроструктура вміщує в себе довгу послідовність лінгвістичних типів даних, і кожен з цих типів даних утворює словникову статтю, яка охоплює найважливіші субдисципліни лінгвістики або явно, або

менш явно, а іноді імпліцитно (Feinauer, 2002). У той же час різні словники мають різну політику щодо інформації, яка подається на мікроструктурному рівні, що пов'язано з типом словника, його призначенням, потенційною аудиторією тощо.

Е. Абдельзаер чітко зазначає, що лексикографи можуть вирішувати, містити чи відкидати певні фрагменти етимологічної, зовнішньої та внутрішньої інформації про слово. Внутрішня інформація про слово стосується його морфології, орфографії, семантики та фонологічних особливостей. Внутрішня інформація охоплює як факти, що стосуються форми слова, так і його значення. Зовнішня інформація стосується зв'язків між словом та іншими словами. Вона охоплює парадигматичні зв'язки (наприклад, належність до частини мови і синонімічні ряди), синтагматичні зв'язки (наприклад, словосполучення), реляційні зв'язки (наприклад, перехресні посилання на похідні форми) та інформацію про вживання (наприклад, жанр, діалект) (Abdelzaher, 2022: 164).

Як підкреслюють Б. Аріас-Бадія та С. Торнер, словники пропонують велику кількість інформації про лексику, зокрема про частину мови, регістр, пояснення значення, приклади чи етимологію, серед багатьох інших, тому мікроструктура як елемент структурування ґрунтується на попередньо встановленій категоризації різних типів інформації, яку може запропонувати словник, а також на абстрактній схемі статей, яка вміщує цю різноманітну інформацію та подає її у послідовному порядку (Arias-Badia & Torner, 2023).

Стандартизація мікроструктури також має вирішальне значення, оскільки це:

- 1) забезпечує легкість розуміння;
- 2) скорочує час, необхідний для пошуку інформації;
- 3) створює однорідний стиль у всьому словнику;
- 4) обмежує формулювання окремих статей;
- 5) спрощує читабельність словника (Flinz, 2011: 84).

Л. Прокопенко та С. Холодюк виокремлюють у структурі словникової статті:

- зону головної одиниці (власне реєстрова одиниця, наголос, варіанти форм);
- зону граматичної інформації (граматичні значення та форми);
- зона етимологічної інформації (вказівка на мову-джерело, значення етимона);
- зона семантизації (тлумачення);
- зона парадигматичних відношень (родові поняття, однорівневі поняття, видові поняття, синонімічні відношення, антонімічні відношення, частина-ціле);
- зона ілюстративних прикладів (варіанти лексичної сполучуваності реєстрових одиниць та фрагменти їхнього мовленнєвого вживання) (Прокопенко & Холодюк, 2018: 74–75).

О. Каліберда також виділяє три зони: зону заголовного слова, зону дефініції та зону довідкового апарату (Каліберда, 2014).

У свою чергу, науковець О. Демська зазначає, що базова мікроструктура сучасного тлумачного або перекладного словника повинна містити шість обов'язкових елементів: 1) заголовкове слово; 2) граматичну інформацію; 3) тлумачення або переклад; 4) приклади, чи екземпліфікацію; 5) паспортизацію прикладового матеріалу; 6) фраземіку; і один факультативний елемент, що виявляє тенденцію до обов'язковості, – стилістичну характеристику, яка може містити інформацію про функціонально-стильову, емоційно-експресивну, емоційно-оцінну, нормативну специфіку заголовкового слова (Демська, 2010).

За В. Дубічинським, комплексна словникова стаття має містити такі елементи, як:

- 1) заголовна одиниця;
- 2) граматична характеристика;
- 3) фонетична характеристика;

- 4) семантизація заголовної одиниці;
- 5) сполучувана інформація;
- 6) фразеологічні звороти;
- 7) словотвірна характеристика;
- 8) етимологічна й історична характеристика;
- 9) ілюстрації щодо її вживання;
- 10) лексикографічні позначки;
- 11) посилання;
- 12) енциклопедична інформація (Дубічинський, 2012: 4).

Ф. Гаусманн і Г. Віганд виділяють дванадцять найважливіших типів даних, які мають бути представлені у мікроструктурі словника:

1. Синхронічні ідентифікаційні дані: дані, що ідентифікують форму знака леми та його морфологічну парадигму. Тут визначаються такі особливості, як написання, вимова, наголос, частина мови та відмінювання.

2. Діахронічні ідентифікаційні дані: етимологічні дані, що стосуються леми.

3. Маркування: обмеження використання (за часом, регіоном, запозиченням, стилем і ситуацією, спеціальними сферами діяльності, частотою, ставленням, конотацією, табу-статусом і культурною цінністю). Цей тип маркування має велике значення у двомовному словнику, особливо коли йдеться про предмети, пов'язані з культурою.

4. Пояснювальні дані: визначення, яке у двомовному словнику буде замінено перекладацьким еквівалентом; за потреби можна подати додаткові пояснювальні тексти, такі як лінгвістичні або енциклопедичні описи; такі пояснювальні тексти будуть потрібні у випадку культурно зумовлених лексичних одиниць у двомовному словнику.

5. Синтагматичні дані: синтаксичні характеристики лексичної одиниці, представлені лемою, словосполученнями та прикладами, які можуть бути подані у вигляді будь-якого типу ілюстративних прикладів, цитати включно.

6. Парадигматичні дані: відношення даної лексичної одиниці до інших лексичних одиниць (синонімія, антонімія, аналоги, омоніми та пароніми, а також словотвір).

7. Різні види семантичних даних: дані, які використовуються для доповнення дефініції, наприклад, у переносному, метафоричному значенні, чи є лема в прислів'ях або ідіомах.

8. Примітки: примітки іноді подаються у вигляді рамок і відокремлюються від інших мікроструктурних даних. Використання таких приміток може підвищити зручність користування словником, а також є ідеальним місцем для надання додаткових даних, що стосуються національних і культурних питань.

9. Ілюстрації: можуть бути використані для доповнення визначень або прикладів.

10. Засоби впорядкування: позначення організації статті у вигляді цифр, літер, дужок, розділових знаків, символів.

11. Перехресні посилання.

12. Символи представлення або повторення: зазвичай це тильда (Hausmann and Wiegand, 1989).

У свою чергу, П. Сінгх наголошує, що у мікроструктурі словникової статті словники зазвичай містять такі дані:

- правопис;
- вимову;
- транслітерацію;
- тон та інтонацію;
- граматичні категорії;
- флексія та деривація;
- етимологія;
- тлумачення – визначення;
- значення;
- зміни на рівні форми та значення;

- синоніми;
- антоніми;
- вищий термін або гіпонім;
- словосполучення;
- допоміжні або пов'язані ідіоми та прислів'я;
- цитування;
- приклади;
- сфера вживання;
- семантична сферу;
- рівень вживання;
- ілюстрація (Singh, 2010).

У свою чергу, В. Драбовська відзначає важливість «маркування культурно-специфічної лексики відповідно до п'ятьох планів функціонування лексем, а саме: антропоцентричного, етнокультурного плану, соціокультурного, політичного та плану світосприйняття» (2018: 225).

У нашому дослідженні аналіз словникових статей на мікроструктурному рівні проводився за визначеним переліком компонентів *зони заголовного слова* – 4 (чотири) компоненти, *зони дефініції* – 5 (п'ять) компонентів, що були виокремлені на принципах лінгво- та антропоцентризму, виходячи зі специфічного призначення словників міноритарних мов.

Аналізуючи компоненти мікроструктури словників науковець І. Мейзерська розрізняє обов'язкові та факультативні лексикографічні параметри. Серед обов'язкових параметрів: орфографічний, категорійний, семантичний, дефінітивний (2015: 45).

Факультативні параметри можуть включатися або не включатися до мікроструктури відповідно до задуму укладачів, формату та загальної спрямованості словника. Також добір факультативних параметрів мікроструктури зумовлений характером заголовного слова – наявністю в нього синонімів, здатністю до функціонування в складі ідіом, колокацій, фразових дієслів тощо. До факультативних лексикографічних параметрів

відносять: фонетичний, граматичний, ілюстративний, узуальний, ідіоматично-словотвірний, етимологічний, параметр лексичної сполучуваності, парадигматичний (Мейзерська, 2015).

Таким чином, методика аналізу словникових дефініцій дозволяє порівняти особливості фіксації національно-маркованих одиниць на мікроструктурному рівні, зважаючи на характер представленої інформації, власне тлумачення та інтерпретації значення тощо.

2.4. Етапи вивчення лексикографічних традицій фіксації національно-маркованої лексики шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс крізь призму британського варіанта англійської мови

Комплексна методика дослідження лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць у гельській та шотландській Скотс міноритарних мовах зумовила її реалізацію у 4 (чотири) етапи.

На *першому етапі* роботи за допомогою загальнонаукових методів було побудовано теоретико-методологічну базу вивчення. Використання методу аналітико-синтетичного опрацювання літературних джерел сприяло проведенню пошуку, підбору та аналізу наукових джерел з дотичної до нашої праці проблематики.

Застосування методів спостереження та узагальнення дало змогу проаналізувати актуальну лінгвістичну ситуацію на шотландському просторі та визначити специфіку функціонування національних мов Шотландії.

Метод аналізу словникових дефініцій дозволив узагальнити тлумачення ключових термінів роботи – «нація», «культура», «національно-культурна ідентичність», а також окреслити специфіку терміна «національно-маркована лексика» на тлі суміжних понять.

Другий етап роботи містив побудову хронологічних періодизацій розвитку національної шотландської лексикографії – гельською мовою та

мовою Скотс. Ідентифікація ключових періодів та опис їх визначальних особливостей були виконані через залучення діахронічного та синхронічного методів, а узагальнення отриманих даних по горизонталі та подальше виокремлення закономірностей еволюції шотландської лексикографії стали можливими завдяки застосуванню порівняльно-історичного методу. Зокрема, було виокремлено три періоди розвитку шотландської лексикографії гельською мовою та чотири – мовою Скотс.

Третій етап дослідження залучає низку взаємопов'язаних методів лінгвістичного та лексикографічного аналізу, задіяних для проведення комплексного вивчення особливостей та параметрів лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць, а також обґрунтування отриманих результатів у зіставному аспекті. Вивчення лексикографічних традицій ґрунтується на ідентифікації сукупності сталих критеріїв, ознак та параметрів, характерних для різних за обсягом словникових видань одного призначення окремо взятої мови.

Застосування методів лексикографічного та критичного аналізу (*dictionary criticism*) дозволило детально вивчити та охарактеризувати мега- та макроструктуру словників, що представляють джерельну базу наукової роботи, з виокремленням спільних та відмінних ознак щодо підходів до їх укладання, організації тощо. З метою опрацювання були обрані словникові праці різного обсягу – малі, середні та великі.

За допомогою методу суцільної вибірки було вилучено 6563 вживання національно-маркованої лексики з 9 (дев'яти) лексикографічних джерел: 1244 – у гельській мові, 5319 – у шотландській мові Скотс, що складають фактичний матеріал дослідження. На підставі застосування зіставно-типологічного методу стало можливим системне порівняння та виявлення специфічних рис процесу фіксації національно-маркованих одиниць обох мов на мікроструктурному рівні. З використанням методу аналізу словникових дефініцій було визначено ключові компоненти зони заголовного слова та зони дефініції словникових статей національно-маркованих одиниць. На основі

встановлених даних було проведено зіставний аналіз та встановлено спільні та відмінні тенденції у фіксації національно-маркованих одиниць.

На *четвертому етапі* роботи використання методу таксономії лексики з процедурою кількісних підрахунків дозволило укласти власну класифікацію та визначити основні класи та підкласи національно-маркованих одиниць, представлених у словникових виданнях гельської мови та мови Скотс. На підставі отриманих результатів було визначено та співставлено класи з формуванням подальших висновків щодо специфіки фіксації національно-маркованих одиниць у гельській мові та шотландській мові Скотс.

Процедуру кількісних підрахунків було використано у всіх практичних розділах роботи (Розділ 3, Розділ 4, Розділ 5).

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи здобутки Розділу 2, зауважимо, що проведене дослідження ґрунтується на застосуванні загальних, лінгвістичних та лексикографічних методів, які дозволили провести детальний аналіз на всіх стадіях вивчення об'єкта та предмета наукової праці.

Вибір національно-маркованих лексичних одиниць як об'єкта аналізу умотивований вагомістю зазначених одиниць для висвітлення специфіки лексикографічної фіксації лінгвокультурних цінностей національних міноритарних мов.

За *tertium comparationis* у роботі було обрано тлумачення НМО за посередництвом британського варіанта англійської мови як мови-еталона (словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською) з метою встановлення універсального та унікального в НМО шотландських гельської та мови Скотс, а саме в принципах їх лексикографічної фіксації та власне інтерпретації.

Серед загальних та лінгвістичних методів і прийомів дослідження, застосованих у роботі: метод аналізу словникових дефініцій, порівняльно-історичний метод, метод таксономії лексики, зіставно-типологічний метод, кількісний аналіз.

Вивчення особливостей лексикографічної фіксації стало можливим завдяки застосуванню методів лексикографічного та критичного аналізу та методу аналізу словникових дефініцій. Метод лексикографічного та критичного аналізу уможливив проведення детального аналізу структури словників на всіх рівнях, з метою визначення ключових принципів та параметрів лексикографічної фіксації досліджуваних явищ.

Метод аналізу словникових дефініцій дозволив охарактеризувати фіксацію національно-маркованих одиниць на мікроструктурному рівні, із подальшим порівнянням та зіставленням з метою виявлення спільних та відмінних ознак. Для підтвердження співвідношень отриманих результатів на всіх етапах практичного опрацювання фактичного матеріалу вивчення було застосовано процедуру кількісних підрахунків.

Досягнення поставленої мети та вирішення завдань було реалізовано у 4 (чотири) етапи: 1) побудова теоретико-методологічної бази дослідження; 2) розробка періодизації розвитку шотландської лексикографії гельської мовою та мовою Скотс; 3) вивчення особливостей та параметрів лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць на мега-, макро- та мікроструктурному рівнях; 4) класифікація національно-маркованих одиниць, зафіксованих у словниках гельської мови та мови Скотс.

Основні положення Розділу 2 відображені в таких публікаціях автора: Lemeshchenko-Lagoda, V. 2023a, 2023c.

РОЗДІЛ 3

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПІВ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ШОТЛАНДІЇ

Незалежно від географічних, економічних чи політичних умов, словники є важливим інструментом опису, просування та захисту мов. Підвищену увагу суспільства до укладання лексикографічних праць учений В. Давиденко пояснює тим, що словник фактично виступає «найзручнішою формою узагальнення й фіксації знань людства – і не тільки про мову: саме в лексикографічній формі створювалися і створюються енциклопедії, конкорданси, глосарії, довідники, що дає досліднику й користувачу уявлення про «картину світу», тенденції розвитку, різноманітні способи концептуалізації й категоризації його об'єктів і подій, надбання людства тощо» (2020a: 163).

Словники відіграють визначальну роль у збереженні мов, що перебувають під загрозою зникнення, або є мовами меншості, допомагаючи зафіксувати та зберегти національну картину світу носіїв мов, реалії дійсності, матеріальні та духовні цінності та здобутки нації. Лексикографи, у свою чергу, виявляючи лексичні одиниці, специфічні для певної мови, вживають додаткових заходів з відмежування таких мов від генетично близьких, протистоячи тотальній глобалізації та асиміляції міноритарних мов до домінуючих. Крім того, в рамках словникової традиції може також проводитись модернізація міноритарної мови, тобто розробка та фіксація пластів лексики, необхідних для розширення сфери її вживання. У цьому випадку словник визначає орфографічний вигляд мови і нерідко її орфоепічні особливості, а також граматичні норми. Таким чином, як слушно зауважує науковець В. Давиденко «діалог «людина-словник» є важливою формою комунікативної й пізнавальної діяльності» (2020b: 39). Варто зазначити, що у багатьох випадках наявність словника сприяє відродженню мови та змінює

ставлення мовців до неї, заохочуючи їх до активного спілкування нею у різних сферах життєдіяльності.

Необхідність розробки вищезазначеної проблеми на території сучасної Шотландії, де взаємодіють три мови – шотландський варіант англійської мови, шотландська мова Скотс та шотландська гельська мова, глибоко усвідомлюється закордонними дослідниками (Campbell, Lamb, Martin, West (2013), Durcacz (1983), Glaser (2007), MacAulay (1992), MacKinnon (1991), MacLeod, McClure (2012)). Незважаючи на те, що шотландська мова Скотс (Scots) і шотландська гельська мова (Scottish Gaelic) були визнані регіональними міноритарними мовами після ратифікації Британією у 1992 р. Європейської хартії регіональних мов і мов меншинств, а у 2005 р. шотландській гельській мові було присвоєно статус другої офіційної мови Шотландії, обидві мови потребують низки заходів задля збереження та подальшого розвитку, серед яких вивчення наявних та укладання нових словників є одним з пріоритетних напрямів.

Наразі найповніше осмислено лексикографічну традицію та проаналізовано окремі словники, що фіксують лексичний склад шотландської мови Скотс. Зокрема, привертають увагу праці щодо вивчення історичного розвитку лексикографії шотландської мови Скотс. Переважна більшість дослідників (Aitken & McArthur (1979), Aitken, Dareau, Pike, Stevenson (2021), Considine (2016), Crawford (2013), Hance (2004), Hardie (1996), Rennie (2005) та ін.) зосередили свою увагу на деталізації та відтворенні історії створення та укладання словників, а також присвятили свої наукові розвідки життєписам видатних шотландських лексикографів.

У свою чергу, шотландсько-гельська лексикографія майже не була предметом спеціальних комплексних досліджень як у діахронічному, так і в синхронічному аспекті. Більш того, у порівнянні з мовою Скотс, спостерігається значно менше розвідок щодо вивчення специфічних рис шотландсько-гельської лексикографії, незважаючи на зростаючий інтерес до вивчення цієї теми. Далі у п.3.1. подано розроблену нами періодизацію

становлення шотландсько-гельської лексикографії, а у п.3.2. – періодизацію становлення лексикографії шотландською мовою Скотс.

3.1. Періодизація становлення шотландсько-гельської лексикографії

Традиційно початок шотландсько-гельської лексикографії пов'язують із науково-перекладацькою діяльністю преподобного Роберта Кірка, короткий глосарій якого був опублікований у 1702 р. та містив невеликий перелік слів гельською мовою з їх перекладом англійською. У цей же період відбулась польова робота зі збору етнографічного матеріалу Едварда Луйда, який вивчив та зафіксував значну кількість діалектизмів, що були у широкому вжитку на території Аргіллу та Інвернесширу. Незважаючи на це, за більше, ніж три століття, лексикографія шотландсько-гельської мови не набула такого широкого розмаїття словникових жанрів, як лексикографія шотландської мови Скотс. Зокрема, зважаючи на невелику кількість виданих словників за весь цей період (близько 30-ти), а також враховуючи переважно спадковий характер наслідування прийомів, методів фіксації та передачі лексичних одиниць у словникових статтях протягом століть, важко встановити чітку періодизацію становлення шотландсько-гельської лексикографії, проте орієнтовно можна окреслити три періоди її розвитку:

- період «глосарізації» (до кінця XVIII ст.);
- «історичний» період (XIX-XX ст.);
- «навчальний» період (XXI ст).

Розглянемо більш детально кожний період з наведенням підстав для їх виокремлення.

3.1.1. Період «глосарізації» шотландсько-гельського лексикографічного процесу. Існуванню найдавнішої гельської літератури ми завдячуємо глосарійній та екзегетичній діяльності монахів і церковних

діячів, які створили «плацдарм для входження народної гельської мови у світ писемності у сьомому столітті або навіть раніше» (MacLeod et al, 2012). *Thesaurus Palaeohibernicus*, який містить вцілілі зразки сучасної писемності давньоірландського періоду, складається здебільшого з цього християнського схоластичного матеріалу, в якому пояснювальні глоси займають значне місце» (MacLeod et al, 2012).

З плином часу і розвитком практики написання, адаптації та створення писемної літератури виникла потреба у створенні офіційних глосаріїв, наприклад, ранніх юридичних або поетичних текстів, зміст яких ставав неясним, але які все ще вважалися вартими уваги. У донорманський період найвідомішим прикладом є *Глосарій Кормака*, короля-єпископа Кашеля, укладений близько 1000 р. Практика вивчення цих ранніх текстів підтримувалася і в постнорманський період такими вченими родинами, як О'Даворен і О'Клеріс.

Писемні традиції пізньосередньовічної Шотландії містять приклади цього аспекту гельської рукописної культури. *Рукопис Національної бібліотеки Шотландії NLS MS 72.1.7* містить короткий список *Dubfocail* (дослівно «Темні слова», тобто незрозумілі або складні слова), а *NLS MS 72.1.38* містить більш ґрунтовний список таких давніх літературних слів під заголовком *Cir antanna* (MacLeod et al, 2012).

Ця глосарійна традиція плавно перейшла в друк у XVIII столітті у вигляді глосаріїв або глосарійних виносок, що додавалися до ранніх брошур і поетичних збірок.

Перший глосарій шотландсько-гельської мови було укладено у 1702 р. преподобним Робертом Кірком, як було зазначено нами вище, як доповнення до Шотландської історичної бібліотеки Вільяма Ніколсона. Як називає його сам автор, цей глосарій є списком слів ірландського діалекту, яким розмовляють гірці Шотландії. Глосарій складався з невеликої кількості слів, що мали пояснити шотландським читачам деякі слова ірландського походження у перекладі Біблії Беделя. У 1707 р. вийшла *Archæologia*

Britannica Едварда Луйда. Книга містить граматику іберно-шотландської гельської мови та невеликий словник найбільш уживаних слів, що точно передає стан розвитку мови на той час.

У 1738 р. преподобний Девід Малкольм опублікував нарис про старовини Великої Британії та Ірландії з метою продемонструвати спорідненість між «мовами давніх британців та американців Дарійського перешийка» (MacLeod et al, 2012). У цьому нарисі є список гельських слів, що починаються на букву А та займають шістнадцять сторінок, і список англійських слів з їх гельськими еквівалентами на восьми сторінках. Головним недоліком укладеного списку є те, що Малкольм вважав шотландсько-гельську мову ірландською, як це робили й інші англійські письменники того часу, саме через це у словнику прослідковується ірландський стиль написання слів.

Через три роки після публікації Девіда Малкольма, у 1741 р., було зроблено першу спробу укласти повний словник шотландсько-гельської мови, упорядником якого став Олександр М'Дональд. Словник було виконано за пропозицією Товариства пропаганди християнських знань, на службі якого на той час перебував О. М'Дональд. Слова в глосарії організовано навколо певної теми, а не за алфавітом. Першою подану тему Бога та християнства. Варто зауважити, що на той час це була перша лексикографічна праця, яка охоплювала достатньо широку тематику. Проте видавці цього видання були змушені попередити читачів й про певні недоліки, як наприклад «всі або більша частина дієслів у цьому словнику, зі сторінки 143 до сторінки 162, виражаються гельською мовою одним словом, а не непотрібним описом, як вказує автор» (Macdonald, 1741: 214).

Перший словник у сучасному розумінні опублікував преподобний Вільям Шоу у 1780 р. Словник вийшов у двох томах: *Galic and English Dictionary* (15 000 слів) та *English and Galic Dictionary* (12 000 слів), та містив більшість слів шотландського та ірландського діалектів кельтської мови, які можна було зібрати зі старовинних книг, викладених у алфавітному порядку.

Однак, словник майже одразу отримав низку критики від носіїв мови. Так, Джон Кларк наголошував, що в словнику так багато ірландських слів та авторських неологізмів В. Шоу, що є цілі сторінки, які не містять й трьох слів, подібних до шотландської гельської мови (MacLeod et al, 2012). Як доречно вказують критики видання, В. Шоу не зміг розмежувати слова шотландсько-гельської мови від давньоірландської. Незважаючи на усі недоліки, його лексикографічна праця дала значний поштовх до укладання правильних й точних словників шотландсько-гельською мовою.

Останній словник шотландсько-гельської мови XVIII століття виступав аналогом словника В. Шоу – гельсько-англійський *Nuadhfhoclair Gaidhlig agus Bearla* Роберта МакФарлана, опублікований у 1795 р. МакФарлан був шотландським журналістом і письменником, який вільно володів гельською мовою. Однак, не дивлячись на це, його список слів має багато спільного зі словником В. Шоу й дозволяє припустити, що він в основному є переглядом *Galic and English Dictionary*, в якому деякі ірландські форми було видалено, а багато написань та визначень допрацьовано. Словник містить трохи менше десяти тисяч гельських слів. Окрім словника В. Шоу, МакФарлан доповнив своє видання «Правилами читання гельської мови», які були запозичені з «Правил читання гельської мови» Джеймса Стюарта 1767 року.

Лексикографічний та критичний аналіз вищезазначених словників дав можливість виокремити характерні риси цього періоду:

- усі словники, переважно невеликі за обсягом, є двомовними перекладними (гельсько-англійськими);
- зазначається декілька варіантів написання реєстрових слів;
- словниковий матеріал подається двома стовпчиками (перший – шотландсько-гельською мовою, а поруч – переклад англійською, або навпаки);
- словники не містять додаткового граматичного коментарю до реєстрових слів (не зазначають частиномовної належності, граматичних категорій тощо);
- відсутнє пояснення незрозумілих слів.

Таким чином, тривалість періоду «глосаризації» шотландсько-гельської мови повністю обмежується XVIII ст.

3.1.2. «Історичний» період розвитку шотландсько-гельського лексикографічного процесу. Беручи до уваги недосконалість словників попереднього періоду, на початку XIX ст. виникла нагальна потреба у якісно нових виданнях, спроможних розкрити усю повноту шотландсько-гельської мовної картини світу. *Gaelic Dictionary* Роберта Армстронга (1825 р.), *Dictionarium Scoto-Celticum* Товариства Хайленд (1828 р.) і *Gaelic* докторів Маклауда і Д. Дьюара (1830 р.) заклали підвалини шотландсько-гельської лексикографічної науки та ознаменували початок нового періоду у розвитку шотландсько-гельської лексикографії, який, на наш розсуд, можна назвати «історичним».

Gaelic Dictionary Роберта Армстронга (1825 р.) було видано у двох частинах – гельсько-англійській та англо-гельській. Гельська мова не була рідною мовою для Р. Армстронга, і йому довелося докласти чимало зусиль для її опанування. Додатково над цим виданням працювали інші видатні кельтські вчені цього часу, серед яких відомий лінгвіст Евен Маклахлан, преподобний доктор М'Леод з Дандональда, преподобний доктор Ірвін з Маленького Данкельда, преподобний доктор Макей. У результаті їх роботи у гельському словнику вперше з'явився короткий граматичний коментар до кожної лексичної одиниці, а також додалось пояснення до тих лексичних одиниць, що не мають еквівалентів у англійській мові.

Через три роки, у 1828 р., вийшов словник Хайлендського товариства під назвою *Dictionarium Scoto-Celticum*. Словникові статті цього словника спирались на попередній досвід Р. Армстронга, проте були значно доповнені прикладами з літератури, що мало допомогти читачам визначити сферу та особливості вживання у певних контекстах.

У 1830 р. з'явився октаво-словник преподобного доктора Маклеода з Глазго та преподобного Д. Дьюара. В основному словник спирається на

здобутки Р.Армстронга і є одним з найточніших видань. Через рік після нього друком вийшов *A Dictionary of the Gaelic Language* докторів Нормана Маклеода та Деніеля Девара, головним недоліком якого є суцільне наслідуванням словників попереднього століття, з єдиним винятком – лексичні одиниці почали супроводжуватись граматичним коментарем.

Наступний словник вийшов у 1832 р. і був укладений Нілом М'Алпіном, шкільним вчителем з Іслаї. Його словник *Pronouncing Gaelic Dictionary* (1832р.) містить значну кількість лексичних одиниць діалекту Ісла. У словнику зазначаються варіанти вимови, етимологія слова, майже кожна словникова стаття складається не тільки з прямого перекладу, а й з розширеного та детальшого пояснення.

У 1896 р. був опублікований перший і наразі єдиний *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language* Олександра Макбейна. Словникові статті цього словника короткі та лаконічні. Якщо слово має декілька значень, розкривається походження та варіативність написання кожного з них, якщо слово не має еквівалентного перекладу на англійську мову, воно супроводжується розгорнутим поясненням.

На початку ХХ ст. шотландсько-гельська мова стала об'єктом вивчення багатьох вчених, більш того, її почали вивчати в університетах як окремий предмет. Нові тенденції у науковому вивченні мови стали передумовою складання *Illustrated Gaelic English Dictionary* Едварда Двеллі (1901–1902). «Словник Е. Двеллі базувався на словниках попередніх років, був своєрідним твором синтезу, що містив усі записані значення всіх слів, які фігурували в попередніх словниках або списках слів, проте й доповнювався великими матеріалами з інших джерел» (McLeod, 2013: 165). Таким чином, кожна словникова стаття має розгорнутий характер: вказано варіативність написання, подано граматичний матеріал до кожного слова, проілюстровано прикладами гельською та англійською мовами. Єдиним недоліком цього словника є те, що автор не враховує велику кількість повсякденних слів, які мали існувати на початку ХХ століття. До таких упущень відносяться,

наприклад, *bramair* ‘подруга, хлопець’, *gleansach* ‘блискучий’, *liut* ‘талант’, ‘хист’ і *staran* ‘шлях’ (McLeod, 2013: 165). Однак, незважаючи на це, *Illustrated Gaelic English Dictionary* залишається найавторитетнішим словником і донині.

Словники, що були опубліковані у другій половині ХХ ст., як правило, частково повторюють своїх попередників, проте суттєво відрізняються обсягом словарної статті – зазвичай вказується тільки переклад і короткий граматичний коментар. Серед словників, що заслуговують на увагу: *The New English-Gaelic Dictionary* Деріка Томпсона (1981 р.), *The Modern Gaelic-English Dictionary* Роберта К. Оуена (1993 р.), *Gaelic-English English-Gaelic Dictionary, a pocket dictionary* Дугала Буханана (1998 р.).

Кінець ХХ ст. ознаменувався виходом спеціалізованих словників назв рослин – *Gaelic Names for Flowers and Plants* Дугласа Клайна у 1989 р. та *Ainmean Gàidhlig Lusan – Gaelic Names of Plants* Джоан Кларк та Іана МакДоналда у 1999 р.

Отже, словники цього часу характеризуються абсолютно новим, у порівнянні з попереднім періодом, підходом до фіксації та опису лексичної одиниці. Перш за все, кожне слово стало супроводжуватись короткою інформацією етимологічного та узуального характеру; по-друге, для ілюстрації сфери вживання кожна дефініція отримала вербальну ілюстрацію з творів національної літератури; по-третє, словникові статті мали граматичний коментар, що зазвичай містив інформацію про рід, число, відмінок тощо.

3.1.3. «Навчальний» період розвитку шотландсько-гельської лексикографії. Сучасний етап розвитку шотландсько-гельської лексикографії можна умовно назвати «навчальним», враховуючи той факт, що більшість словників створюється саме для навчальних цілей та має за мету поширити гельську серед населення, сприяти активному її вивченню та вживанню. Серед найважливіших видань цього часу словник Ангуса Вотсона у двох частинах, що вийшли друком: у 2001 р. – *The Essential Gaelic-English*

Dictionary та *The Essential English-Gaelic Dictionary*; у 2003 р. – *The Gaelic-English Dictionary* Коліна Марка; у 2004 р. – *Gaelic Dictionary (Teach Yourself)* Іана МакДоналда та Бойда Робертсона. Усі ці видання надають належний граматичний коментар до кожної лексичної одиниці, супроводжуючи його варіантами написання, короткими відомостями про походження та сферу застосування, сталими виразами та ідіоматичними сполуками, прикладами для пояснення кожного зі значень гельською та англійською мовами.

У цей же час з'являються перші словники-тезауруси юридичної термінології гельської мови – у 2001 р. *Faclair na Pàrlamaid, a dictionary of governmental terminology*, а у 2011 р. – *Dictionary for Local Government – Scottish Gaelic and English Pa-di Західних островів (Comhairle nan Eilean Siar)*. «Сьогодні під *тезаурусом* розуміють спеціально складений нормативний словник лексичних одиниць баз даних запитів і природних мов, призначений для пошуку слів за їх значенням, а також для впорядкування понятійного простору предметної області або лексичного простору природної мови за певними структурними і тематичними параметрами. Здебільшого тезауруси створюються вручну. Відібрані мовні одиниці та конструкції, їхні зв'язки та принципи взаємодії стають основою для розробки та створення тезаурусної моделі певної наукової галузі» (Matvieieva, 2020b: 89–90).

Усі видані у цей період словники-тезауруси є двомовними перекладними (гельсько-англійськими). Як правило, після назви гельською мовою, що супроводжується варіантами написання, подається її переклад англійською.

Тривалий час традиційні словники були єдиним джерелом лінгвістичної інформації. Як вказує науковець В. Давиденко, «саме комп'ютерні словники як вид соціальної, наукової чи освітньої комунікації є найпопулярнішими довідковими матеріалами, джерелом доступу до будь-якого виду інформації (технічної, енциклопедичної, лінгвістичної тощо) завдяки фіксації сучасного рівня знань, повноті, точності, достовірності, системному підходу до організації та викладу знань, доступності, надзвичайній «комфортності» для користування тощо» (Davudenko, 2023: 9).

Саме тому найбільшим досягненням шотландсько-гельської лексикографії варто вважати появу перших онлайн-словників, що дають змогу значно розширити цільову аудиторію й сприяють збереженню шотландсько-гельської мови навіть за кордонами своєї держави.

Першим суттєвим двомовним онлайн-словником став *Am Faclair Beag* (далі – *AFB*) Майкла Бауера та Вілла Робертсона. *Am Faclair Beag* – це гельсько-англійський онлайн-словник (URL: <https://www.faclair.com>), який є доступним як на стаціонарних, так і на мобільних веб-браузерних платформах.

AFB є словником нового покоління, що був реалізований з урахуванням найкращих лексикографічних взірців шотландської гельської мови та останніх технологій їх представлення.

Словник був розроблений у два етапи, спочатку у вигляді цифрової версії словника Едварда Двеллі (поч. 2009 р.), а пізніше того ж року – словника сучасної шотландсько-гельської мови, який зараз містить понад 85 000 словникових статей. Таким чином, на додаток до сучасних лексичних статей, *AFB* містить статті з ілюстрованого словника гельської мови Едварда Двеллі. Кожна словникова стаття у форматі Dwelly в *AFB* містить пряме посилання на відскановане зображення відповідної сторінки словника в тому вигляді, в якому вона представлена в друкованому вигляді (Bauer & Robertson, 2016: 155). Для того, щоб зробити словник максимально функціональним і актуальним для сучасних носіїв шотландської гельської та англійської мов, статті *AFB* містять звуковий файл вимови заголовного слова, а також карту, яка показує, де саме це слово використовується носіями по всій Шотландії (там само). Пошукові запити можна задавати як гельською, так і англійською мовами. Крім того, носії гельської мови можуть долучатися до створення статей, оцінюючи релевантність знайдених слів і частоту вживання лексичних одиниць.

Словникова стаття складається щонайбільше з восьми основних частин: заголовне слово, фонетична транскрипція, звуковий супровід, діалектні примітки, граматичні примітки, оцінка відповідності результату пошуку

шуканому слову, оцінка прийнятності та регулярності вживання слова досвідченими носіями мови, а також мапа, яка показує розподіл вживання лексичної одиниці.

Гельсько-англійський онлайн-словник *Am Faclair Beag* є багатоцільовим і актуальним для гельської спільноти та слугує потенційною моделлю для інших мовних спільнот, чиї мови також перебувають під загрозою зникнення.

Наразі партнерство університетів Абердіна, Единбурга, Глазго, Стратклайда працює над розробкою авторитетного історичного гельського словника, який можна буде порівняти за своїми масштабами до *Шотландського національного словника*, *Словника давньошотландської мови* та *Оксфордського словника англійської мови*. У словнику буде повністю зафіксовано історію гельської мови та культури, починаючи з найдавніших рукописних матеріалів, вказано основні відмінності гельської мови від ірландської мови та шотландської мови Скотс. За задумом укладачів, головна мета цього проекту – розуміння мовної національної спадщини та розкриття фундаментальної ролі гельської мови у мовній ідентичності Шотландії (Pike, Maolalaih, 2013). Статті у *Faclair na Gàidhlig* спираються на дані з «*Corpas na Gàidhlig*», корпусу з 30 мільйонів слів, взятих з гельських текстів, які були оцифровані *DASG* (*Цифровим архівом шотландської гельської мови*) при Університеті Глазго.

Проект є частиною партнерської ініціативи «*Ionad Faclair na Gàidhlig*» («*Центр вивчення гельської мови*») за участі «*Sabhal Mòr Ostaig*» («*Національний центр гельської мови та культури*»), а також університетів Абердіну, Единбургу, Глазго та Стратклайду.

Користувацький інтерфейс для словника буде частиною подальшого розвитку проекту, але передбачається, що користувачі зможуть налаштувати те, що відображається на екрані, відповідно до своїх потреб. Повноцінні засоби пошуку приведуть їх до екранних опцій у верхній частині словникової статті для слова, яке вони шукали. Нижче, на Рис. 3.1.3.1, подано ілюстрації, уривки зі зразка введення іменника *craobh* («дерево»), які демонструють поля

інформації, доступні для користувачів. Заштриховані поля вказують на кнопки, які були «натиснуті» для того, щоб з'явилося це відображення на екрані. Введення починатиметься з поточних форм, наприклад, форм, необхідних для відмінювання іменника, а саме називного відмінка однини, родового відмінка однини і називного відмінка множини; або у випадку дієслів – кореневої форми і віддієслівного іменника. Цей рівень інформації буде найбільш корисним для тих, хто вивчає мову. Далі буде подано список усіх підтверджених правописів із зазначенням застарілих форм (на ілюстрації вони позначені червоним кольором), а також етимологію, що містить порівняльний матеріал з інших мов.

craobh n.

Current Forms	Spellings	Etymology	A Forms	B References Only
Quotations	Synonyms	Date Chart	Pronunciation	Illustration
DASG	Tobar an Dualchais			

craobh, n.f. gen. sing. craoibhe, pl. craobhan

craobh, n.f. Sing. Nominative, accusative: craoibh. Vocative: a chraobh. Genitive: craoibhe, craobh, craoibh. Dative: craoibh, craobh, BDL creive. Dual dá chraoibh. Pl. Nominative, accusative: craobhan, craoibh, craobha, croibhion. Genitive: craobhan, craobha, chraobhan, chraobh, craobh. Dative: craobhan, craobha, craobhaibh, craobhuibh.

[O.Gael. *cráeb, cróeb*, E.Mod.Gael. *craobh* branch, *occas.* tree.]

Рис. 3.1.3.1 Макет розробленої сторінки словникової статті у *Am Faclair na Gàidhlig* (джерело: <https://www.faclair.com>)

Прогрес, досягнутий на сьогоднішній день у проєкті *Faclair na Gàidhlig*, ілюструє очевидні переваги, які можуть бути отримані від нових підходів і міждисциплінарної співпраці у проєктах національного значення. Він заклав підвалини для багатьох поточних і майбутніх проєктів, результатами яких можуть бути: створення словника шотландської гельської мови, укладеного на історичних засадах; приведення словникових ресурсів гельської мови

у відповідність до аналогічних ресурсів шотландської мови Скотс та англійської; виявлення способів і засобів, які дозволять науковцям серйозно розглянути можливість створення першої всеосяжної граматики шотландської гельської мови.

Комп'ютерна лексикографія якісно змінила технологію словникарської праці, середовище її здійснення й форму представлення її продуктів. «Ці зміни заторкнули всі ланки усталеного процесу укладання словника, а саме:

1) текст як картину реального функціонування словникового складу мови;

2) картотеку як результат лексикографічного опрацювання вживань слів у конкретних текстах;

3) словник як цілісну модель лексичної системи мови на певному етапі її побутування» (Карпіловська, 2017: 93).

Таким чином, «навчальний» етап розвитку гельської лексикографії характеризується:

- жанровою різноманітністю словникових видань, у тому числі появою термінологічних, навчальних словників, юридичних словників-тезаурусів, онлайн-словників;

- розширенням компонентів мікроструктури словників (граматичний коментар до кожної лексичної одиниці, варіативність написання, короткі етимологічні відомості).

3.2. Історичний розвиток та лексикографічна фіксація шотландської мови Скотс

Незважаючи на активну увагу британських дослідників до вивчення лексикографічних процесів мови Скотс, наразі не існує жодної загальноприйнятої періодизації. Проаналізувавши лексикографічні праці, присвячені мові Скотс від XII ст. до нашого часу, вважаємо за доцільне

окреслити чотири основні періоди розвитку лексикографії шотландської мови Скотс:

- період «глосарізації» (XII ст. – XVIII ст.);
- «донауково-діалектологічний» період (XIX ст. – поч. XX ст.);
- «історичний» період (поч. XX ст. – кін. XX ст.);
- «науковий» період (XXI ст).

3.2.1. Період «глосарізації» шотландської мови Скотс. Перший період розвитку лексикографії мови Скотс слушно охарактеризувати як період «глосарізації» (XII ст. – XVIII ст). У цей час створювались списки або переліки окремих, довільно обраних авторами слів, тлумачення яких мало поверховий та описовий характер, переважно без зазначення граматичних чи фонетичних особливостей лексичних одиниць. Цей період є найтривалішим серед усіх у шотландському лексикографічному процесі, проте саме він ознаменував її початок та дав значний поштовх її подальшому становленню.

Перші шотландські глосарії, які почали складати у Шотландії з 1150 р., можна поділити на дві групи:

- *internal glosses* (внутрішні глоси, які супроводжували латинські тексти, пропонуючи пояснення шотландською мовою Скотс);
- *interlinear glosses* (міжрядкові глоси – алфавітні списки важких слів, найчастіше у формі прикнижних глосаріїв) (MacLeod et al, 2012: 15–16).

Внутрішні глоси, на відміну від міжрядкових або маргінальних, є частиною самого тексту і є продуктом автора або, можливо, переписувача тексту. На відміну від міжрядкових, вони не є доповненнями, зробленими читачем або іншим інтерпретатором тексту. Внутрішня глоса створювалась тоді, коли в латинському тексті слову необхідно було надати пояснення в середині тексту, не виносячи його за межі. Цей тип глосів можна знайти, зокрема, в документальних текстах періоду давньої мови Скотс. Очевидно, метою було пояснити значення слів, які можуть бути менш відомими читачеві латинської мови та/або чії референти більш поширені у народній мові.

Міжрядкові глоси, у свою чергу, найчастіше оформлювались у вигляді списків слів. На початку міжрядкові глоси супроводжували видання латинською мовою з метою пояснення значення латинських термінів методом добору еквівалентів з шотландської мови Скотс. Такі списки були достатньо поширеними у Шотландії в епоху Середньовіччя та пізнього Нового часу.

Однак, найвизначнішим досягненням періоду «глосаризації» є видання перших глосаріїв юридичних термінів. Зокрема, шотландська історія укладання алфавітних покажчиків шотландської юридичної термінології мала тривалий розвиток. Існує дуже багато прикладів коротких списків найуживаніших або найбільш складних термінів шотландською мовою Скотс, представлених у алфавітному порядку, які наводились наприкінці збірок судових протоколів («digest practicks») справ, розглянутих у порядку цивільного судочинства. Однією з таких колекцій, про яку до останнього часу було мало відомо, є збірка, авторство якої приписують Девіду Челмерзу, видана у 1566 р. Як доречно вказують науковці, щонайменш з XIX ст. вона стала відомою під назвою *Dictionary of Scotch Law* (Anderson, 1838).

Варто зазначити, що більшість шотландських юридичних глосаріїв укладалась окремими освіченими шотландцями, які працювали у сфері юриспруденції. Першим дійсно завершеним та логічно побудованим словником юридичних термінів шотландською мовою Скотс слід вважати словник-глосарій Джона Скіна *De verborum significatione – The Exposition of the terms and difficill words, conteined in the foure Buiks of Regiam Maiestatem, and uthers, in the Acts of Parliament, infeltments, and used in practique of this Realme, and with divers rules, and common places, or principals of the Lawes* (Skene, 1641). У цьому словнику представлені латинські та шотландські юридичні терміни цивільного права з перекладом, поясненням та прикладами. Словникові статті носять переважно описовий характер, ніж нормативний. Зазвичай автор вказує походження слова та може зазначати, у яких відомих документах та законах, або у яких саме справах судочинства був використаний певний термін. Після праці Дж. Скіна найбільш визначною презентацією

шотландської юридичної термінології є *Some Doubts & Questions in the Law, Especially of Scotland* сера Джона Нісбета, Лорда Дірлетона, яка була видана після смерті автора у 1698 р. У свою чергу, ця книга дала поштовх до написання глосарію *Dirleton's Doubts and Questions in the Law of Scotland, Resolved and Answered* (Steuart, 1715) сером Джеймсом Стюартом, Лорд-адвокатом, генеральним прокурором у справах Шотландії, який також був виданий після смерті автора у 1715 р. Обидві праці вважаються найвизначнішими здобутками шотландської лексикографічної термінологічної практики й були неодноразово цитовані під час судових засідань та засідань парламенту (Anderson, 1838: xiii).

У 1710 р. Джон Дандес опублікував свою роботу *A Summary view of the Feudal Law, with the differences of the Scots law from it; together with a Dictionary of the select terms of the Scots and English law*. Із 156 сторінок праці 45 сторінок займає глосарій юридичних термінів, розрахований насамперед на юриста-початківця або студента, який недостатньо ознайомлений з фаховою лексикою мовою Скотс.

3.2.2. «Донауково-діалектологічний» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс. Другий період розвитку шотландської лексикографічної науки можна визначити як «донауково-діалектологічний» (XIX ст. – поч. XX ст). Головна тенденція цього етапу – це спроба укладачів словників визначити певну форму написання, вимови та вживання лексичних одиниць, саме тому майже усі словники цього періоду слід вважати нормативними. Лексикографи намагались надати вичерпну інформацію до кожного слова, як наслідок, – тлумачення слів у словниках мають більш розгорнуту структуру, проте переважно зберігається описовий характер розкриття значення, значна увага приділяється розкриттю етимології, а вживання слів супроводжується прикладами з літератури. У окремих випадках одна словникова стаття могла займати майже сторінку, а то й більше.

Найбільшу увагу лексикографи звертали на тлумачення власне шотландських слів і виразів.

Офіційно початок цього періоду пов'язують з виданням у 1808 р. першого повноцінного словника шотландської мови *An Etymological dictionary of the Scottish Language* Джоном Джеймісоном. Единбурзький мовознавець і лексикограф доктор С'юзан Ренні вказує на надзвичайну важливість цієї праці: «Джеймісон зберіг Скотс тоді, коли вона була на межі повного занепаду. Його словник для шотландців є настільки ж цінним, як словник Семюеля Джонсона – для англійців. Це одна з найважливіших праць європейської лексикографії» (Rennie, 2015a: 32). На високу для того часу якість словника, без сумніву, вплинула неординарна постать самого автора.

Власне оригінальна назва словника *An Etymological dictionary of the Scottish Language: illustrating the words in their different significations, by examples from ancient and modern writers; shewing their affinity to those of other languages, and especially the northern; explaining many terms, which, though now obsolete in England, were formerly common to both countries; and elucidating national rites, customs and institutions, in their analogy to those of other nations; to which is prefixed, a dissertation on the origin of the Scottish language* досить красномовно свідчить про завдання та зміст словника. Можна виділити такі переваги цього словника:

1. Це був найповніший словник літературної шотландської мови того періоду.
2. Кожне значення слова автор ілюструє цитатами з різноманітних літературних творів (від давніх до сучасних авторів і письменників).
3. Кожна дефініція містить інформацію про походження та розвиток слова чи словосполучення.
4. Словник містить культурознавчі матеріали.
5. У словнику можна знайти різноманітні стилістичні відмітки щодо вживаності слів.
6. Дефініції, як правило, – повні та чіткі.

Сьогодні словник Дж. Джеймсона цінують за його лексикографічні інновації: новаторське застосування історичних принципів і новаторське використання нелітературних джерел. Праця Дж. Джеймсона є не стільки словником, скільки культурною енциклопедією, і, можливо, може бути описана як історична «лексикопедія»: така, що збирає і зберігає інформацію про шотландську традиційну культуру, виражену однією з мов корінного населення Шотландії – шотландською мовою Скотс (Rennie, 2015b: 52).

«Шотландська мова Скотс багата на слова та ідіоми, пов'язані з шотландською культурою, і багато з цих термінів збереглися саме тому, що вони описують звичаї та традиції, відмінні від звичаїв і традицій наших мовних сусідів. Звідси випливає, що культурна лексика посідає чільне місце у списку головних слів будь-якого словника мови Скотс. Але хоча культурні елементи, визначені Джеймсоном, були за походженням з мови Скотс, багато з них зараз широко використовуються в шотландській стандартній англійській мові і навіть (наприклад, у випадку Гелловіну) в міжнародних різновидах англійської мови», вказує лексикограф С. Ренні (Rennie, 2015a).

Словник Дж. Джеймсона був першим словником шотландської мови, який відіграв важливу роль не тільки у подальшому розвитку шотландської лексикографії, а й у формуванні літературних норм свого часу. У ХХ ст. його матеріали були використані при укладанні *Scottish National Dictionary (SND)* та *Oxford dictionary of English language*.

У 1818 р. вийшов друком словник Вільяма Айтча *Dictionary of the Scottish language*. Головною заслугою цього словника є розкриття значень більше ніж 6000 слів, які були використані давніми та сучасними авторами шотландськими письменниками.

Наступним кроком розвитку шотландської лексикографії стала поява у 1826 р. *Pocket Dictionary of the Scottish Idiom* Роберта Монхербі. Він став першим кишеньковим та єдиним до сьогоднішнього часу перекладним словником з мови Скотс на англійську та німецьку мови. Дефініції у словнику є короткими з зазначенням тільки частини мови вихідного слова. Однією

з найбільш вагомих особливостей цього словника є наявність додатка, який містить інформацію про шотландські звичаї, обряди та традиції.

Головне призначення словника, як вказує сам автор, це пояснення значень слів для кращого розуміння робіт Вальтера Скотта, Роберта Бернса, Аллана Рамсея та інших видатних шотландських письменників.

У широкому визначенні створення словників, що базуються на методі наскрізного виписування матеріалів письменників, є одним з першочергових завдань лексикографії (Карпіловська, 2018: 156).

Окрім вищезазначених словників слід наголосити на виданні першого шотландсько-англійського термінологічного глосарію для добувної промисловості *A Glossary of Scotch Mining Terms* у 1886 р. Джеймсом Барроуменом. Словникові статті цього глосарію – короткі та лаконічні. Загалом, терміни, викладені шотландською мовою, перекладаються або пояснюються англійською.

Паралельно до нормативної лексикографії у ХІХ ст. значний розвиток отримала також діалектна лексикографія шотландських мовних варіантів. До найважливіших словників цього етапу можна віднести: *A Glossary of North Country words* Джона Брокетта, *The dialect of Banffshire: with a glossary of words not in Jamieson's Scottish dictionary* Волтера Грегора (1866), *Observations on the Scottish Dialect* Джона Сінклера (1876) та інші. Головною метою укладання цих словників було зберігання поступово зникаючих діалектних слів у різних частинах Шотландії та їх закріплення у мові.

Варто зазначити, що у 1888 р. з-під пера відомого англійського лексикографа Чарльза МакКея вийшов словник *A Dictionary of Lowland Scotch* (MacKey, 1888). Чарльз МакКей писав свій словник для конкретних читачів, а саме – для англійців, які читали в оригіналі твори таких видатних шотландців, як Р. Бернс, В. Скотт та інших. Саме тому він увів до словникових статей багато цитат з творів великих шотландських письменників і надав етимологічну характеристику до більшості слів. Також, додатки до словника містять нариси з історії літературної шотландської мови, шотландські

приказки і прислів'я та короткі біографії видатних шотландських письменників. Цей період названо «донауково-діалектологічним», оскільки лексикографи прагнули надати вичерпну характеристику о кожного реєстрового слова, зосереджуючи увагу, головним чином, на фіксації діалектних варіантів написання чи вимови.

3.2.3. «Історичний» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс. Третій період розвитку шотландської лексикографії (поч. ХХ ст. – кін. ХХ ст.) можна умовно назвати «історичним». У його основу було покладено такі концепції:

- 1) складання словників за історичним принципом;
- 2) заміна нормативного принципу складання словників відносно системним дескриптивним підходом;
- 3) опис лексики як системи.

Ці завдання було реалізовано у 1976 р. у зв'язку з завершенням 10-томного *Scottish National Dictionary (SND)*. *SND* був підготовлений і виданий під керівництвом Вільяма Гранта (з 1929–1946) і Девіда Мурісона (з 1946–1976).

Отже, цей словник представив переважну більшість слів шотландської мови Скотс, починаючи з 1700 р. і до 1970, надав детальну етимологію, вказав правильну вимову слів і проілюстрував усе це прикладами у вигляді цитат з текстів різного характеру. Головною метою редакторів було простежити історію кожного слова у складі словника з моменту його появи у мові і до наших днів. Ця мета досягається у словнику за допомогою цитат-ілюстрацій з точним зазначенням дати джерела цитати. Таким чином, *Scots National Dictionary* документально вказує, коли і в якому значенні дана лексична одиниця увійшла до складу мови, у якому тексті вона вперше була зареєстрована. Якщо слово вийшло з ужитку, то відзначається, коли це сталося або як змінювалася система його значень протягом століть.

Порядок відомостей про слово – простий і логічний. Слово, виділене великим жирним шрифтом, надається у його основній формі. Далі вказуються варіанти орфографії, якщо такі є. Після цього пропонуються граматичні характеристики (частина мови, основні форми дієслів, ступені порівняння прикметників, множина іменників тощо). За цим надаються вказівки щодо правильної вимови слова, фразеологічні сполучення для кожного із значень слова. Завершується словникова стаття цитатами, що ілюструють вживання слова в різних його значеннях із вказівкою автора і дати.

Також у цей період було розпочато роботу над складанням *The Dictionary of the Older Scottish Tongue (DOST)*, який був остаточно завершений у 2002 р. Цей словник складається з 12-ти томів та охоплює період розвитку лексичного складу Скотс від XII ст., першої письмової пам'ятки, написаної на Скотс, до 1700 р. Робота над укладанням словника тривала протягом 80 років.

Проекти такого масштабу є продуктом багатьох спеціалістів: не тільки лексикографів і коректорів, які безпосередньо працюють з текстом, а й експертів, залучених до складання цього словника, які надають консультації з різноманітних предметів, таких як юриспруденція, гірничодобувна промисловість, ткацьке ремесло, ботаніка тощо. Основні принципи редакційної політики були визначені під керівництвом першого редактора, сера Вільяма Крейга, який також був третім редактором OED (з 1901–1928) і співредактором першого доповнення до OED (1933). Він заявив, що головною метою *The Dictionary of the Older Scottish Tongue* є показ мовного багатства та різноманіття Давньошотландської мови у порівнянні з англійською тих самих століть (Aitken et al., 2001). Таким чином, до словника було внесено не тільки слова, які відображають реалії, схожі з англійськими, а також слова та фрази, які є споконвічно шотландськими і не мають відповідників у англійській мові. Тобто словник містить той лексичний пласт, який характеризує життя та культуру шотландської нації від 1200 до 1700 рр.

Наступним редактором став професор А. Дж. Айткен, який схвалив принципи В. Крейга, проте зауважив про можливості для вдосконалення. Так,

він збільшив у два рази кількість вихідних текстів і запустив нову програму читання друкованих видань та рукописів, розширивши сферу редагування. Також до роботи було додатково залучено більш ніж 50 нових добровільних експертів.

Оскільки багато читачів звертаються до словника для точного визначення архаїчних слів і технічних термінів, редакційна команда поступово відійшла від обережної і консервативної практики сера В. Крейга, який віддавав перевагу коротким та узагальненим визначенням. На противагу з'явилися більш складні підрозділи з більш повними, точними і більш докладними визначеннями, що іноді супроводжуються короткими відомостями енциклопедичного характеру.

Доктор Джеймс Стівенсон продовжив підхід більш детального аналізу записів і особливо прагнув відновити тонкощі синтаксису давньошотландської мови. На його думку, головною метою *DOST* є не просто визначення незнайомих або застарілих термінів. Це була спроба дати ключ до розуміння шотландської культури періода 1200–1700 рр.

Під керівництвом Маргарет Г. Дюруа, підходи В. Крейга та А. Дж. Айткена отримали подальший розвиток, і проєкт, нарешті, досяг завершення. М. Г. Дюруа вважала, що шотландські слова неодмінно повинні бути подані в порівнянні з їх англійськими аналогами (за наявності), що значні зусилля треба зосередити на визначенні шотландської мови як самостійної національної мови Шотландії. Отже, вона сфокусувала свою увагу на функціонуванні слів у суспільстві. У доповіді на VIII Міжнародному конгресі з середньовічної та ренесансної шотландської мови та літератури в Оксфорді у 1996 р. вона доповіла про зміни у підході до написання словника, зазначивши, що ті зміни, що вони зробили, слугують для того, щоб зробити словник більш корисним інструментом для більш широкого кола користувачів. Те, що сталося, по суті, це зрушення більшої уваги в бік соціолінгвістичного аспекту аналізу мови.

Незважаючи на те, що після видання у 1976 р. *Scottish National Dictionary* (*SND*) був доступним у багатьох публічних та університетських бібліотеках, його було важко отримати та майже неможливо придбати через велику ціну. Таким чином, з'явилась нагальна потреба у написанні доступного для широкого загалу словника шотландської мови. Вирішенням цієї проблеми стала публікація у 1985 р. *Concise Scots dictionary* (Robinson, 2005), який став певним поєднанням вже завершеного на той час *Scots National Dictionary* та ще незавершеного *The Dictionary of the Older Scottish Tongue*. Цей словник надає інформативний огляд найуживанішої лексики від 1200р. до 1980х рр., а саме: розкриває значення, етимологію та граматичні особливості слів, розкриває значення ідіом та фразеологічних зворотів, надає варіанти вимови, інформацію про те, коли і як використовувалось певне слово чи вираз. Дефініції слів у словнику відрізняються лаконічністю та ясністю. Кожне значення ілюструється зрозумілими цитатами. До кожного значення дієслова словник наводить ту синтаксичну модель, у котрій реалізується дане значення. Словник приділяє значну увагу вживанню прийменників з дієсловами, іменниками тощо.

3.2.4. «Науковий» період розвитку лексикографії шотландської мови Скотс. Сучасний етап розвитку шотландської лексикографії (XXI ст.) можна визначити як «науковий», оскільки за результатами аналізу словників цього періоду можна виділити такі характерні риси:

– прагнення домогтися такої повноти характеристики слова, яка дозволить не тільки зрозуміти його в заданому контексті, але й правильно вжити у мовленні. Таким чином здійснюється перехід до словників активного типу;

– намагання подолати традиційну відірваність словникового опису мови від її граматичного опису, що відтворюється насамперед у навчальних словниках;

– перехід від винятково філологічного опису слова до цілісного філологічного та культурологічного опису слова-поняття, із залученням елементів етнолінгвістичного знання.

Не менш важливою для сучасного етапу розвитку шотландської лексикографії стала поява навчальних словників шотландської мови, призначених для тих, хто вивчає Скотс, або цікавиться цією мовою. Загалом, у період з 1998 р. до 2008 р. вийшло друком понад 20 словників та тезаурусів, головним завданням яких є розкриття лексичного та граматичного значення слова, опис варіантів вимови, етимології слова, ідіом та фразеологізмів. Серед них: *Concise English-Scots dictionary*, *The Scots Thesaurus*, *The Pocket Scots Dictionary*, *The Essential Scots Dictionary* та інші.

Concise English-Scots dictionary (Robinson, 2005) був виданий у 1999 р. в Единбурзі й нараховує 15000 слів. Цей двомовний словник призначений для тих, хто цікавиться шотландською мовою Скотс та прагне навчитись не тільки розуміти її, а й говорити нею.

The Collins Scots Gem Dictionary, виданий у 2006 р., пропагувався його укладачами як словник живої шотландської мови («... a dictionary of living Scots»). Тобто, автори-укладачі відбирали для свого словника тільки ті шотландські слова та вирази, які є наразі в активному ужитку більшості шотландців. У словникових статтях надається тлумачення слова англійською мовою, його етимологія, а також інформація культурознавчого характеру.

Окрім навчальних словників, широкого розповсюдження отримала серія книжок *Say it in Scots!* (*Говори шотландською!*, автором переважної більшості яких є Кріс Робінсон), яка вийшла друком у 2008 р. й була перевидана у 2014 р. Серія складається з чотирьох частин:

1. *Scottish wildlife* (Robinson, 2008), яка пропонує назви тварин шотландською з короткими історіями та перекладом на англійську.

2. *Wha's like us?* (Robinson, 2008), у якій представлено найбільш розповсюджені шотландські слова, що використовуються для опису людської

поведінки, а також рис характеру, з англійським перекладом, поясненням та прикладами з літератури.

3. *Scottish weather* (Robinson, Finlayson, 2008), написана у співавторстві з Айлін Фінлейсон, у якій перелічено шотландські слова та вирази за темою «Погода», з перекладом та поясненнями англійською мовою, а також прикладами з шотландської літератури.

4. *Scottish place names* (Scott, 2008), автором якої є Меггі Скотт. У книзі пропонуються шотландські слова на позначення географічних об'єктів та місцевостей. У словнику вказується походження слова, надається пояснення англійською, а також пропонуються приклади з літератури шотландською мовою Скотс.

У 2013 р. вийшов друком ілюстрований словник шотландських назв птахів *A guide to Scots bird names* (Jackson, 2013), автор Робін Джексон, у якому надається повний перелік шотландських назв до кожного різновиду птахів, з прикладами з літератури та англійським перекладом.

2014 р. ознаменувався виходом першого і поки що єдиного шотландсько-польського словника *Scots-Polish lexicon* (Michalska, 2014), автором-укладачем якого є польська дослідниця Кася Міхальська. Словник представлений у вигляді шотландсько-англо-польського глосарію, без тлумачення значень та граматичної характеристики слів.

У 2015 р. було опубліковано словник Джеймса Стівенсона та Ізебайль МакЛеод *Scoor-out – A dictionary of Scots Words and Phrases in current use* (Macleod, Stevenson, 2015), у якому пропонуються найбільш уживані на сучасному етапі розвитку шотландської мови Скотс слова та вирази з поясненням та перекладом англійською мовою, ілюстровані прикладами з шотландської літератури.

2-ге видання *Concise Scots Dictionary* вийшло друком у 2017 р. Вперше опублікований у 1985 р., *Concise Scots Dictionary* є вичерпним однотомним довідником. Словник містить понад 40 000 заголовних слів: 23 000 повних словникових статей і 17 000 перехресних посилань, понад 1100 нових слів

і словосполучень, включно з оркнейською та шотландською говірками шотландської мови Скотс. Словникові статті відрізняються повнотою охоплення варіантів написання та регіональних форм, включно з ольстерським варіантом шотландської мови Скотс. Інформація про граматику та реєстр показує, як і коли використовувати слова, надає додаткові дані щодо вимови, форм, відмінювання, часові форми дієслів. Додатково позначки на полях вказують на належність слова до спеціалізованої галузі, а також наявною є інформація щодо походження слів.

У 2018 р. був опублікований словник Аманди Томпсон *Scots Dictionary Of Nature*. У словнику вперше зібрано експресивну лексику, яка зазвичай використовується для опису природних ландшафтів, світу тварин, птахів і рослин. Авторкою було відібрано та представлено ті лексичні одиниці мови Скотс, які найбільше розкривають способи бачення і буття у світі.

З 2005 р. газета «*The Herald*» веде рубрику «Шотландське слово тижня», і саме 100 слів із опублікованих більше 1000 увійшло до словникового видання *100 favourite Scots words*, що вийшло друком у 2019 р. Авторка, старший редактор газети «*The Herald*», Поуліна Кайрнз Спейтел підкреслює, що головною метою даного видання є розвіяння міфів про те, що шотландська мова Скотс є мертвою, або взагалі сленгом.

Визначальною віхою шотландської лексикографії ХХ ст. слід уважати появу *Шотландського корпусу текстів (SCOTS)* – спільний проєкт Університету Глазго та Единбурзького університету, кінцевою метою якого є створення великого електронного корпусу текстів, які відображатимуть мовну ситуацію в сучасній Шотландії. *Корпус SCOTS* наразі містить понад 1300 письмових і усних текстів, що становить понад 4,5 мільйона слів. Зазначені матеріали, завдяки чіткій структурі та методології корпусу, уможливають проведення широкого кола лінгвістичних досліджень. Політика корпусу полягає у додаванні, за можливістю, повних текстів, з метою надання вичерпних даних для проведення комплексного вивчення особливостей дискурсу (Anderson, 2007).

Основні інструменти корпусу (Collocate Cloud, ComPair, MI Concordance) забезпечують проведення ґрунтового аналізу національно-маркованої лексики шотландської мови Скотс, що полягає у створенні хмари словосполучень до 100 одиниць для вибраного слова з візуалізацією найчастотніших, відображенні частоти використання зазначеної одиниці та представленні вибраного слова у контекстах (SCOTS, 2023).

Окремо, варто наголосити на появі у 2004 р. першого онлайн-словника мови Скотс – *The Dictionary of the Scots Language (DSL)*. Проєктом керували науковий директор доктор В. Скреткович і редактор і лексикограф доктор С. Ренні. Фактично DSL Online складається з двох визначних лексикографічних праць мови Скотс – *Scottish National Dictionary (SND, 1931–1976)* та *The Dictionary of the Older Scottish Tongue (DOST, 1931–2002)*. Разом вони складають 22 томи, 12 000 сторінок, 79 000 статей, 710 000 ілюстративних цитат, взятих із 6 000 текстів.

Команда DSL1 оцифрувала всі 10 томів *SND* і 12 томів *DOST*, використовуючи комбінацію сканування, розпізнавання тексту і комп'ютерного програмування, щоб створити текст у форматі XML, який відповідає стандартам розмітки словників TEI. Процес оцифрування ґрунтувався на попередньому пілотному проєкті під керівництвом доктора С. Ренні, в рамках якого було оцифровано зразок *SND* за аналогічною методологією. Окрім лексикографів з Данді проєкту допомагав Центр оцифрування та аналізу даних Королівського університету в Белфасті. Пошукові засоби DSL1 використовували програмне забезпечення з відкритим кодом, а всю веб-розробку здійснював доктор Дж. Тріггс з *Global Language Resources*.

Кожен запис простежує хронологічний, етимологічний та семантичний розвиток слова, надаючи детальну інформацію про варіанти орфографічних, граматичних змін, похідні слова та фрази. Слова і терміни, визначені в DSL, проілюстровані цитатами, взятими з більше ніж шести тисяч джерел, що охоплюють широкий діапазон предметних галузей шотландської культури та

історії. Багато сучасних шотландських слів проілюстровано з усних джерел і супроводжується інформацією про фонологічні і діалектні варіації.

З моменту першої публікації в 2004 р. веб-сайт DSL оновлювався у 2014 та 2022 роках, і його поточна версія, яка називається DSL2, зараз підтримується Університетом Глазго у партнерстві з «*Dictionaries of Scottish language*». Однак при переході від DSL1 до DSL2 деякі важливі частини історичних даних були відкинуті. До них належать частини «Вступу до Шотландського національного словника» В. Гранта (залишився лише його «Фонетичний опис шотландської мови»); оригінальний «Список дописувачів SND», за допомогою якого можна простежити індивідуальні внески до словника; а також оригінальна передмова сера В. Крейга до *DOST*.

На сьогоднішній день цей онлайн-словник є найповнішим лексикографічним виданням і важливим дослідницьким інструментом для всіх, хто цікавиться історією та мовами Шотландії. Таким чином, онлайн-словник шотландської мови *The Dictionary of the Scots Language (DSL)* є наразі одним з найпопулярніших та найповніших словників: містить інформацію про етимологію, граматичні характеристики та особливості вживання слів, починаючи від XII ст. до сьогодення.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи, зазначимо, що у Розділі 3 було розглянуто генезу шотландської лексикографії. Діахронічний та синхронічний підходи до матеріалу дослідження дали змогу укласти періодизацію шотландської лексикографії гельською мовою та мовою Скотс.

Так, було окреслено та схарактеризовано три періоди розвитку шотландсько-гельської лексикографії: період «глосаризації», «історичний» період, «навчальний» період; і чотири періоди розвитку шотландської

лексикографії мовою Скотс: період «глосаризації», «донауково-діалектологічний», «історичний», «науковий».

У порівнянні з гельською мовою, лексикографія шотландської мови Скотс представлена більшою різноманітністю словникових жанрів. Однак, для шотландсько-гельської лексикографії абсолютно не властивим є укладання словників діалектизмів й трактування гельської мови як діалекту ірландської, на відміну від шотландської мови Скотс.

Головною спільною рисою обох лексикографічних процесів є відсутність одномовних видань. Усі словники є двомовними перекладними (переклад здійснюється англійською мовою (тобто її британським варіантом), або з англійської мови, рідше іншими мовами). Цей факт, безперечно, вказує на наявну проблему мовної самоідентифікації, відсутність носіїв, котрі використовували б мову у всіх сферах життєдіяльності, а також на слабку мовну політику, що недостатнім чином підтримує розвиток та збереження обох мов на території Шотландії.

Основні положення розділу відображені в таких публікаціях автора: Лемещенко-Лагода, В. В. 2019, 2021а; Лемещенко-Лагода, В. В., Рябуха, Т. В. 2019; Lemeshchenko-Lagoda, V. 2021a, 2021b.

РОЗДІЛ 4

ФІКСАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ ШОТЛАНДСЬКИХ ГЕЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ СКОТС У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ БРИТАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

4.1. Мегаструктура словників гельської мови та шотландської мови Скотс

Нестандартний розвиток становлення шотландської лексикографії зумовив композиційну багатоплановість і жанрову різноманітність словникових видань гельської мови та мови Скотс, тим самим заклавши можливість реалізації широкого функційного потенціалу. Враховуючи міноритарність обох мов відносно мажоритарної позиції британського варіанта англійської мови, доцільно зауважити, що кожне словникове видання міноритарними мовами покликане сприяти утвердженню статусу обох мов на території Шотландії та їх популяризації серед місцевого населення через виконання таких функцій:

- інформативної (ознайомлення користувача з нагромадженими у певній культурі та соціумі знань);
 - нормативної (стандартизація та уніфікація мовних одиниць);
 - лінгвістично орієнтованої (для перетворення власне тексту);
 - комунікативної (забезпечення недевіативної комунікації);
 - просвітницької (сприяння вивченню мови та популяризації)
- (Демська, 2010: 63).

Виконання цих функцій ставить низку вимог щодо форми та власне побудови словника, його мега-, макро- та мікроструктури.

Таким чином, мегаструктура словника міноритарної мови (в межах титульної зони, зони реєстрових одиниць, зони довідкового апарату) має містити чітко визначений перелік компонентів, а саме:

Титульна зона

1. Титульна сторінка.
2. Зміст.
3. Вступ / Передмова.
4. Список основних скорочень та абревіатур.
5. Опис структури словника та принципів організації інформації.

Зона реєстрових одиниць

6. Корпус словника.

Зона довідкового апарату

7. Відомості про мову.
8. Мовна карта.
9. Фонетичний коментар.
10. Граматичний коментар.
11. Спеціальні додатки (таблиці чисел, днів тижня, місяців року, пір року, системи мір і ваг, топографічні об'єкти та власні назви, прислів'я та приказки тощо).
12. Інформація про авторів.

Наявність 10–12 (десяти – дванадцяти) компонентів у мегаструктурі словникового видання свідчатиме про її повноту, 7–9 (семи – дев'яти) – про помірну усіченість, до 6 (шести) – про усіченість.

Вищезазначені компоненти композиційно можуть фіксуватись за різними частинами словника: вступній (front matter), основній (corpus), заключній (back matter).

Мегаструктура словників шотландської гельської мови (*Gaelic Dictionary (Gaelic-English, English-Gaelic)* – **GD (G–E, E–G)**, *Gaelic-English and English-Gaelic dictionary* – **G–E & E–G**, *Essential Gaelic Dictionary* – **EGD**, *The Pocket Gaelic-English, English-Gaelic Dictionary* – **PG–E & E–GD**, була проаналізована, а отримані дані було зведено у таблиці 4.1.1, де позначка **F** означає наявність компонента у вступній частині (front matter), **C** (corpus) – корпусі словника, **B** – наявність компонента у заключній частині (back matter).

Таблиця 4.1.1

Компоненти мегаструктури словників гетьської мови

Компоненти мегаструктури	GD (G-E, E-G)	G-E & E-G	EGD	PG-E & E-GD
Титульна сторінка	F	F	F	F
Зміст	-	F	F	F
Вступ /Передмова	F	F	F	-
Список основних скорочень та аббревіатур	F	F	F	F
Опис структури словника та принципів організації інформації	-	F	F	F
Корпус словника	C	C	C	C
Відомості про мову	-	-	-	F
Мовна карта	-	-	-	-
Фонетичний коментар	F	F	-	-
Граматичний коментар	-	-	B	B
Спеціальні додатки	-	-	-	B
Інформація про авторів	-	-	-	F
Загальна кількість компонентів	5	7	7	9

Три з чотирьох проаналізованих словників гетьської мови (G-E & E-G, EGD, PG-E & E-GD) мають у своїй мегаструктурі 7–9 компонентів, а словник GD (G-E, E-G) має 5 компонентів, що говорить про характерну тенденцію до помірної усіченості. Взаємозалежності між обсягом словника та кількістю компонентів мегаструктури не виявлено.

Найбільшу представленість мають компоненти титульної зони: титульна сторінка, список аббревіатур та умовних скорочень – у всіх виданнях; у трьох з чотирьох видань подано зміст (G-E & E-G, EGD, PG-E & E-GD), вступ /

передмову (**GD (G–E, E–G), G–E & E–G, EGD**), опис структури словника та принципів організації інформації (**G–E & E–G, EGD, PG–E & E–GD**).

Зона реєстрових одиниць (корпус словника) присутня у всіх виданнях.

Найменшу фіксацію мають компоненти зони довідкового апарату: фонетичний коментар – у двох виданнях (**GD (G–E, E–G), G–E & E–G**); граматичний коментар – у двох виданнях (**EGD, PG–E & E–GD**); відомості про мову, спеціальні додатки, інформація про авторів – присутні тільки в одному виданні (**PG–E & E–GD**); мовна карта відсутня у всіх виданнях.

Дані, що містяться у фонетичному та граматичному коментарі, суттєво відрізняються як за обсягом, так і за змістовим наповненням. **GD (G–E, E–G)** та **G–E & E–G** надають розгорнутий фонетичний коментар, який у схематичному плані охоплює усі основні аспекти гельської вимови та наголосу. У свою чергу, **EGD** та **PG–E & E–GD** не містять фонетичного коментаря, але пропонують користувачам короткий огляд граматики шотландської гельської мови, при цьому обидва видання зосереджують свою увагу на особливостях вживання дієслова та прийменників.

Повна або часткова відсутність відомостей про мову, мовної карти, спеціальних додатків свідчить про невиконання словниками інформативної та просвітницької функцій.

Фіксація компонентів зони довідкового апарату у вступній чи заключній частині визначається відповідно до суб'єктивного бачення та підходу авторського колективу. На нашу думку, представлення таких компонентів як відомості про мову, фонетичний коментар, інформації про авторів у вступній частині не перевантажує видання з огляду на загальне компонування мегаструктури.

У таблиці 4.1.2 наведено аналіз компонентів мегаструктури словників шотландської мови Скотс: *The Concise Dictionary of Scottish words and phrases* – **CDSWPH**, *The Essential Scots Dictionary* – **ESD**, *Concise Scots Dictionary* – **CSD**, *Collins Scots Dictionary* – **CollSD**, *100 favourite Scots words* – **100FSW**.

Компоненти мегаструктури словників шотландської мови Скотс

Компоненти мегаструктури	CDSWPH	ESD	CSD	CollSD	100FSW
Титульна сторінка	F	F	F	F	F
Зміст	-	F	F	F	F
Вступ / Передмова	F	F	F	F	F
Список основних скорочень та аббревіатур	-	F	F	-	-
Опис структури словника та принципів організації інформації	-	F	F	F	-
Корпус словника	C	C	C	C	C
Відомості про мову	-	F	F	F	-
Мовна карта	-	F	F	-	-
Фонетичний коментар	-	F	F	-	-
Граматичний коментар	-	F/B	F	-	-
Спеціальні додатки	-	F	F	-	-
Інформація про авторів	-	F	F	-	-
Загальна кількість компонентів	3	12	12	6	4

Проведений аналіз компонентів мегаструктури словників мови Скотс визначає наявність двох тенденцій: три з п'яти словників (**CDSWPH**, **CollSD**, **100FSW**) мають 3–6 компонентів, що свідчить про усіченість мегаструктури, у той час як словники **ESD** та **CSD** мають у своїй структурі усі 12 компонентів, що вказує на повноту мегаструктури видань. Враховуючи обсяг словників, можна зробити висновок про наявність взаємозалежності між загальним обсягом словникового видання та кількістю компонентів мегаструктури

з тенденцією до збільшення (чим більший загальний обсяг словника, тим більше компонентів мегаструктури представлено).

Титульна зона словників з усіченою мегаструктурою характеризується неповним набором компонентів: титульна сторінка, вступ або передмова присутні у всіх трьох виданнях (**CDSWPH, CoIIISD, 100FSW**); зміст – у двох словниках (**CoIIISD, 100FSW**); опис структури словника та принципів організації інформації – тільки в **CoIIISD**; список основних скорочень та аббревіатур – відсутній у всіх (**CDSWPH, CoIIISD, 100FSW**).

Зона реєстрових одиниць (корпус словника) присутня у всіх п'яти проаналізованих словниках.

Типовою для словників з усіченою мегаструктурою є повна відсутність компонентів зони довідкового апарату (за винятком одного компонента, відомостей про мову, в **CoIIISD**). Таким чином, **CDSWPH, CoIIISD, 100FSW** не виконують інформативну та просвітницьку функції.

Іншою характерною рисою для словників шотландської мови Скотс є фіксація усіх компонентів у вступній частині (прим. авт. граматичний коментар у **ESD** розділений на дві частини, більша частина якого представлена у вступній частині, і тільки список неправильних дієслів у заключній), що певним чином перевантажує видання.

Порівняльне зіставлення отриманих результатів дозволяє зробити висновок про різну природу мегаструктури: для словників гельської мови характерною є тенденція до помірної усіченості з відсутністю залежності між обсягом словника та кількістю представлених компонентів; для видань шотландської мови Скотс – тенденція до усіченості чи повноти мегаструктури в прямопропорційній залежності від обсягу словника.

Однак, можна виділити риси, притаманні словникам обох мов:

- компоненти титульної зони та зони довідкового апарату зазвичай представлені у вступній частині;
- зона реєстрових одиниць міститься в основній частині;

- у словниках з усіченою та помірно усіченою мегаструктурою повністю відсутніми або частково присутніми (не більше 1) є компоненти зони довідкового апарату, що свідчить про невиконання цими виданнями інформативної та комунікативної функції.

4.2. Макроструктура словників гельської мови та шотландської мови Скотс

Під макроструктурою словника зазвичай розуміють систему принципів відбору і порядок розміщення лексичних одиниць, принципи організації словникових статей, характер і природу лексичних одиниць представлених у них тощо. Зокрема, аналіз макроструктури словників передбачає проведення кількісних підрахунків реєстрових одиниць, що в подальшому дасть змогу прорахувати відсотковий показник кількості представлення національно-маркованих одиниць до загальної лексики, а також перевірити наявність взаємозалежностей між загальним обсягом словника та характером фіксації національно-маркованих одиниць.

Кількісний аналіз макроструктури словників гельської мови подано в таблиці 4.2.1.

Таблиця 4.2.1

Кількісний аналіз макроструктури словників гельської мови

Словник	Кількість реєстрових одиниць
GD (G–E, E–G)	20120
G–E & E–G	14300
EGD	10900
PG–E & E–GD	10600
Загальна кількість реєстрових одиниць	55920

Отже, загальна кількість реєстрових одиниць складає 55 920.

Кількісний аналіз макроструктури словників гельської мови подано в таблиці 4.2.2.

Таблиця 4.2.2

**Кількісний аналіз макроструктури
словників шотландської мови Скотс**

Словник	Кількість реєстрових одиниць
CDSWPH	860
ESD	10800
CSD	37520
CollSD	1800
100FSW	100
Загальна кількість реєстрових одиниць	51080

Отже, загальна кількість реєстрових одиниць складає 51080.

Макроструктура проаналізованих словників представлена різною кількістю реєстрових одиниць, що дозволяє порівняти особливості лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць у малих, середніх та великих за обсягом словникових виданнях.

Частка національно-маркованих одиниць, представлених у словниках, по відношенню до загальної кількості реєстрових одиниць, обчислюється для кожного словника окремо за формулою:

$$NMU_{part} = \frac{\sum NMU}{v} \cdot 100, \text{ де} \quad (4.2.1)$$

$\sum NMU$ – сума усіх виокремлених національно-маркованих одиниць у словнику;

NMU_{part} – частка кількості НМО по відношенню до загального обсягу словника, %;

V – основний обсяг словнику (загальна кількість реєстрових одиниць словника).

Отримані дані представлені у таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Кількість національно-маркованих одиниць у словниках шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс (%)

Словник	Частка НМО (%)
Gaelic	
GD (G–E, E–G)	4%
G–E & E–G	2%
EGD	2%
PG–E & E–GD	2%
Scots	
CDSWPH	18%
ESD	4%
CSD	10%
CoHSD	30%
100FSW	22%

Проведені кількісні підрахунки свідчать про більшу концентрованість національно-маркованої лексики у макроструктурі словників шотландської мови Скотс – від 10 до 30%, ніж у словниках гельської мови, де частка представлення НМО у макроструктурі складає – 2–4%.

Характерною особливістю представлення національно-маркованих одиниць на рівні макроструктури у словниках гельською мови та мови Скотс є наявність обернено пропорційної залежності між загальною кількістю реєстрових одиниць у виданні та кількістю представлених у ньому національно-маркованих одиниць – чим меншою є кількість слів, тим більшим є відсотковий показник кількості представлених НМО по відношенню до загальної кількості реєстрових одиниць.

Фактично, це дозволяє дійти до висновку, що малі лексикографічні видання є більш зосередженими на представленні національно-маркованих одиниць у порівнянні з середніми та великими словниковими виданнями. Наявну тенденцію можна пояснити тим, що малі словникові видання в цілому зосереджуються на тлумаченні слів, які можуть бути незрозумілими носіям мови, через відсутність подібних понять у їх рідній мові, у той час коли середні та великі видання розраховані для використання носіями мови, для поглиблення власних знань, вивчення мови тощо.

Організація реєстрових одиниць у всіх проаналізованих у дослідженні словникових виданнях, і гельською мовою, і мовою Скотс, виконана за алфавітним порядком, проте в окремих словникових статтях інформація про похідні деривати може бути представленою за гніздовим принципом.

Ілюстративні приклади словникових статей гельською мовою подано у таблиці 4.2.4.

Таблиця 4.2.4

Ілюстративні приклади словникових статей гельської мови

<p>GD (G–E, E–G)</p>	<p>«bad, <i>n. m.</i> a tuft, a bunch, a cluster; a grove, clump, thicket; bad coille, a clump of trees; a flock; bad chaorach, a flock of sheep; garment; bad aodaich, an article of clothing (used disparagingly); a plain, a spot; as a' bhad, on the spot, at once; a sheaf; bad coirce, a sheaf of oats; hair, beard ; bad mullaich, hair on top of the head; am mullach nam bad, free fight. It is common in place-names» (1997: 25).</p>
<p>G–E & E–G</p>	<p>«cruitheachd [krui.echg] <i>f</i> creation; (<i>with art</i>) a'Chruitheachd [e chruiechg] the world; the universe, Creation» (2006: 53).</p>

EGD	« piob <i>n -a, -an f</i> pipe; bagpipe p.-analach windpipe p-chiùil bagpipe p.-mhòr Highland bagpipe p.-uisge water pipe» (2017: 89).
PG–E & E–GD	« oidhche, oidhche, oidhcheannan <i>nf</i> night Oidhche Challainn New Year’s Eve, Hogmanay, Oidhche Shamhna Halloween» (2021: 73).

Ілюстративні приклади словникових статей шотландською мовою Скотс подано у таблиці 4.2.5.

Таблиця 4.2.5

Ілюстративні приклади словникових статей шотландської мови Скотс

ESD	« reive <i>v, past tense, past participle also</i> reft 1 rob, plunder. 2 take away; steal. reiver 1 (<i>in past times</i>) a plunderer, robber, especially one riding on a raid. 2 Reiver the chief male participant in the annual festival at Duns, Berwickshire. Reiver’s Lass the female partner of the Reiver (as in 2)» (2012: 151).
CSD	« front, †frunt /frant/ <i>n</i> 1 the anterior or foremost part <i>la14</i> . 2 the front line of an army <i>la14-</i> . 3 the forehead <i>la14-19</i> . frontyways, frontieweys with the front and first <i>la20-</i> . front-breist the front seat in the gallery of a church <i>20-</i> . front-door flat a ground-floor flat with direct access to the street <i>20-</i> . the front the front garden <i>lal9-</i> . in front of 1 <i>of place</i> positioned before <i>19-</i> . 2 <i>of time</i> before, prior to <i>20-</i> <i>Sh NE EC</i> . [ME <i>frount</i> , Lat <i>frons</i> the forehead]» (2017: 231).

CollSD	<p>«heid (<i>heed</i>) The heid is the head: <i>She fell and banged her heid; He's aff his heid.</i> The heid or head of something is its highest part; <i>the heid o the brae; Townhead.</i> To heid something, especially a football, is to head it: <i>He heided it into the back of the net.</i> Heid-the-baw is a nickname for anyone you know, usually reasonably affectionate if patronizing, but sometimes implying stupidity: <i>Here comes wee heid-the-baw now.</i> To get or be given your heid in your hands to play with to be punished severely: <i>Ye'll get your heid in your hands to play wi if the boss sees you doing that.</i> To stick the heid on someone is to headbutt them. Away and bile yer heid! is an expression of dismissal» (2018: 99).</p>
---------------	--

Лексикографічна традиція обох мов виключає наявність одномовних видань (тобто виключно шотландською гельською мовою або шотландською мовою Скотс) – усі словники є двомовними за посередництвом британського варіанта англійської мови.

За загальною організацією корпусу словника можна виділити:

- двокомпонентні (мають дві частини перекладу у двох напрямках): **GD (G–E, E–G), G–E & E–G, EGD, PG–E & E–GD, ESD;**
- однокомпонентні (переклад здійснюється тільки в одному напрямку): **CDSWPH, CSD, CollSD, 100FSW.**

Варто зауважити, що словники гельської мови є переважно двокомпонентними, у той час коли словники мови Скотс – однокомпонентними.

Підсумовуючи, можна виділити специфічні спільні риси макроструктури словників обох мов:

- організація словникових статей за алфавітним порядком (інформація про похідні деривати може бути представленою за гніздовим принципом);

- відсутність одномовних видань (усі словникові видання є двомовними).

Основна відмінність словників на макроструктурному рівні полягає в організації корпусу словника: двокомпонентна структура – характерна для лексикографічних видань гельської мови, однокомпонентна – мови Скотс.

4.3. Мікроструктура словників шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс

4.3.1. Пріоритетний набір мікроструктурних компонентів словникової статті національно-маркованої лексичної одиниці. Під час укладання словників лексикографи зазвичай власноруч визначають тип інформації щодо реєстрової одиниці, яка має бути закладена у словникову статтю, враховуючи основне призначення словника, його спеціалізацію тощо. Проте, за нашими спостереженнями, при компіляції словників міноритарних мов має місце нехтування інформацією щодо національно-культурного компонента. На нашу думку, коментар щодо національної маркованості лексичних одиниць має важливе значення та має бути представлений у вигляді доповнення до етимологічних даних, даних щодо особливостей вживання позначками, коментарем енциклопедичного характеру, у прикладах тощо. При цьому варто дотримуватись певної помірності в обсязі наданої інформації, враховуючи доступність і зрозумілість даних, зручність пошуку та прочитання словникових статей, потреби аудиторії тощо. Словникова стаття не має бути перевантажена інформацією, а лаконічно та змістовно оформленою, з максимальної кількості необхідних даних. Принципову роль також грає правильне тлумачення явища мовою перекладу та коректний підбір часткового еквіваленту або аналогу, за його наявності. Таким чином,

укладання словникової статті до національно-маркованої одиниці міноритарної мови передбачає, у першу чергу, її чітку організацію, наявність усіх елементів, необхідних для її адекватного розуміння та відтворення.

Виходячи зі специфічного призначення словників міноритарної мови, мікроструктура таких видань має будуватись на принципах лінгвоцентризму та антропоцентризму, тобто надавати опис реєстрової одиниці на всіх рівнях мови (фонетичному, граматичному тощо), а також відповідати запитам користувачів, які найчастіше прагнуть розширити свої знання або повністю вивчити мову.

Словникова стаття зазвичай представлена двома зонами – зоною заголовного слова з його формальними характеристиками (розташована зліва) та зоною дефініції, що містить семантизацію слова, перехресні посилання тощо (розташована справа).

При аналізі словникових статей до національно-маркованих одиниць шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс у дослідженні ми брали до уваги наявність таких мікроструктурних компонентів:

Зона заголовного слова

1. Заголовне слово.
2. Синхронічні ідентифікаційні дані (форма вхідного слова, його морфологічна парадигма).
3. Діахронічні ідентифікаційні дані (етимологічні дані).
4. Маркування.

Зона дефініції

5. Тлумачення або переклад.
6. Синтагматичні дані (синтаксичні характеристики).
7. Семантичні дані.
8. Перехресні посилання.
9. Примітки (додаткові дані, зазвичай відокремлені від словникових статей).

Такий перелік мікроструктурних компонентів для фіксації НМО, на нашу думку, є найбільш доречним, оскільки дозволяє комплексно розкрити НМО з урахуванням специфіки її функціонування в мові та використання в мовленні з наданням користувачам словників вичерпних даних для розуміння не тільки значення НМО, а й особливостей її вживання мовцями.

Мікроструктура словників шотландської гельської мови характеризується наявністю 4 (чотирьох) сталих компонентів: 3 (три) у зоні заголовного слова – заголовне слово, синхронічні ідентифікаційні дані, маркування; 1 (один) у зоні дефініції – тлумачення або переклад; при цьому інформація щодо синтагматичних даних повністю відсутня, а зазначення діахронічних ідентифікаційних даних, семантичних даних, перехресних посилань та приміток носить фрагментарний характер (див. табл. 4.3.1.1).

Таблиця 4.3.1.1

**Мікроструктурні компоненти словників
шотландської гельської мови**

Мікроструктурні компоненти	GD (G-E, E-G)	G-E & E-G	EGD	PG-E & E-GD
Заголовне слово	+	+	+	+
Синхронічні ідентифікаційні дані	+	+	+	+
Діахронічні ідентифікаційні дані	+			
Маркування	+	+	+	+
Тлумачення або переклад	+	+	+	+
Синтагматичні дані				
Семантичні дані	+		+	
Перехресні посилання	+			
Примітки			+	
Загальна кількість компонентів	7	4	6	4

Варто відзначити, що кількість компонентів мікроструктури словників гельської мови не залежить від їх загального обсягу. Виявлені риси є загальними – характерними як для малих, так і середніх за обсягом словників.

Отже, головним недоліком словникової статті до НМО у словниках гельської мови виступає часткова відсутність етимологічних даних, територіальних і стилістичних позначок, культурологічного коментарю, вербальних ілюстрацій тощо, що ускладнює коректне використання поданого поняття користувачем лексичної одиниці в мовленні.

У порівнянні зі словниковими статтями до НМО гельської мови статті до НМО шотландської мови Скотс характеризуються наявністю більшої кількості компонентів, за винятком приміток, що дозволяє зробити висновок про більш адекватне відтворення необхідного інформаційного мінімуму до НМО (див. табл. 4.3.1.2).

Таблиця 4.3.1.2

Мікроструктурні компоненти словників шотландської мови Скотс

Мікроструктурні компоненти	CDSWPH	ESD	CSD	CollSD	100FSW
Заголовне слово	+	+	+	+	+
Синхронічні ідентифікаційні дані		+	+	+	
Діахронічні ідентифікаційні дані	+	+	+	+	+
Маркування	+	+	+	+	+
Тлумачення або переклад	+	+	+	+	+
Синтагматичні дані	+	+	+	+	+
Семантичні дані	+	+	+	+	+
Перехресні посилання		+	+	+	
Примітки		+			
Загальна кількість компонентів	6	9	8	8	6

Мікроструктура словників шотландської мови Скотс характеризується наявністю 6 (шести) сталих компонентів: 3 (трьох) у зоні заголовного слова – заголовне слово, діахронічні ідентифікаційні дані, маркування, 3 (трьох) у зоні дефініції – тлумачення або переклад; синтагматичні дані, семантичні дані; при цьому інформація щодо синхронічних ідентифікаційних даних, перехресних посилань та приміток носить фрагментарний характер. Однак, простежується прямопропорційна залежність кількості компонентів мікроструктури до обсягу словника: малі словники виявляють тенденцію до зменшення кількості компонентів мікроструктури, а середні та великі – до їх збільшення.

Проведений аналіз даних дозволяє також зробити висновок про відмінність лексикографічних параметрів, застосованих для фіксації національно-маркованих одиниць шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс на мікроструктурному рівні.

Параметрична система словникової статті до національно-маркованих одиниць шотландської гельської мови характеризується наявністю 6 (шести) лексикографічних параметрів:

- орфографічний;
- фонетичний;
- категорійний;
- граматичний;
- дефінітивний;
- узуальний.

У свою чергу, параметрична система словникової статті до національно-маркованих одиниць шотландської мови Скотс характеризується наявністю 10 (десяти) лексикографічних параметрів:

- орфографічний;
- фонетичний;
- категорійний;
- граматичний;
- дефінітивний;

- семантичний;
- ілюстративний;
- етимологічний;
- узуальний;
- ідіоматично-словотвірний.

Таким чином, словникові статті національно-маркованих одиниць у словниках шотландської мови Скотс тяжіють до комплексного розкриття поняття з залученням більшої кількості лексикографічних параметрів до її тлумачення, у порівнянні з аналогічними статтями у словниках гельської мови. Проте, варто зазначити, що лексикографічні параметри, застосовані для укладання словникових статей у гельській мові та мові Скотс, мають часткові збіги.

4.3.2. Підходи до семантизації національно-маркованої лексичної одиниці. Однією з визначальних характеристик національно-маркованих одиниць будь-якої мови є повна відсутність прямого еквіваленту у мові перекладу та можлива наявність часткового еквіваленту, який зазвичай не передає усієї повноти національно-культурної інформації, закодованої у понятті, й розкриває тільки окремі компоненти значення. Через відсутність повних еквівалентів до позначеного предмета чи явища у мові перекладу лексикографи стоять перед вибором – надати тільки частковий еквівалент для тлумачення та знехтувати частиною інформації, або надати вичерпний опис. Фактично, семантизація національно-маркованих одиниць у словниках шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс відбувається шляхом використання методів:

- транскрипції та транслітерації;
- функціонального аналога;
- опису й аналітичного пояснення.

Застосування методу транскрипції та транслітерації дає змогу наблизити користувача до мови оригіналу, надати предмету, який воно позначає,

конотацій небуденності, оригінальності, проте здебільшого поняття залишається незрозумілим і, як наслідок, втрачає своє семантико-стилістичне значення (Бойко, 2016: 12). У цьому випадку виникає потреба поєднання декількох методів, наприклад, додавання до транскрипції або транслітерації функціонального аналога або аналітичного пояснення, з метою заповнення прогалини у розумінні національно-культурного компонента. Водночас використання функціонального аналога дозволяє викликати у користувача схожу реакцію, що й в носія мови, проте, може призвести до часткової або повної втрати національно-культурного компонента, що містить поняття.

Наведемо приклади словникових статей національно-маркованих одиниць «*Samhain*» (див. Табл. 4.3.2.1) і «*Bealltainn*» (див. Табл. 4.3.2.2) шотландської гельської мови.

Таблиця 4.3.2.1

**Ілюстративні приклади словникових статей НМО «*Bealltainn*»
у словниках гельської мови**

Словник	Словникова стаття
GD (G–E, E–G)	« samhuinn , sàv-im' <i>n. f.</i> Hallowtide, the feast of All Souls; o Bhealltainn gu samhuinn , from May day to Hallowday. <i>Ir. samhain. E.Ir. samfhuin, samuin, samain. O.Celt. samani-. O'Cl. suggests sam + fuin = end of summer</i> » (1997: 279).
G–E & E–G	« Samhain , <i>gen Samhna nf</i> 1 Hallowtide, All Souls'/Saints' Day Oidhche Shamhna Halloween; 2 with art, an t-Samhain November» (2006: 83).
EGD	« Samhain n Samhna f an t-Samhain November Oidhche Shamhna f Halloween» (2017: 96).
PG–E & E–GD	« Samhain [sau.iN'] <i>f</i> Hallowtide; All Saints'/Souls' Day; Oidhche Shamhna [oi.ch'I haunə] <i>f</i> Halloween; (<i>with art</i>) an t-Samhain [ən tau.iN'] November» (2021: 120).

**Ілюстративні приклади словникових статей НМО «Bealltainn»
у словниках гелльської мови**

Словник	Словникова стаття
GD (G–E, E–G)	« bealltainn , byaul'tinn, <i>n. f.</i> May Day. <i>E.Ir.</i> beltene, <i>O.Celt.</i> belo-te(p)niâ.» (1997: 33).
G–E & E–G	« Bealltainn [byalLtiN'] <i>f</i> May Day, Beltane» (2006: 11)
EGD	« Bealltainn <i>n -e f</i> May Day, first day of May, Beltane» (2017: 14)
PG–E & E–GD	« Bealltainn , <i>gen</i> Bealltainne <i>nf</i> May Day» (2021: 30).

Наведені приклади ілюструють декілька підходів до семантизації НМО у словниках гелльської мови:

- застосування виключно методу функціонально аналога;
- поєднання методів транскрипції та транслітерації з функціональним аналогом.

З метою визначення закономірностей семантизації НМО у словникових статтях словників гелльської мови було проведено кількісний аналіз з визначенням пріоритетного підходу в залежності від кількісних показників з встановленням пріоритетності від найбільшого до найменшого (див. Табл. 4.3.2.3).

Таким чином, було визначено, що найбільш пріоритетними підходами до семантизації НМО у словникових статтях словників гелльської мови є:

- метод функціонального аналога (I пріоритет);
- поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога (II пріоритет);
- метод опису й аналітичного пояснення (III пріоритет).
- поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення (IV пріоритет).

**Визначення пріоритетного підходу до семантизації НМО
у словниках гельської мови (мікроструктурний рівень)**

Підхід до семантизації НМО	GD (G-E, E-G)	G-E & E-G	EGD	PG-E & E-GD
метод транскрипції та транслітерації	-	-	-	-
метод функціонального аналога	I (387 од.)	I (97 од.)	I (74 од.)	I (141 од.)
метод опису й аналітичного пояснення	III (121 од.)	-	II (35 од.)	-
поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога	II (201 од.)	II (42 од.)	IV (16 од.)	-
поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення	-	-	-	-
поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення	IV (104 од.)	-	III (26 од.)	-
поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення	-	-	-	-

Семантизація НМО за допомогою методу транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації та опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації,

функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення не було виявлено при дослідженні. Отримані дані свідчать про наявність тенденції до надання пояснення значення національно-маркованої одиниці засобами вихідної мови, у даному випадку переважному підбору функціонального аналога британського варіанта англійської мови, що в свою чергу, призводить до втрати національно-культурного компонента, та сприяє у короткостроковій перспективі спотворенню сприймання користувачами НМО як самобутніх понять, характерних тільки для цієї культури, у довгостроковій – асиміляції національної культури.

Для словників шотландської мови Скотс характерним є як використання одного методу, так і поєднання декількох методів при семантизації поняття. Наведемо приклади словникових статей до національно-маркованої одиниці «*Hogmanay*» (див. Табл. 4.3.2.4) та «*haggis*» (див. Табл. 4.3.2.5):

Таблиця 4.3.2.4

**Ілюстративні приклади словникових статей НМО «*Hogmanay*»
у словниках шотландської мови Скотс**

Словник	Словникова стаття
CDSWPH	« Hogmanay the night of December 31, called in England New Year’s Eve and a time of celebration and revelry in Scotland. [Mystery surrounds the origin of the word. There have been many suggested derivations, the most generally accepted being that it is derived from the Old French word <i>aguillaneuf</i> , a New Year’s gift]» (2006: 70).
ESD	« Hogmanay <i>n</i> 1 31 December, New Year’s Eve 2 a New Year’s gift; any form of hospitality, especially a drink given to celebrate the New Year, or money given to tradesman and employees on that day: ‘ <i>Gie them their Hogmanay</i> ’» (2012: 84).

CSD	<p>«Hogmanay, hugmanay, hogmanae, hagmonay /hɔgməˈne. hɔgməˈne / n 1 the last day of the year, New Year’s Eve 17-. 2 a New Year’s gift, originally a gift of oatcakes offered to or requested by children on New Year’s Eve la18-. 3 the cry uttered in asking for the New Year’s gift 17-e19. 4 an oatcake or biscuit baked to give to children on 31 December 19. haud your Hogmanay to celebrate the New Year la18-. your Hogmanay a drink or a gratuity given to tradesmen or employees at Hogmanay 20-. [Fr <i>hoguinane</i>, OFr <i>aguillanneuf</i> a gift given on New Year’s Eve, the word shouted in asking for this]» (2017: 302).</p>
CollSD	<p>«Hogmanay (hog-ma-nay or hug-ma-nay) Hogmanay is the 31st of December, New Year’s Eve: <i>BBC Scotland’s Hogmanay show, Hogmanay Live, was watched by 1.2 million viewers</i>. [The word ultimately comes from the Old French <i>aguillanneuf</i> a New Year’s Eve gift» (2018: 104).</p>
100FSW	<p>«HOGMANAY <i>noun</i> New Year’s Eve</p> <p>The earliest examples of Hogmanay relate not to the day itself but to a word shouted out on New Year’s Eve to solicit a New Year gift. This gift usually consisted of food such as oatcakes, bread, fruit or the like, and was traditionally given to children on the last day of the year. <....> To <i>haud Hogmanay</i> is to mark the passing of the old year by a convivial celebration, as in this from John Imlah’s <i>May Flowers</i> (1827): ‘Blithe, blithe we meet thegither, Here to <i>haud</i> our <i>Hogmanae</i>.’ Some things don’t change» (2019).</p>

**Ілюстративні приклади словникових статей НМО «haggis»
у словниках шотландської мови Скотс**

Словник	Словникова стаття
ESD	« haggis <i>n</i> a traditional Scottish dish of sheep’s guts, oatmeal etc.]» (2012: 69).
CSD	« haggis , <i>Ork</i> haggis, †haggeis /'hagis; <i>Ork</i> 'hægis/ <i>n</i> 1 the heart, lungs and liver of a sheep minced with suet, oatmeal, onions and seasoning (boiled in a sheep’s stomach) <i>16-</i> 2 a botched job, a mess <i>20-</i> <i>Ork</i> 3 the stomach of a person or animal <i>la18-19</i> . haggis bag the sheep’s stomach in which haggis is cooked <i>la18-19</i> , <i>20-Bor.</i> [unknown]» (2017: 272).
CollSD	« haggis Haggis is a dish consisting of the minced liver, heart, and lungs of a sheep mixed with oatmeal and suet and seasoned with salt and a liberal amount of pepper. It was traditionally cooked by boiling it in a sheep’s stomach. [The word probably derives from the old English verb <i>haggen</i> to hack or chop, although its exact origin is unclear]» (2018: 95).
100FSW	« HAGGIS <i>noun</i> a dish of oatmeal and offal Haggis is defined in the DSL as “A dish consisting of the pluck or heart, lungs and liver of a sheep minced and mixed with suet, oatmeal, onion and seasoning and boiled in a sheep’s maw or stomach”. < ...> A haggis sale was the second day’s auction at a large sheep sale when the stock might be expected to be of inferior or mixed quality. On the other hand, one usage in the DSL deserves wider currency. When you are looking for that tasteful expletive, you will find one in <i>The Disruption</i> by William Cross (1846): “Principles! Haggis bags!” exclaimed the lady» (2019).

З метою визначення закономірностей семантизації НМО у словникових статтях словників шотландської мови Скотс було проведено кількісний аналіз з визначенням пріоритетного підходу в залежності від кількісних показників з встановленням пріоритетності від найбільшого до найменшого (див. Табл. 4.3.2.6).

Таблиця 4.3.2.6

**Визначення пріоритетного підходу до тлумачення НМО
у словниках шотландської мови Скотс (мікроструктурний рівень)**

Підхід до тлумачення НМО	CDSWPH	ESD	CSD	CoISD	100FSW
метод транскрипції та транслітерації	-	-	-	-	-
метод функціонального аналога	II (43 од.)	III (79 од.)	-	II (114 од.)	-
метод опису й аналітичного пояснення	I (85 од.)	II (162 од.)	I (2547 од.)	I (349 од.)	I (12 од.)
поєднання методів транскрипції та транслітерації та функціонального аналога	-	-	-	III (83 од.)	-
поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення	-	-	-	-	-

поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення	III (30 од.)	I (233 од.)	II (1579 од.)	-	II (10 од.)
поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення	-	-		-	-

Таким чином, було визначено, що найбільш пріоритетними підходами до семантизації НМО у словникових статтях словників мови Скотс є:

- метод опису й аналітичного пояснення (I пріоритет);
- поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення (II пріоритет);
- метод функціонального аналога (III пріоритет);
- поєднання методів транскрипції та транслітерації та функціонального аналога (IV пріоритет).

Семантизація НМО за допомогою методу транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення – не зустрічається.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати про наявність спільних підходів до семантизації НМО у словникових статтях лексикографічних видань гельської мови та мови Скотс. Для обох мов характерним є розкриття значення НМО за допомогою методів опису й аналітичного пояснення, функціонального аналога, а також за допомогою поєднання методів функціонального аналога і методу опису й аналітичного пояснення, а також

поєднання методів транскрипції та транслітерації та опису й аналітичного пояснення; проте пріоритетність використання цих методів суттєво відрізняється. Водночас для словникових видань обох мов характерною є відсутність розкриття значення НМО за допомогою виключно методу транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення.

Висновки до розділу 4

Узагальнюючи результати, отримані під час вивчення мега-, макро- та мікроструктури словників гельської мови та шотландської мови Скотс, зазначимо, що для мегаструктури словників гельської мови характерною є тенденція до помірної усіченості, проте, залежності між кількістю реєстрових одиниць і обов'язкових компонентів мегаструктури не спостерігається. Водночас, прямопропорційна залежність була виявлена у мегаструктурі словників мови Скотс: малі словникові видання мають усічену мегаструктуру, а середні та великі – повну.

Словники шотландською мовою Скотс на макроструктурному рівні пропонують більшу кількість національно-маркованих одиниць у порівнянні зі словниками гельською мовою – 4–30% і 2–4% відповідно, та вирізняються наявністю обернено пропорційної залежності між загальним обсягом реєстрових одиниць і відсотковим показником кількості НМО.

Лексикографічна традиція обох мов виключає наявність одномовних видань, усі видання є двомовними.

Для проведення лексикографічного та критичного аналізу мікроструктури словників було визначено 9 (дев'ять) компонентів: *зона заголовного слова* – 4 (чотири), *зона дефініції* – 5 (п'ять). Для словників гельської мови специфічною рисою є усіченість зони дефініції. Кількість

компонентів мікроструктурного рівня не залежить від загальної кількості слів видання. Статті словників мови Скотс характеризуються більшою кількістю компонентів зони заголовного слова та зони дефініції, а також наявністю прямопропорційної залежності між кількістю компонентів мікроструктури та загальним обсягом словника.

Також було визначено лексикографічні параметри фіксації національно-маркованих одиниць гельської мови та шотландської мови Скотс на мікроструктурному рівні, загальною кількістю 6 і 10 відповідно.

Семантизація НМО має спільні риси, що виявляються у використанні одного набору підходів: метод функціонального аналога; поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога; метод опису й аналітичного пояснення; поєднання методів функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення. Проте рівень їх пріоритизації суттєво відрізняється.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про присутність як спільних, так і відмінних рис фіксації національно-маркованих одиниць у словниках обох мовах на кожному структурному рівні.

Основні результати, отримані у Розділі 4, представлено в таких публікаціях авторки: Лемещенко-Лагода, В. В. 2020а, 2020б, 2021б; 2023, Lemeshchenko-Lagoda, V. 2023а, 2023с.

РОЗДІЛ 5

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ПОМИ-ПОСЕРЕДНИКА У СЛОВНИКАХ ШОТЛАНДСЬКИХ ГЕЛЬСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ СКОТС)

Вивчення традицій лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць передбачає ґрунтовне дослідження власне тематичного поля НМО. Виходячи зі специфічного розуміння національно-маркованих одиниць як групи слів, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови, наголошуємо на важливості саме предметно-типологічного підходу до диференціації національно-маркованих одиниць (НМО), що зумовлює фіксацію національної культури в мові, та пропонуємо таку тематичну класифікацію, що містить 6 основних класів та 18 підкласів, виокремлених за тематичним принципом:

1. НМО на позначення предметів матеріальної культури:

- їжа та культура харчування (страви, кухонні прибори, власне культура харчування тощо);
- одяг (жіночий одяг, чоловічий одяг; специфічні матеріали та тканини, характерні для певних регіонів, тощо);
- реалії повсякденного життя (повсякденні справи, пов'язані з веденням побуту, організації сімейного життя та стосунків із сусідами, спільнотою в цілому, різновиди меблів, домівок тощо);
- музика та танці (пісні та співи, інструментальне виконання, музичні інструменти, танці тощо);
- спорт та ігри (назви футбольних клубів та команд (неофіційні, а ті, що відомі у народі), дитячі ігри, дорослі ігри (в тому числі традиційні та повсякденні) тощо).

2. НМО на позначення національних традицій:

- свята (національні свята, традиції та прикмети тощо);
- звичаї та обряди (традиційна обрядовість, звичаї, специфічні святкові знаряддя та прикраси, традиційні костюми, інструменти, персоналії тощо).

3. НМО на позначення реалій суспільного життя:

- адміністративно-політичний устрій (державні посади, політичні процеси, партії, реалії політичної діяльності тощо);
- законодавство (юридичні терміни, законодавчі органи та процеси тощо);
- освіта (шкільна освіта, вища освіта, домашня освіта тощо);
- робота та професії (назви професій, знарядь праці, робочі відносини тощо).

4. НМО на позначення реалій духовного життя:

- офіційна релігія (релігійні об'єкти, посади, приладдя для проведення церемоній тощо);
- міфологія (назви міфологічних істот, явищ, подій, прикмети та забобони тощо).

5. НМО на позначення понять і предметів історичного минулого:

- видатні історичні постаті (персоналії, які мали значний вплив на розвиток країни та становлення національного характеру);
- історичні події (назви битв, періодів історичного розвитку, визначних історичних подій тощо).

6. НМО на позначення географічних об'єктів та явищ природи:

- топографічні назви (назви населених пунктів, територій, географічних об'єктів тощо);
- природні явища (явища природи, специфічні позначення природних процесів тощо);
- флора та фауна (назви тварин та рослин).

Запропонована класифікація дозволяє охопити найважливіші сфери життєдіяльності національної спільноти, у тому числі об'єкти та предмети матеріальної та духовної культури, історичні реалії, реалії географічного простору, державного устрою, національного світогляду, соціальної структури та повсякденного життя, тобто дає змогу зафіксувати та скласифікувати національно-марковані одиниці, які тісно пов'язані з певною культурою чи суспільством, відображають унікальні поняття, практики чи цінності та можуть не мати прямих еквівалентів в інших мовах.

Виокремлені класи та підкласи повністю відповідають і цілісно відображають зміст понять «нація», «культура», «національна ідентичність» та «національно-маркована лексика», уточнених нами в Розділі 1 цього дослідження.

Національно-марковані одиниці виокремлено із застосуванням методу суцільної вибірки з урахуванням наступних критеріїв:

- наявність національного компонента;
- сталість та фіксованість інформації національного характеру;
- відсутність повного еквіваленту мовою семантизації.

Для визначення сфер найбільшої концентрації національно-маркованої лексики використовувався метод кількісних підрахунків та порівняльного аналізу. Частка представлення певного класу національно-маркованих одиниць (NMU_{class}) серед усієї сукупності НМО у обчислюється для кожного словника окремо за формулою:

$$NMU_{class} = \frac{\sum_{i=1}^m NMU_{subclass}}{\sum NMU} \cdot 100\%, \text{ де} \quad (5.1)$$

$\sum_{i=1}^m NMU_{subclass}$ – сума усіх національно-маркованих одиниць, підрахованих за підкласами відповідного класу;

$\sum NMU$ – загальна сума національно-маркованих одиниць у визначеному словнику;

m – загальна кількість підкласів;

i – показник першого підкласу.

5.1. Класи та підкласи національно-маркованих одиниць, зафіксовані в лексикографічних джерелах гельської мови

У словнику **GD (G–E, E–G)** було виокремлено 813 національно-маркованих одиниць, що становить 4% від усієї кількості слів у словнику. Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу **«предмети матеріальної культури»** (*abaid, ad mholach, dàn an àir, armaich, bagan, ballan stiallach, beusadh, boineid, bonnachan, eanraich, fine, fèileadh beag, taigeis, uisge-beatha*) – 32%.

НМО, що відносяться до класу **«реалії духовного життя»** (*abachd, acharradh, aidhitear, ainneamhag, àrd-easpuig, bàghan, baobh, bididh, bòchdan, draoidh, draoidheil, freasdal Dè, friothraineach, labh-allan*) – складають 18%, **«географічні об'єкти та явища природи»** (*an-uair, aonach, bail, blàr, blàrag, boinneaalaich, Dùn Èideann, Gàidhealach, Gàidhealtachd, gailbhinn, Galltachd, mùnloch, loch,*) – 17%, **«національні традиції»** (*aidheam, bainnseachas, bannag, Bealltainn, Nollaig, Callainn, Oidhche Challainn, Oidhche Shamhna*), **«реалії суспільного життя»** (*abhresaiche, Achd Pàrlamaid, àrd-sgoil, athair-mhortair, baile, Comhairle na Gàidhealtachd,*) – по 13%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **«понять і предметів історичного минулого»** (*aoradh, àrd-thainistear, àrd-thriath, bananhoirer, banrighinn, boghadair*) – 7%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.1.1, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

У розрізі підкласів відсутніми є національно-марковані одиниці, що відносяться до підкласів «спорт та ігри», водночас найчисельнішими є підкласи «міфологія» – 98 одиниць, «реалії повсякденного життя» – 85 одиниць, «їжа та культура харчування» – 77 одиниць й «одяг» – 76 одиниць.

Це вказує на те, що укладачі словника, добираючи лексичні одиниці, зосередили увагу на фіксації понять, що характеризують духовне та повсякденне життя шотландців (див. ДОДАТОК Д).

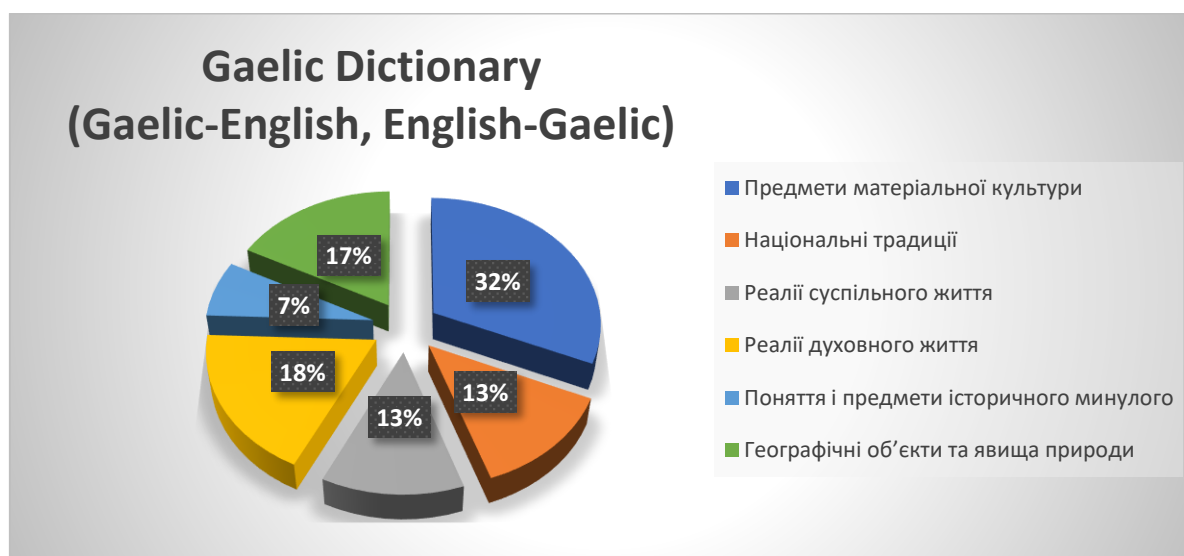

Рис. 5.1.1. Розподіл національно-маркованих одиниць GD (G–E, E–G) за класами

У словнику G–E & E–G було виокремлено 139 національно-маркованих одиниць, що становить 2% від загальної кількості слів у словнику. Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класів: **«предмети матеріальної культури»** (*bana charaid, bonaid bhioraich, breacan, briogais, brochan, clàrsach, Clò Mòr na Hearadh, còta-mòr, dos, fèileadh beag, mac na bracha, pìob mhòr, poit-dhubh*), **«реалії духовного життя»** (*buidseach, Crìosdaidh, an Cruithear, daoine-sìth, an Domhan, draoidh, draoidheil, an Eaglais Shaor, Eaglais na h-Alba, latha a' bhràtha, Lia-Fàil, luchraban*) – по 25%.

НМО класу **«географічні об'єкти та явища природи»** (*Alba, an t-Eilean Sgitheanach, ciora, Colla, Eilean a'Cheò, Gàidhealach, Gàidhealtachd, Gallda, Galldachd*) складають 22%, **«поняття і предмети історичного минулого»** (*Caolas Bòideach, ceann-cinnidh, Ceilteach, Cruithneach, na Fuadaichean, na Linntean Dorcha*) – 13%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **«національних традицій»** (*Bealtainn, Bodach na Nollaig, bodach-sneachda, deoch an dorais, an Fhèill Bhrìde, gealach an abachaidh, Oidhche*

Challainn, Oidhche Shamhna) – 8%, «реалій суспільного життя» (*clachan, Comhairle Ealain na h-Alba, am Margadh Coitcheann, Oifis na h-Alba*) – 7%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.1.2, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

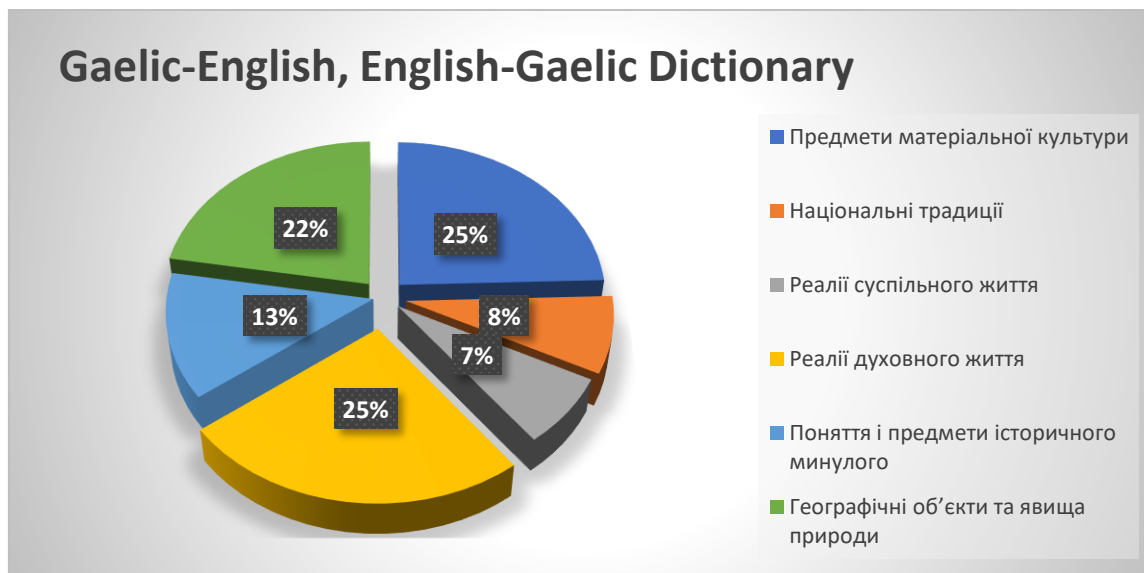

Рис. 5.1.2. Розподіл національно-маркованих одиниць G–E & E–G за класами

У розрізі підкласів відсутніми є національно-марковані одиниці на позначення спорту та ігор, законодавчої термінології, водночас найчисельнішими є підкласи «офіційна релігія» – 25 одиниць та «топографічні назви» – 20 одиниць. Враховуючи, що це словникове видання відноситься до малих лексикографічних творів, можна зробити висновок, що укладачі включили в нього лексичні одиниці, які можуть знадобитись неносіям мови під час подорожей та екскурсійних візитів (див. ДОДАТОК Е).

Словник **EGD** містить 151 національно-марковану одиницю, що становить 2% від усієї кількості слів у словнику.

Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «предмети матеріальної культури» (*anartan, aodach, aran-coirce, branndaidh, breacag, breacan, briogais, brochan, brot, drama, fèileadh, fo-sgiorta, mìlsean, poit-dhubh, srùbag, taigeis, uisge-beatha*) – 38%.

Другим за чисельністю НМО є клас «географічні об'єкти і явища природи» (*Alba, na h-Eileanan an Iar, Dùn Èideann, Gàidhealach, Gàidhealtachd, Galltachd, a'Mhachair Ghallta, mara, loch, lochan*) – 16%.

НМО класу «реалії духовного життя» (*an t-Abharsair, bana-bhuidseach, buidseach, deamhan, Dia, diabhal,, donas, draoidh*) складають 15%, «реалії суспільного життя» (*deuchainnean na h-Àrd Ìre, Ball Pàrlamaid na h-Alba, Banca na h-Alba, Comhairle na Gàidhealtachd, foghlam tron Ghàidhlig*) – 13%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення «національних традицій» (*Bealltainn, a' Bhliadhn' Ùr, Bodach na Nollaig, Callainn, gille-Caluim, Oidhche Challainn, Oidhche Shamhna*), «понять і предметів історичного минулого» (*ceann-cinnidh, Ceilteach, Cruithneach, àm nam Fuadaichean*) – по 9%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.1.3, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

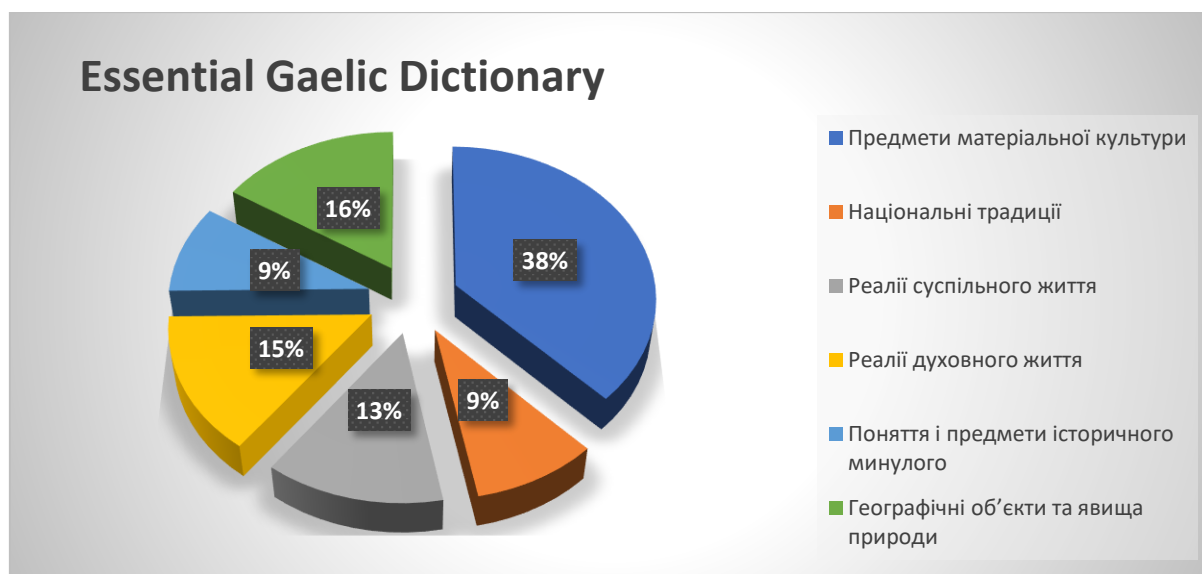

Рис. 5.1.3. Розподіл національно-маркованих одиниць EGD за класами

У розрізі підкласів відсутніми є національно-марковані одиниці на позначення підкласу «спорт та ігри», майже відсутніми (1–3 одиниці) – НМО, що відносяться до підкласів «звичаї та обряди», «законодавство», «історичні події» та «природні явища». Найчисельнішим підкласом за кількістю

представлених національно-маркованих одиниць є підклас «їжа та культура харчування» – 25 одиниць (див. ДОДАТОК Ж).

Словник **PG–E & E–GD** містить 141 національно-марковану одиницю, що становить 2% від усієї кількості слів у словнику.

Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «предмети матеріальної культури» (*bonnach, breacag, branndaichbriogais, briosgaid, brogan, brot, clòitchean, connadh-làmhaich, cuaran, cuislean, dùthchas, eanraich, fine, foileag, maragan, stail, taigeis, uisge-beatha*) – 40%.

НМО класу «поняття і предмети історичного минулого» (*airgead, ceann-cinnidh, Ceilteach, Cruithneach, ridire, rìghrean*) складають 14%, «реалії духовного життя» (*buidsich, cillean, clachan, cladh, diathan, diabhal, an Donas, draoidh, a'phaidir, rèilig, taibhs, tannasg*) – 13%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення «реалій суспільного життя» (*Achd Pàrlamaid, àrd-sgoil,*), «національних традицій» (*banais, Bealtainn, Callain, Nollaig, Oidhche Challainn, Oidhche Shamhna, Samhain*), «географічні об'єкти і явища природи» (*Alba, Gàidhealach, Gàidhealtachd, Galltachd,*) – по 11%.

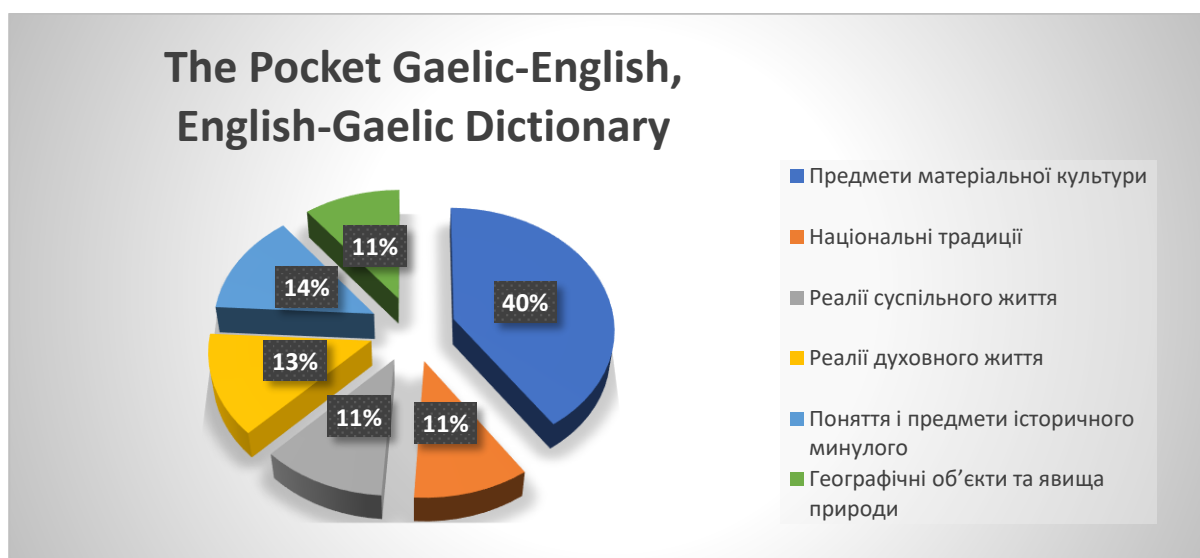

Рис. 5.1.4. Розподіл національно-маркованих одиниць PG–E & E–GD за класами

Діаграма, представлена на Рис. 5.1.4, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

У розрізі підкласів відсутніми є національно-марковані одиниці на позначення адміністративно-політичного устрою та історичних подій. Майже відсутніми є НМО підкласів «природні явища» – 3 одиниці; «музика та танці», «спорт та ігри», «звичаї та обряди» – по 2 одиниці; «законодавство», «освіта» – по 1 одиниці. Найчисельніші підкласи – «їжа та культура харчування» – 26 одиниць, «одяг» і «видатні історичні постаті» – по 19 одиниць (див. ДОДАТОК 3).

Таким чином, підсумовуючи, варто зазначити, що словники шотландської гельської мови більшою мірою зосереджують свою увагу на фіксації та тлумаченні національно-маркованих одиниць класу «предмети матеріальної культури» – від 25% до 40% та найменше на категоріях «поняття та предмети історичного минулого» – від 7% до 9%, «реалії суспільного життя» – від 7% до 11%, «національні традиції» – від 8% до 9%.

5.2. Класи та підкласи національно-маркованих одиниць, зафіксовані в лексикографічних джерелах шотландської мови Скотс

У CDSWPH було виокремлено 158 національно-маркованих одиниць, що становить 18% від загальної кількості слів у словнику. Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «предмети матеріальної культури» (*Abroath smokie, back green, Bannock, barley bree, black bun, bogie, bool, bothy ballad, bridie, cock-a-leekie, cranachan, Cullen skink, dirk, finnan haddie, moothie, quaich, rowie, skean-dhu, Tam o'Shanter, trows*) – 57%.

Другим за чисельністю класом є клас «географічні об'єкти та явища природи» (*back end, bubbly-jock, burn, clachan, ding dong, glen, haar, hoodie, kyle, loch, lochan, mochie, sheltie*) – 16%.

НМО класу «реалії суспільного життя» (*academy, bonnie fechter, broo, ceilidh, dross, dux, high heid yin, missives, tawse, procurator fiscal, rector, reset, roup, upset price*) становлять 9%, «національні традиції» (*dook for apples, dumps, fiddler's bidding, first foot, guising, handsel, Hogmanay, shenachie, slainte mhath, tattie holidays, tattie howkin', whigmaleerie*) – 8%, «реалії духовного життя» (*Auld Nick, bogle, deil, Disruption, Wee Free, kelpie, kirk, manse, widdershins*) – 6%,

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **понять та предметів історичного минулого** (*Auld Alliance, Auld Enemy, bawbie, flyting, ilk, the Tron Kirk*) – 4%. Діаграма, представлена на Рис. 5.2.1, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

У розрізі підкласів відсутніми є національно-марковані одиниці на позначення адміністративно-політичного устрою та видатних історичних постатей. Майже відсутні НМО підкласів «музика та танці», «свята» – по 2 одиниці. Найчисельнішими є підкласи «їжа та культура харчування» – 55 одиниць, «реалії повсякденного життя» – 23 одиниці (див. ДОДАТОК И).

Рис. 5.2.1. Розподіл національно-маркованих одиниць CDSWPH за класами

У **ESD** було виокремлено 467 національно-маркованих одиниць, що становить 4% від усієї кількості слів у словнику.

Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу **«предмети матеріальної культури»** (*Auntie Beenie, Balmoral, bands, black-strippit ba, boay, bonnet, brogue, dabbie, dirk, dram, Edinburgh rock, English and Scots, fardel, Finnan haddle, flash, fling, fuskie, Glesca screwdriver, goose, haggis, hacky duck, hairy tatties, a hauf and a hauf, heedrum hodrum, hen wife, Highland dance, hooker-doon, kilt, the ba, the Old Firm, Lammas, trews*) – 49%.

НМО класу **«реалії суспільного життя»** (*Braw Lad, Braw Lass, the Borders, cairn, chief, clan, defamation, dult, dux, dry-stane dyker, Highland line, Ordinary degree, sheriff clerk, thrissel*) складають другу за чисельністю групу – 15%.

НМО класів **«географічні об'єкти та явища природи»** (*Auld Reekie, Corbett, bealach, Embro, Glesca, harebell, haugh, the Hielans, loch, sealoch, lochan, merse, the Mounth, Paddy's Milestone, snirlie, star thummies*) складають 13%, **«національні традиції»** (*Burns Night, Burns Supper, clyack, corn kister, dook for aiples, first fit, Galatian, Highland Games, Hogmanay, guiser, Hallowday, Kelso Laddie, kirn supper*) – 11%, **«реалії духовного життя»** (*banshee, black man, bogle, the auld Carle, Clootie, cow, Dannie boy, diet, doolie, elder, Elfin, General Assembly, green lady, the Guid Man, kirk, kirk session*) – 10%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **понять і предметів історичного минулого** (*Auld Alliance, Auld Enemy, bawbee, bodle, children's hearing, claymore, Hawick ba, Lord Lyon, spreath, teuchter*) – 2%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.2.2, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

У розрізі підкласів найменш чисельними є національно-марковані одиниці на позначення адміністративно-політичного устрою – 2 одиниці та історичних подій – 3 одиниці, водночас найчисельнішими є підкласи **«їжа та культура харчування»** – 80 одиниць, **«спорт та ігри»** – 75 одиниць (див. ДОДАТОК К).

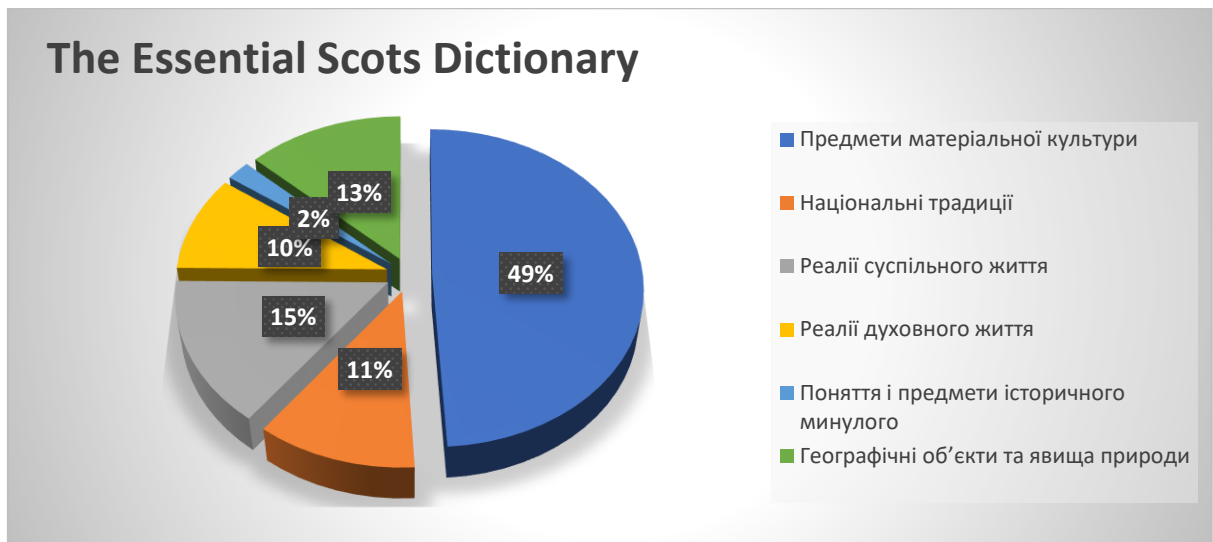

Рис. 5.2.2. Розподіл національно-маркованих одиниць ESD за класами

У CSD було виокремлено 2126 національно-маркованих одиниць, що становить 10% від усієї кількості слів у словнику. Найбільш представленими є національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «**предмети матеріальної культури**» (*ankerstock, Blue Brazil, bonnet, chit, choppyne, clarschar, collie buckie, daidle, Fawkirk Bairns, fire kettle, haggis, hairy tatties, heedrum hodrum, hen wife, Highland dance, hocherty-cocherty, kilt, luncart, lorne sausage, Pasley shawl, plaidie, purvey, snottum, spirtle, tartan, Tartan Army*) – 30%.

Другим за чисельністю класом є клас «**реалії суспільного життя**» (*absolvitor, aithken, Borders Region, Braw Lad, Braw Lass, blanch farm, Caledonian antizygyzy, Catholic creditor, dux, fellow-craft, hillman, Martinmas term, Scots antizygyzy, thrissel*) – 22%.

НМО класів «**географічні об'єкти та явища природи**» (*Ailsa Craig, Angus doddies, Auld Reekie, Bonaccord, Central belt, bealach, Embro, fann, Glesca, harebell, haugh, hellyiefer, the Hielans, Linton, loch, lochan, the Mounth, Paddy's Milestone, snirlie*) складають 18%, «**національні традиції**» (*Benna Sunday, Burns Night, Burns Supper, bowl money, Carlie market, corn kister, dook for aiples, first fit, Guid Nychburris, Highland Games, hill-tings, Hogmanay, guiser, Hallowday, kirn supper, Marymas Fair, Maurensemas*), «**реалії духовного життя**» (*Abbey Laird, Auld Kirk, bogle, the auld Carle, Clootie, cow, Dannie boy,*

divilick, elder, fama clamosa, kirk beadle, kirk master, kirk shot, Kirk of Scotland, the kirk malignant) – по 12%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **понять і предметів історичного минулого** (*Abbot of Unreason, Andrea Ferrara, Andermas, Angus herald, Argyllshire Highlanders, Argyll and Sutherland highlanders, Auld Alliance, Auld Enemy, chieftain, Lord Lyon*) – 6%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.2.3, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

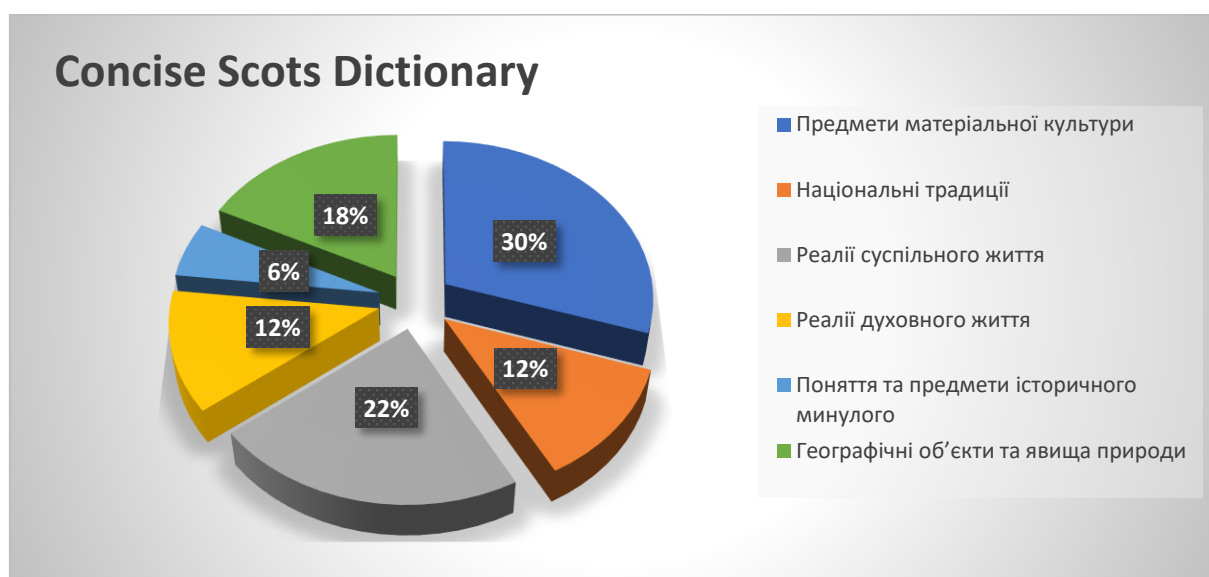

Рис. 5.2.3. Розподіл національно-маркованих одиниць CSD за класами

У розрізі підкласів найменш чисельними є національно-марковані одиниці на позначення адміністративно-політичного устрою – 89 одиниць, історичних подій та видатних історичних постатей – 117 і 115 відповідно, водночас найчисельнішими є підкласи «їжа та культура харчування» – 427 одиниць, «топографічні назви» – 373 одиниці та «законодавство» – 343 одиниці (див. ДОДАТОК Л).

У **CoISSD** було виокремлено 546 національно-маркованих одиниць, що становить 30% від усієї кількості слів у словнику.

Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «**предмети матеріальної культури**» (*Arbroath smokie, Atholl brose, ballop, balmoral, beddies, bevvu, black house, Bluenoose, bodhran, breeks, brogan,*

Ceol beag, Ceol mor, champit tatties, collop, cranachan, dram, Dundee cake, filibeg, ganzie, Hoops, Kilmarnock bonnet, kilt, peasebrose, quainch) – 45,4%.

Клас **«реалії суспільного життя»** (*bailie, bunnet hustler, Bute House, cadger, ceilidh, Children’s Hearing, clachan, COSLA, culpable homicide, dominie, EIS, feu, Holyrood, klondyker*) складає 19%, **«географічні об’єкти та явища природи»** (*Aberdeen Angus, Aberdeenshire, Alba, Auld Reekie, carse, Corbett, cushie-doo, Donald, Embro, Flow Country, Munro*) – 18%.

Найменш представленими є національно-марковані одиниці на позначення **національних традицій** (*the Bells, Beltane, blackening, Burns Night, Burns Supper, Candlemass, clavie, first foot, Hogmanay, Ne’erday*) – 7%, **понять і предметів історичного минулого** (*Auld Alliance, Auld Enemy, Bannockburn, bawbee, broch, Caledonia, Highland Clearances, Culloden, Devo max*) – 6%, **реалій духовного життя** (*beedle, Billy Boy, Declaration of Arbroath, Convenanter, elder, Fenian, Free Church, General Assembly, kelpie, kirk*) – 5%.

Діаграма, представлена на Рис. 5.2.4, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

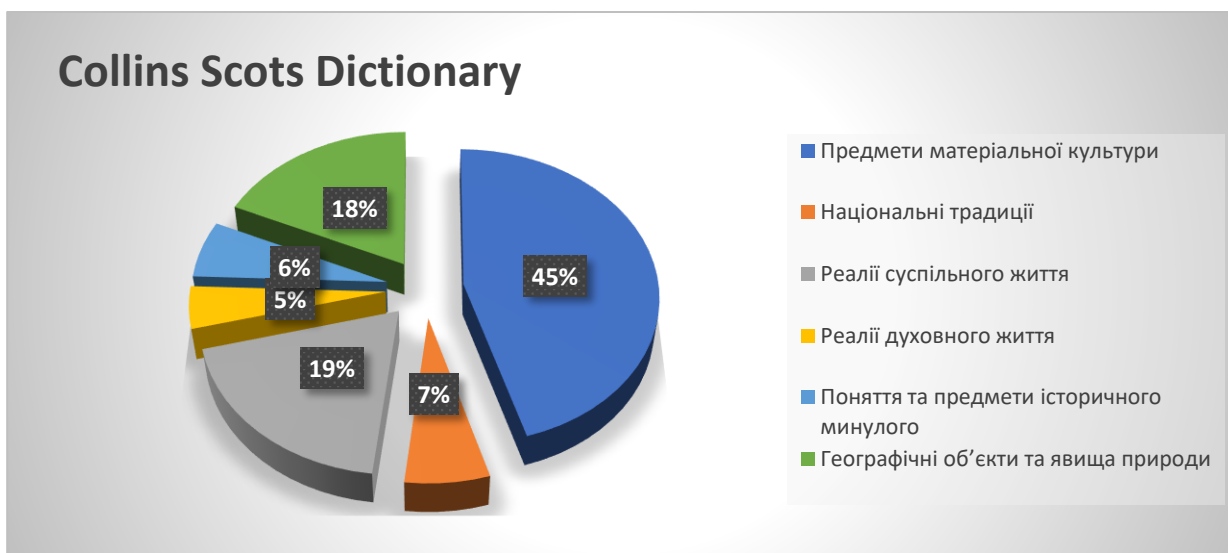

Рис. 5.2.4. Розподіл національно-маркованих одиниць CollSD за класами

У розрізі підкласів найменш чисельними є національно-марковані одиниці з підкласів «міфологія» – 3 одиниці та «історичні події» – 6 одиниць,

водночас найчисельнішими є підкласи «їжа та культура харчування» – 116 одиниць, а також «топографічні назви» – 67 одиниць (див. ДОДАТОК М).

У **100FSW** було виокремлено 22 національно-марковані одиниці, що становить 22% від загальної кількості слів у словнику.

Найбільш представлені національно-марковані одиниці, що відносяться до класу «**предмети матеріальної культури**» (*Annaker's midden, clabbydhu, daidle, haggis, collie buckie, jock, luncart, lorne sausage, plaidie, purvey, snottum, spirtle, stairhead rammy, swallie*) – 64%.

Другим за чисельністю класом є «**реалії суспільного життя**» (*avizandum, dux, scaffie, scaldie*), частка яких складає 18%.

НМО класів «**національні традиції**» (*first fit, Hogmanay*) і «**географічні об'єкти та явища природи**» (*Furry boots city, onding*) – по 9%.

Відсутніми є національно-марковані одиниці на позначення понять і предметів історичного минулого (0%), реалій духовного життя (0%). Діаграма, представлена на Рис. 5.2.5, унаочнює кількісний розподіл НМО за класами.

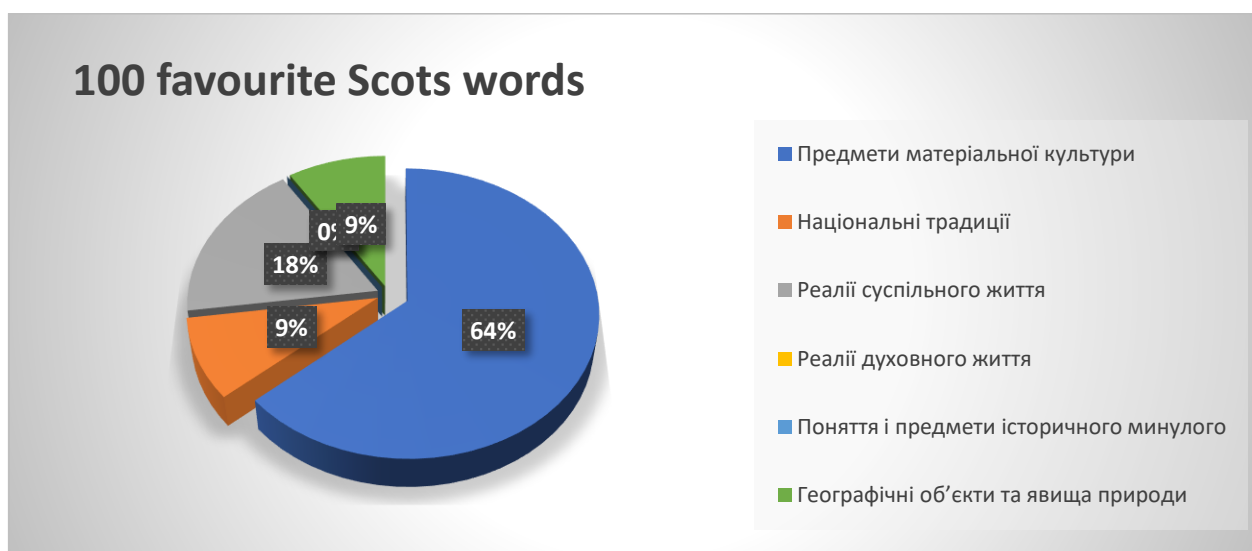

Рис. 5.2.5. Розподіл національно-маркованих одиниць 100FSW за класами

Повну відсутність фіксації національно-маркованих одиниць цих класів можна пояснити малою кількістю слів власне словникового видання, та його основним призначенням, сформованим у передмові, а саме – запропонувати

антологію найбільш уживаних слів шотландською мовою Скотс, що відображають багатство мови та її стійкість упродовж століть.

У розрізі підкласів національно-марковані одиниці є чисельно рівномірно розподіленими та складають в середньому 1–2 одиниці на підклас. Найбільш чисельними є підкласи «їжа та культура харчування» – 6 одиниць і «реалії повсякденного життя» – 5 одиниць (див. ДОДАТОК Н).

Отже, словники шотландської мови Скотс більшої мірою зосереджують свою увагу на фіксації та тлумаченні національно-маркованих одиниць класу «предмети матеріальної культури» – від 30% до 57%; та найменше на класах «поняття та предмети історичного минулого» – від 0% до 6%, «реалії духовного життя» – від 0% до 12%.

5.3. Зіставний аналіз класів та підкласів національно-маркованих одиниць гельської мови та шотландської мови Скотс на основі їхнього тлумачення в британському варіанті англійської мови як *tertium comparationis*

Узагальнені дані стосовно представлення класів НМО у словниках гельської мови та мови Скотс представлені на рис. 5.3.1. та у таблиці 5.3.1.

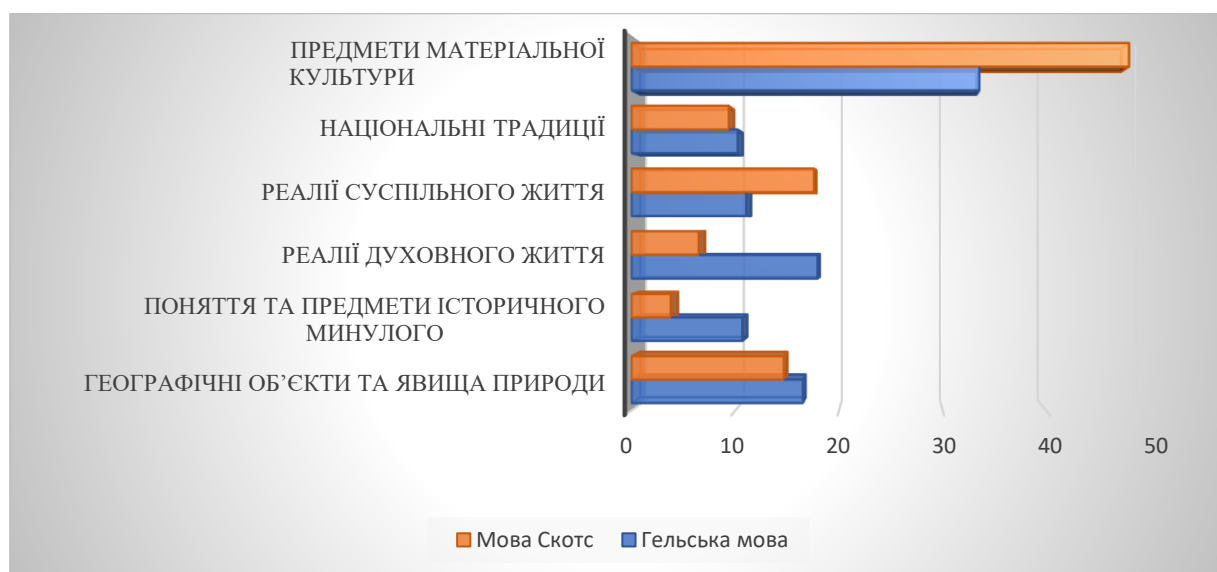

Рис. 5.3.1. Порівняльна діаграма класів НМО, представлених у словниках гельської мови та мови Скотс

Таблиця 5.3.1

**Наявність класів НМО у словниках гельської мови та мови Скотс
у зіставному аспекті (% від загальної кількості)**

	Предмети матеріальної культури	Національні традиції	Реалії суспільного життя	Реалії духовного життя	Поняття та предмети історичного минулого	Географічні об'єкти та явища природи
GD (G–E, E–G)	31,5	13,2	12,5	18,4	7,1	17,3
G–E & E–G	24,5	7,9	7,2	25,2	12,9	22,3
EGD	37,7	9,3	13,2	14,6	9,3	15,9
PG–E & E–GD	40,4	10,6	11,4	13,5	13,5	10,6
Середнє значення за класами	33,5	10,3	11,1	17,9	10,7	16,5
CDSWPH	57,6	8,2	8,9	5,7	3,8	15,8
ESD	47,8	11,2	14,8	9,7	3,4	13,1
CSD	30,0	12,1	22,4	12,3	5,6	17,6
CollSD	45,4	6,4	19,2	4,6	6,2	18,2
100FSW	59,1	9,1	22,7	-	-	9,1
Середнє значення за класами	48	9,4	17,6	6,5	3,8	14,7

Порівняльний аналіз дав змогу зіставити класи НМО, наявні у словниках обох мов, з метою визначення найбільш та найменш представлених класів і виокремлення спільних та відмінних рис.

У межах проаналізованого матеріалу можна зробити висновок про наявність двох класів НМО, які знаходяться на однакових позиціях згідно до ранжування від найбільшого класу до найменшого. Найбільшим класом НМО у словниках гельської мови та мови Скотс є «предмети матеріальної культури», третє місце за чисельністю посідає клас «географічні об'єкти та явища природи». У розрізі інших класів співпадінь не виявлено: так, на другій позиції у словниках гельської мови – клас «реалії духовного життя», а у словниках Скотс – «реалії суспільного життя»; четверта позиція представлена класом «реалії суспільного життя» у гельській мові, і класом «національні традиції» – у словниках мови Скотс; п'ята – «поняття та предмети історичного минулого» та «реалії духовного життя»; шоста – «національні традиції» та «поняття та предмети історичного минулого» у словниках гельської та мови Скотс відповідно. Ці відмінності можна пояснити, якщо взяти до уваги історію функціонування кожної з мов на території Шотландії та екстралінгвальні чинники, що зумовили формування таких понять і їх фіксацію у словнику.

Наприклад, шотландська гельська національна культура, що була притаманна першим королівствам Шотландії, зафіксувала в мові НМО на позначення духовного життя, яке відіграло велику роль у тогочасному суспільстві. Однак, у словниках мови Скотс даний клас посідає п'яту позицію, що пояснюється постійними релігійними сутичками, подіями Реформації та подальшим проведенням богослужіння англійською мовою замість Скотс. Таким чином, явища та події екстралінгвальної дійсності мали прямий вплив на формування НМО протягом історичного розвитку обох мов.

Висновки до розділу 5

Підсумовуючи здобутки Розділу 5, зауважимо, що для диференціації НМО, представлених у словникових виданнях гельської мови та шотландської мови Скотс, було розроблено авторську тематичну класифікацію, що містить 6 (шість) класів і 18 (вісімнадцять) підкласів.

У розрізі класів пропонується розглядати НМО на позначення предметів матеріальної культури, національних традицій, реалій суспільного життя, реалій духовного життя, понять і предметів історичного минулого, географічних об'єктів та явищ природи: серед підкласів – їжа та культура харчування, одяг, реалії повсякденного життя, музика та танці, спорт та ігри, свята, звичаї та обряди, адміністративно-політичний устрій, законодавство, освіта, робота та професії, офіційна релігія, міфологія, видатні історичні постаті, історичні події, топографічні назви, природні явища, флора та фауна.

Використовуючи отримані дані було визначено найбільш та найменш численні класи НМО, характерні для кожної з мов. НМО, зафіксовані у словниках гельської мови: предмети матеріальної культури (33,5%), реалії духовного життя (17,9 %), географічні об'єкти та явища природи (16,5%), реалії суспільного життя (11,1%), поняття і предмети історичного минулого (10,7%), національні традиції (10,3%).

НМО, зафіксовані у словниках шотландської мови Скотс: предмети матеріальної культури (48%), реалії суспільного життя (17,6%), географічні об'єкти та явища природи (14,7%), національні традиції (9,4%), реалії духовного життя (6,5%), поняття і предмети історичного минулого (3,8%).

Спільними класами НМО у словниках гельської мови та мови Скотс є «предмети матеріальної культури» і «географічні об'єкти та явища природи».

Відмінності в розподілі за класами в обох мовах пояснюється наявністю специфічних рис в національних картинах світу та цінностях, які шотландська нація закріпила в національних мовах протягом свого історичного розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено комплексний зіставний аналіз традицій фіксації національно-маркованих одиниць у словниках гельської та шотландської Скотс міноритарних мов і британському варіанті англійської мови.

За *tertium comparationis* для встановлення універсального і унікального в НМО шотландських гельської та мови Скотс (в принципах лексикографічної фіксації та власне інтерпретації НМО) було обрано тлумачення НМО за посередництвом британського варіанта англійської мови як мови-еталона (словники обох мов – і гельської, і мови Скотс – подають тлумачення виключно британською англійською). Саме такий підхід уможливив порівняння, зіставлення і подальше виокремлення спільного та відмінного в тематичних класах національно-маркованих лексичних одиниць, зафіксованих у опрацьованих нами словниках гельської та шотландської мови Скотс.

Теоретико-методологічну основу наукової роботи складають праці українських та закордонних науковців, які досліджували особливості функціонування міноритарних мов на території Шотландії та їх лексикографічного опису (М. Бауер, Дж. Маклеод, І. Маклеод, А. Нітінен, С. Ренні), національно-марковані одиниці (А. Балабан, Я. Бойко, М. Бондар, О. Тупиця, Б. Чаолаян та ін.), лексикографічні параметри та структурні компоненти словникових статей (Г. Віганд, Ф. Гаусманн, В. Давиденко, О. Демська, Є. Карпіловська, О. Каліберда, Ю. Кравцова).

Підходи до визначення та інтерпретації понять *нація* (Є. Зелінська, М. Козловець, Л. Нагорна, Р. Поліщук, Е. Сміт), *культура* (В. Андрущенко, П. Кендзьор, В. Мельник, Л. Саракун, В. Чухно), *національно-культурна ідентичність* (М. Козловець, П. Мовчан, Л. Нагорна, О. Титар, М. Степико, Т. Черненко) з погляду філософської, соціологічної та культурологічної наук були вивчені та узагальнені у дослідженні.

Об'єкт дослідження зумовив потребу в уточненні основних понять нашої дисертаційної роботи. Під поняттям *нація* розуміємо певну історичну спільноту, що може походити з однієї або декількох етнічних груп, проживає на спільній території з єдиним державним та економічним устроєм, має спільну історію, культуру, мову, спосіб життя, ментальність та самоусвідомлює себе як представників однієї спільноти, що вирізняється своїм самобутнім характером та тлі інших спільнот. Поняття *культура* потрактовується нами як сукупність унікальних усталених духовних цінностей та матеріальних надбань окремої етнічної (національної) спільноти, що має історичний та спадковий характер, передаючись від покоління до покоління, та є індивідуально визнаною й усвідомленою кожним членом спільноти.

Національно-культурну ідентичність визначаємо як стійке утворення, складний і багатоаспектний феномен, який знаходить своє відображення у різних сферах життєдіяльності представників тієї чи тієї нації та реалізується засобами духовної й матеріальної культури та національної мови. У роботі виділено такі показники сформованості національно-культурної ідентичності як відчуття належності до визначеної нації та стійкого почуття патріотизму, що виявляється у любові, повазі до батьківщини, її культури, традицій, устрою та мови.

Національно-марковані одиниці визначаємо як групи слів, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови. Відтак, суміжні поняття, такі як *реалії, безеквівалентна лексика, етнографізми, фонова лексика, культуремі, культурно-маркована лексика, культурні слова*, виступають специфічними складовими, що формують прошарок «національно-маркованої лексики» у розрізі всієї системи національної мови, а отже виступають гіпонімічними синонімами. В основу більшості наявних

класифікацій національно-маркованих одиниць покладено предметний принцип, що є найбільш доцільним, зважаючи на власне природу поняття.

Складна мовна ситуація на території Шотландії, де одночасно функціонують три мови, значним чином зумовлена екстралінгвістичними чинниками. Гельська мова та мова Скотс є міноритарними мовами, однак перша має статус другої офіційної мови країни, а остання – тільки регіональної, – при цьому і гельська мова, і мова Скотс визначаються носіями як національні та ті, що зберігають культурну самобутність шотландської нації.

Незважаючи на той факт, що обидві мови зазнали низки утисків протягом свого існування в одному і тому ж географічному ареалі й дійсно знаходились в однаковому обмеженні та перебували під заборонаю під час англізації шотландського населення, процеси їх лексикографічної фіксації значно відрізняються не тільки хронологічно, а й за змістом.

У роботі ідентифіковано три періоди розвитку шотландсько-гельської лексикографії: період «глосаризації» (до кінця XVIII ст.), «історичний» період (XIX-XX ст.), «навчальний» період (XXI ст.); чотири періоди розвитку шотландської лексикографії мовою Скотс: період «глосаризації» (XII ст. – XVIII ст.), «донауково-діалектологічний» (XIX ст. – поч. XX ст.), «історичний» (поч. XX ст. – кін. XX ст.), «науковий» (XXI ст.).

Визначено, що лексикографія шотландської мови Скотс представлена більшою різноманітністю словникових жанрів. Однак для шотландсько-гельської лексикографії абсолютно не властивим є укладання словників діалектизмів й трактування гельської мови як діалекту ірландської, на відміну від шотландської мови Скотс, яку довгий час лексикографи визначали як діалект англійської. Спільною рисою обох лексикографічних процесів є відсутність одномовних словників.

Таким чином, вивчення лексикографічних традицій ґрунтується на ідентифікації сукупності сталих критеріїв, ознак та параметрів, характерних

для різних за обсягом словникових видань одного призначення кожної окремо взятої шотландської мови.

Виявлено, що мегаструктура словників гельської мови характеризується наявністю тенденції до помірної усіченості з відсутністю залежності між обсягом словника та кількістю обов'язкових компонентів мегаструктури. Встановлено, що такий характер мегаструктури призводить до неповного виконання функцій словниковими виданнями, а саме невиконання інформативної та просвітницької функцій, що на рівні мегаструктури фіксується через відсутність компонентів зони довідкового апарату.

Визначено, що для мегаструктури словників шотландської мови Скотс характерною є наявність прямопропорційної залежності між загальним обсягом словника та кількістю мегаструктурних компонентів. Таким чином, малі словникові видання мають усічену мегаструктуру, а середні та великі – повну. Додатково було ідентифіковано зазначення переважної більшості компонентів у вступній частині словників, що значно ускладнює роботу з виданнями.

Словники гельської мови та мови Скотс на макроструктурному рівні представлені виданнями з різним обсягом реєстрових одиниць – малі, середні та великі. Макроструктура видань шотландською мовою Скотс фіксує більшу кількість національно-маркованих одиниць у порівнянні зі словниками гельською мовою – 4–30% і 2–4% відповідно. При цьому характер представлення НМО у словниках мови Скотс вказує на наявність обернено пропорційної залежності між загальним обсягом словника і відсотковим показником кількості НМО у його складі. Подібної залежності у словниках гельської мови не виявлено.

Аналіз словникових статей на мікроструктурному рівні проводився за визначеним переліком компонентів *зони заголовного слова* – 4 (чотири) компоненти – заголовне слово, синхронічні ідентифікаційні дані, діахронічні ідентифікаційні дані, маркування, *зони дефініції* – 5 (п'ять) компонентів – тлумачення або переклад, синтагматичні дані, семантичні дані, перехресні

посилання, примітки, що були виокремлені на принципах лінгво- та антропоцентризму, виходячи зі специфічного призначення словників міноритарних мов.

Встановлено, що для словників гельської мови специфічною рисою є усіченість зони дефініції, яка, як правило, представлена тільки 1 (одним) сталим компонентом (тлумачення або переклад), що призводить до часткової або повної втрати національно-культурного компонента лексичної одиниці. Взаємозалежності між кількістю компонентів мікроструктурного рівня і загальною кількістю реєстрових одиниць видання не виявлено. Обґрунтовано, що головним недоліком словникової статті національно-маркованої одиниці виступає відсутність етимології, територіальних та стилістичних позначок, що унеможлиблює коректне використання поданого поняття користувачем або відсутність вербальних ілюстрацій, що відображають функціонування лексичної одиниці в мовленні.

Визначено, що на мікроструктурному рівні статті словників шотландської мови Скотс характеризуються більш повним представленням НМО, що виявляється у більшій кількості компонентів обох зон – заголовного слова та дефініції. Під час аналізу було також виявлено прямопропорційну залежність між кількістю компонентів мікроструктури та загальним обсягом словника.

У результаті вивчення словникових статей лексикографічних джерел було ідентифіковано різну кількість лексикографічних параметрів мікроструктурного рівня застосованих для фіксації національно-маркованих одиниць гельської мови та шотландської мови Скотс – 5 (орфографічний, фонетичний, категорійний, граматичний, дефінітивний, узуальний) і 10 (орфографічний, фонетичний, категорійний, граматичний, дефінітивний, семантичний, ілюстративний, етимологічний, узуальний, ідіоматично-словотвірний) відповідно.

Встановлено, що власне семантизація НМО має спільні риси, що виявляються у використанні одного набору підходів, але з різним рівнем

пріоритизації. Словники гельської мови тяжіють до використання функціонального аналога, у той час як словники шотландської мови Скотс більш зосереджені на наданні вичерпного опису й аналітичного пояснення, що зумовлює у першому випадку ризик втрати національного компонента НМО як такого. Водночас для словникових видань обох мов характерною є відсутність семантизації НМО за допомогою виключно методу транскрипції та транслітерації, поєднання методів транскрипції та транслітерації, опису й аналітичного пояснення, поєднання методів транскрипції та транслітерації, функціонального аналога, опису й аналітичного пояснення.

Для диференціації національно-маркованих одиниць, зафіксованих у словниках гельської мови та шотландської мови Скотс, було розроблено авторську тематичну класифікацію, що містить 6 (шість) класів і 18 (вісімнадцять) підкласів.

НМО зафіксовані у словниках гельської мови можна викласти у такому порядку: предмети матеріальної культури (33,5%), реалії духовного життя (17,9 %), географічні об'єкти та явища природи (16,5%), реалії суспільного життя (11,1%), поняття і предмети історичного минулого (10,7%), національні традиції (10,3%).

Для словників шотландської мови Скотс характерним є такий розподіл: предмети матеріальної культури (48%), реалії суспільного життя (17,6%), географічні об'єкти та явища природи (14,7%), національні традиції (9,4%), реалії духовного життя (6,5%), поняття і предмети історичного минулого (3,8%).

Фактично представлений спектр НМО у своєму ранжуванні дає змогу зробити висновок про відмінності в національних картинах світу та цінностях, які шотландська нація закріпила в мові протягом свого історичного розвитку, та виокремити предметну культуру та питання географічного розподілу земель як такі, що є сталими і зафіксованими в обох мовах Шотландії.

У *перспективі* плануємо залучити до дослідження інші міноритарні мови (баскська, валлійська, каталонська) з метою ідентифікації лексикографічних традицій фіксації національно-маркованих одиниць та виявлення специфічних параметрів, характерних для мов меншості, що відображають національну культуру та сприяють формуванню національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Академічний тлумачний словник української мови. (2023).
<http://sum.in.ua/s/nacija>

Андрущенко, В. (2014). Поняття культури: філософський дискурс на рубежі століть. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*, 33, 5–9. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_33_2

Бойко, Я. (2015). Лінгвопрагматичні аспекти перекладу культурно маркованої лексики в англomовних публіцистичних текстах. *Вісник Київського Національного Лінгвістичного Університету. Серія «Філологія»*, 12(2), 7–13.

Бондар, М. (2015). Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий Вісник Кафедри ЮНЕСКО Київського Національного Лінгвістичного Університету. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*, 30, 31–36.

Борисенко, Н. (2010). *Методика проведення наукових досліджень: Навчально-методичний посібник*. Житомир: Вид-во ЖДУ.

Гелнер, Е. (2003). *Нації та націоналізм. Націоналізм*. К.: Таксон.

Давиденко В. (2020a). Сучасні українські словникарські праці: статистичний вимір, різноманіття й особливості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*, 2, 162–167. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-2-23>.

Давиденко В. (2020b). Українські лексикографічні праці в сучасному освітньому просторі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації*, 31 (70), 4 (1), 39–43.

Давиденко, В. І. (2020c). Типологічна представленість сучасних українських лексикографічних праць. *«Слов'янські мови»: збірник наукових праць*. Мін-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 3(15), 52–60.

Давиденко, В. І. (2021). Функційний потенціал сучасного українського словникарства. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 35 (2). 107–113. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-17>

Демська, О. (2010). Вступ до лексикографії. *Вид. дім «Києво-Могилянська академія»*.

Довбиш, М., & Свінтковська, Т. (2019). Шляхи перекладу етномаркованої лексики. *ЛОГОС. Мистецтво Наукової Думки*, 3, 122–124.

Драбовська, В. (2017). Критичний аналіз тлумачних словників: новітні антропоцентричні методики (на матеріалі словників американського варіанта англійської мови). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, II (3), 94–100.

Драбовська, В. (2018). Культурно-забарвлена лексика у макро- і мікроструктурі сучасних навчальних тлумачних словників англійської мови. *Національна ідентичність в мові і культурі: зб. наук. праць*. Київ: Талком. 223–226.

Дубічинський, В. (2012). Лексикографія. *Харків: НТУ «ХПІ»*.

Дяченко, Л. (1997). *Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української літературної мови* [автореф. дис. ...канд. філол. наук]. Київський держ. лінг. ун-т.

Зелінська, Є. (2009). Поняття «нація» та особливості її формування. *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. К.*, 80, 42–49.

Зорівчак, Р. (1989). Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). *Львів: Вид-во при Львів. держ. ун-ті*.

Каліберда, О. (2014). *Енциклопедизм англійської лінгвістичної лексикографії*. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В.

Каліберда, О. (2019). Енциклопедичні елементи в мегаструктурі лінгвістичних словників англійської мови. *Закарпатські філологічні студії*, 9(1), 88–93. http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2019_9%281%29__19

Капранов, Я. (2014). Принципи конструювання словникових статей в Етимологічному словнику української мови (на прикладі слів, успадкованих з праслов'янської мови). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія*, 17(1), 61–76.

Карпіловська, Є. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 52. 93–109. DOI: 10.11649/sfps.2017.005

Карпіловська, Є. (2018). Здобутки словникарів Тернополя: 3 нагоди виходу у світ другого видання словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого». *Лексикографічний бюлетень*, 27. 156–161.

Карпіловська, Є. (2019а). Здобутки академічної структурної та математичної лінгвістики у моделюванні українського слова. *Українська мова*, 1. 18–35.

Карпіловська, Є. (2019б). Терміни – аспектні синоніми в когнітивному просторі мови. *Термінологічний вісник*, 5. 18–25.

Карпіловська, Є. (2020). Підходи до опису інновацій у сучасній українській неографії. *Јужнословенски филолог*, LXXVI (2). 105-125. DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2002105K>

Карпіловська, Є. (2023). Українське мовомислення початку ХХІ ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія*, Київ: Інститут української мови НАН України, 2023, с. 404–421.

Кендзьор, П. (2013). Переосмислення сутності поняття «культура» у системі полікультурного виховання особистості. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 17, 309–318.

Ковганюк С.П. (1968). *Практика перекладу*. К.:Дніпро.

Козловець, М. (2009). *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

Кононенко, В. (2008). *Мова у контексті культури. Монографія*. Київ–Івано-Франківськ: Плаї.

Кочерган, М. (2006). *Основи зіставного мовознавства*: підручник. К. : Вид. центр «Академія».

Кравцова, Ю. (2019). Метафорична лексикографія як новий напрям словникової практики. *Слов'янські мови*, 2(14), 81–93.

Кравцова, Ю. (2022а). Новітні напрями сучасної лінгвістики. *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 50, 66–74. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.9>

Кравцова, Ю. (2022b). *Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації*. Монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Куліш, В., & Гарах, О. (2020). Труднощі перекладу культурно маркованої лексики. *Молодий вчений*, 12(88), 64–68. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-12-88-14>

Лемещенко-Лагода, В.В. (2019) До проблеми періодизації та систематизації шотландського лексикографічного процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 38(2), 104–107.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2020а). Актуальні підходи до лексикографічної репрезентації національно-маркованих одиниць (на прикладі шотландської мови Скотс). *Проблеми лінгвістичної семантики: V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (20 листопада 2020 року)*. Рівне: РДГУ. 92–94.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2020b). Традиції лексикографічної фіксації національно-маркованих одиниць у шотландсько-англійських словниках. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 25-26 вересня 2020 р.)*, 42–47.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2021а). Використання корпусу SCOTS для вивчення національно-маркованих одиниць. *III Міжнародна науково-прикладна інтернет-конференція “Корпусна лінгвістика в науці та освіті”*:

Програма і матеріали III Міжнар. наук.-прикл. Інтернет-конференції, м. Київ, 03 грудня 2021 р. 19–20.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2021b). Методологічні підходи до тлумачення національно-маркованих одиниць у словниках міноритарних мов (на прикладі шотландської мови Скотс). *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*, 2(1). 121–125.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2021c). Мови на межі зникнення: шотландська гельська. Проблеми викладання іноземних мов у закладах вищої освіти : *збірн. наук. матер. I Всеукраїнській наук.-практ. Інтернет-конференції, м. Мелітополь, 20 травня 2021 р.* 33–36.

Лемещенко-Лагода, В. (2021d). Національно-маркована лексика: проблема визначення та специфіка лексикографічного опрацювання у шотландсько-англійських словниках. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 48, 126–129.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2021e). Слова-реалії як один із різновидів національно-маркованої лексики. *Світ мови – світ у мові: матеріали VI Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 29 жовтня 2021 р.; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), 79–81.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2021f). Шотландська мовна криза: сучасний статус та проблеми збереження міноритарних мов. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Філологічні науки, міжкультурна комунікація та перекладознавство: досвід і виклики»* (23–24 квітня 2021 р., м. Ченстохова, Республіка Польща). 86-89.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2022). Лексикографія та національна ідентичність: досвід Шотландії. *Digitales Lernen und Lehren im Kontext der wissenschaftlichen Redlichkeit in der Mehrsprachigkeit : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції 2-3 грудня 2022 року.* 92–95.

Лемещенко-Лагода, В.В. (2023). Основні принципи фіксації національно-маркованих одиниць у словниках міноритарних мов Шотландії.

Навчання і викладання у багатомовному світі у цифровому форматі. Digitales Lernen und Lehren in der Mehrsprachigen Welt : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції 1-2 грудня 2023 року. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 112–115.

Лемещенко-Лагода, В. В., Рябуха, Т.В. (2019) Лексикографічна фіксація шотландської мови Скотс: від теорії до практики: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В.

Матвєєва, С. (2020). Лінгвокогнітивне моделювання професійної мовної картини світу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 31(70), 1, ч. 3, 34–40. DOI: 10.32838/2663-6069/2020.1-3/06

Мейзерська, І. (2015). Принципи організації мікроструктури словникової статті в англійських навчальних тлумачних словниках. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*, 30. 42–48.

Мельник, В. (2005). Культура етнонаціонального буття в контексті історії філософської думки. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 23, 82–96.

Мовчан, П. (2015). Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*, 17, 103–107.

Нагорна, Л. (2003). Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*, 2, 14–30.

Петрина, О. (2018). Методологічні засади дослідження англomовних та українських терміносистем банківської сфери. *Закарпатські філологічні студії*, 3(1). 174–179.

Поліщук, Р. (2017). *Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації* [автореф. дис. ...канд. філософ. наук]. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка.

Поліщук, Р. (2018). Мова як чинник збереження національно-культурної ідентичності. *Молодий вчений*, 11(63), 740–744.

Прокопенко, Л. & Холодюк С. (2018). Мікроструктура комплексного електронного словника гандбольних термінів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 34(2). 72–77.

Ренан, Е. (2006). *Що таке нація? Націоналізм: Антологія (Vol. 2)*. Київ: Смолоскип.

Саракун, Л. (2011). Експлікація поняття «культура» в сучасному філософському дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*, 539–540, 119–123.

Степико, М. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. Київ: НІСД.

Степико, М. & Черненко, Т. (2017). Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*, 3(44). 178–183.

Титар, О. (2016). *Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько антропологічний вимір* [дис. ...канд. філософ. наук]. Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/c76cbd9b-1a25-4d71-9142-360da2df2058/content>

Тупиця, О., Зімакова, Л. (2012). Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, 251–258.

Цимбал, Н. (2019). *Методи лінгвістичних досліджень: навчальний посібник*. Умань: Візаві.

Чухно, В. (2009). *Культура як атрибут соціуму*. Гілея, 21, 243–249.

Шепель, Ю. (2020). *Основи лінгвістичних досліджень: навчальний посібник*. Дніпро.

Abdelzaher, E. (2022). An Investigation of Corpus Contributions to Lexicographic Challenges over the Past Ten Years. *Lexikos*, 32(1), 162–179. doi: <https://doi.org/10.5788/32-1-1714>

Aitken, A. J., Dareau, M. G., Pike, L., K., Stevenson, J. A. C. (Eds). (2001). *Dictionary of the Older Scottish Tongue*. Oxford: Oxford University Press.

Aitken, A. J., McArthur, T. (eds.) (1979). *Languages of Scotland*. Edinburgh: Chambers.

Al-Kasimi, A. M. (1977). *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Humanities Pr.

Albrecht, J. (2005). *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Narr.

Alonso, A. C., & Ponte, D. C. (2015). *An analysis of cultural vocabulary in ELT textbooks*. *Odisa*, 16, 83-96. ISSN 1578.3820.

Anderson, B. (2001). *Imagined Communities*. London, New York: Verso.

Anderson, W. (2007). The Scots Corpus: a resource for language contact study. In: *Language contact and minority languages in Europe*. *Studies in EuroLinguistic*, 5.

Arias-Badia, B., Torner, S. (2023). Bridging the gap between website accessibility and lexicography: information access in online dictionaries. doi:<https://doi.org/10.1007/s10209-023-01031-9>

Balaban, A., & Çaglayan, B. (2014). *Common cultural Turkish words in Albanian and Greek languages*. *Journal of Educational and Social Research*, 4(2), 262–269. ISSN 239-978X. doi:10.5901/jesr.2014.v4n2p262

Bauer, M. & Robertson, W. (2016). Am Faclair Beag online Gaelic-English dictionary. <http://www.faclair.info/> Reviewed by Colleen Patton, University of Arizona, 10, 155–163.

Binbin, Sh., Kravchenko, N., Matvieieva, S. (2022). Archaic archetypes and symbols of the Ukrainian and Russian peoples: to debunk the myth of a single people. *Amazonia Investiga*, vol. 11, No. 59, 184–193. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.59.11.17>

Blynova, I., Davydenko, V. (2021). Contemporary Ukrainian Lexicography: Status, Typology, and Development Trends. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*. Series 9. Current Trends in Language Development, 21. 5–18. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2021.21.01>

Bödeker, B. & Freese, K. (1987). *Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie*. *TextconText*, 2(3), 137–165.

Bolten, J. (2012). Kultur – Interkulturalität – Interkulturelle Kompetenz – Wirtschaft. Vortragsreihe im Fortbildungsseminar an der VDU im Januar 2012. – Retrieved from: <http://www.interculture.de>.

Campbell, K., Lamb, W., Martin, N., & West, G. (Eds.) (2013). *'Chan eil e even ann an Dwelly's!': The Continuing Legacy of Edward Dwelly's Gaelic Dictionary. In 'A Guid Hairst': Collecting and Archiving Scottish Tradition: Essays in Honour of Dr Margaret A. Mackay* (pp. 163–170). Shaker Verlag.

Considene, J. (2017). *Small dictionaries and curiosity. Lexicography and fieldwork in post-medieval Europe*. UK: Oxford University Press. Retrieved from https://ebrary.net/116354/language_literature/nineteenth_century

Crawford, R. (2013). *John Jamieson, a man of many words*. Retrieved from <http://www.the-tls.co.uk/tls/public/paper1190914.ece>

Davydenko, V. (2023). Contemporary Ukrainian Computational Dictionaries: History, Achievements, and Challenges. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine*. Series 9. Current Trends in Language Development, 26. 5–12. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.26.01>

Drößiger, H.-H. (2009). Zu ausgewählten Äquivalenzproblemen in zweisprachigen Glossaren. Beishreibung – Hypothesen – Lösungsvorschläge. *Vertimo studijos*, 2, 129–143.

Durkacz, V.E. (1983). *The Decline of the Celtic Languages*. Edinburgh: John Donald.

Emerson, R. (1959). *From Empire to Nation: The Rise of Self-Assertion of Asian and African Peoples*. Harvard University Press.

European Charter for Regional or Minority Languages. (1992). Retrieved from <https://rm.coe.int/1680695175>

Feinauer, A. (2002). *The Treatment of Semantic Information in Dictionaries. Department of Afrikaans and Dutch, University of Stellenbosch*.

Flinz, C. (2011). The microstructure of online linguistics dictionaries: obligatory and facultative elements. *Electronic lexicography in the 21st century*:

New Applications for New Users: Proceedings of eLex 2011, Bled, 10-12 November 2011, 83–88.

Földes, Ch. (2019). Sprache – Interaktion – Kultur: ein Beitrag zur Problemdekonstruktion anhand des Paradigmas 'Linguokulturologie' - In book: Reeg, Ulrike/Simon, Ulrike (Hrsg.): *Facetten der Mehrsprachigkeit aus theoretischer und unterrichtspraktischer Sicht*. Münster/New York: Waxmann 2019 (*Interkulturelle Perspektiven in der Sprachwissenschaft und ihrer Didaktik*; 8). 85–115.

Friedman, J. (1994). *Cultural Identity and Global Process*, SAGE Publications Ltd.

Gaidhlig. *The Gaelic Language in Education in Scotland*. (2018). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.

Giegerich, H. J. (1992). *English Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Glaser, K. (2007). *Minority Languages and Cultural Diversity in Europe. Gaelic and Sorbian Perspectives*. Clevedon. Buffalo. Toronto. Multilingual matters LTD.

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esaslari*, 5th ed.. Inkilap Kitabevi, Istanbul.

Gouws, R. (1989). *Leksikografie*. Cape Town: Academica.

Gouws, R. (1991). Review: Hausmann, F.J., O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (Eds.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography. Lexicographica 7/1991*: 268–290.

GRO(S) Scots Language. (1996). A Report on the Scots Language Research carried out by the General Register Office for Scotland, Edinburgh.

Hance, M. (2004). Inching Forward – The Development of Language Policy in Devolved Scotland. In *Dialect. Two Days Conference & Public Debate on the Development of the Shetland Dialect*. Shetland Arts Trust, 35–37.

Hardie, K. (1996). Lowland Scots: Issues in nationalism and identity. In Charlotte Hoffman (ed.), *Language, Culture and Communication in Contemporary Europe*, 61–74. Clevedon: Multilingual Matters.

Hausmann, F., & Wiegand, H. (1989–1991). *Components Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A survey*. Hausmann, F.J. et al. (Eds.), 328–360.

Hendriks, K. (2003). The treatment of culture-bound lexical items in bilingual dictionaries intended for a multilingual environment. *Stellenbosch University*.

Horsbroch, D. (2002) The Scots language: An historical and political assessment. *Studia Indogermanica Lodziensia*, IV. 21–42.

John Jamieson: The man who saved Scots' tongue – with help from his landlady. (2013). Retrieved from <http://www.scotsman.com/news/arts/john-jamieson-the-man-who-saved-scots-tongue-with-help-from-his-landlady-1-2426855>

Jones, Ch. (Ed). (1997). *The Edinburgh History of the Scots language*. Edinburgh University Press Ltd.

Joseph, J. (2006). *Identity and Language*. *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd ed., K. Brown, Ed., Vol 5, pp. 486–492). Oxford: Elsevier.

Kaliberda, O. (2021). Extralinguistic Features of the Macrostructure in English Linguistic Dictionaries. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*, 22. 31–42. <https://doi.org/10.31392/NpU-nc.series9.2021.22.03>.

Kaliberda, O. (2022). Macrostructure of Encyclopaedic and Linguistic Dictionaries: Common and Specific Features. *Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică*, 1-2. 79-86.

Kavanagh, K. (2000). Words in a Cultural Context. *University of Stellenbosch, Lexikos* 10, 99–118.

Kay, B. (1993). *Scots. The Mither Tongue*. Ayrshire.

Koller, W. (2001). Einführung in die Übersetzungswissenschaft. *Wiesbaden: Quele und Meyer*, 6, 301–328.

Kramersch, C. (2003). *Language and Culture*. Oxford University Press, 4th ed., Oxford.

Kravtsova, Yu. V. (2020). Metaphorical Lexicography: Basic Principles, Current Problems and Development Prospects. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. 20. 91–100. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2020.20.07>

Lawson, R. (2014) *Sociolinguistics in Scotland*. Palgrave Macmillan.

Lemeshchenko-Lagoda, V. (2021a). Diachronic and synchronic analysis of lexicographic processes of minority languages in Scotland: a contrastive approach. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*, 21. 76–89. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2021.21.06>

Lemeshchenko-Lagoda, V. (2021b). Main approaches to the classification of Scottish dictionaries (written in Scots and Scottish Gaelic). *Мова. Свідомість. Концепт*, 11. 38–42.

Lemeshchenko-Lagoda, V. (2023a). Lexicographic fixation of nationally marked units of minority languages (on the example of electronic dictionaries of Scots and Scottish Gaelic). *PNAP*, 60 (5). 68–75.

Lemeshchenko-Lagoda, V. (2023b). Nationally marked vocabulary as a means of national identity preservation and promotion. *Knowledge, Education, Law, Management*, 5 (57). 23–28.

Lemeshchenko-Lagoda, V. (2023c). Microstructural Representation of Nationally Marked Units in Scots-English and Gaelic-English Dictionaries. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*, 26, 55–64. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.26.06>

Lemish, N., Matvieieva, S., Orlova, Yu., Kononets, Ju. (2022). Culture vs Stereotypical Thinking vs Language Facts. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 25 (1), 64–86.

Lockwood, W.B. (1975). *Languages of the British Isles Past and Present*. London: André Deutsch.

Lynch, M. (2007). *Oxford Companion to Scottish History*. Oxford University Press.

MacAulay, D. (1992). The Scottish Gaelic language. In MacAulay, D. (ed.) *The Celtic Languages* (pp. 137–248). Cambridge: Cambridge University Press.

MacInnes, J. (1991). The voice of an entire people. *Lines Review* 117, 10–11.

MacKinnon, K. (1974). *The Lion's Tongue: The Story of the Original and Continuing Language of the Scottish People*. Inverness: Club Leabhar.

MacKinnon, K. (1991). *Gaelic: A Past and Future Prospect*. Edinburgh: Saltire Society.

MacLeod I., & McClure, Derrick, J. (2012). *Scotland in Definition: A history of Scottish Dictionaries*. John Donald.

MacLeod, N., & Dewar, D. (1833). *A Dictionary of the Gaelic Language*. Glasgow: W. R. M'Phun.

Markstein E. (1998). «Realia». In: Snell-Hornby, Mary / Hönig, Hans G. / Kußmaul, Paul / Schmitt, Peter A. (Hg.): *Handbuch Translation* (= Stauffenburg Handbücher). Tübingen: Narr. 288–291.

Matvieieva, S. (2020a). Terminological synonymy: Corpus-Driven Translation. *International Journal of Science and Research*, 9(3). 971–973. Doi.10.21275/SR20316214409.

Matvieieva, S. (2020b). Thesaurus Modelling of Modern Legal Metalanguage. *International Journal of Research – Granthaalayah*, 8(2), 89–92.

Matvieieva, S., Torgovets, M. (2022). Cognitive Terminological Structure as a Unit of the Professional Worldview. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*, 23, 41–51. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2022.23.04>.

McClure, J. (1994). English in Scotland. In Robert Burchfield (ed.), *English in Britain and overseas: Origins and development (The Cambridge History of the English Language 5)*, 23–93. Cambridge: Cambridge University Press.

- McClure, J. D. (2009). *Why Scots Matters*. Edinburgh: The Saltire Society.
- McLeod, W. (2013). 'Chan eil e even ann an Dwelly's!': The Continuing Legacy of Edward Dwelly's Gaelic Dictionary. In 'A Guid Hairst': Collecting and Archiving Scottish Tradition: Essays in Honour of Dr Margaret A. Mackay (pp. 163–170). Shaker Publishing.
- McLeod, W. (2006a). Securing the Status of Gaelic? The Gaelic Language (Scotland) Act 2005, *Scottish Affairs* 57, 19–38.
- McLeod, W. (2006b). Gaelic in Contemporary Scotland: Contradictions, Challenges and Strategies, Retrieved from <http://www.arts.ed.ac.uk/celtic/poileasaidh/MCLEODCATALAN2.pdf>.
- McLeod, W. (2020). *Gaelic in Scotland: Policies, Movements, Ideologies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McLeod, W., Dunbar, R., Macleod, M., O'Rourke, B., Dunmore, S., Armstrong, T.C. (2022). Against Exclusionary Gaelic Language Policy: a Response to Ó Giollagáin and Caimbeul. *Scottish Affairs*, 31.1. 84–103.
- Meek, D.E. (1996). *The Scottish Highlands: The Churches and Gaelic Culture*. Geneva: WCC Publications.
- Newmark P. (1981). *Approaches to translation*. Oxford: Prentice Hall. 200 p.
- Nielsen, S. (2018). Dictionary criticism. In P.A. Fuertes-Olivera (Ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography* (pp.78–90). Routledge.
- Nihtinen, A. L. K. (2005). Scotland's Linguistic Past and Present: Paradoxes and Consequences. *Essays in Honour of Anders Ahlqvist*, 2, 118–137.
- Nihtinen, A. L. K. (2008). Gaelic and Scots in Devolved Scotland. *Studia Celtica Fennica*, 5, 69–81.
- Ole, S., Gut, U. & Fuchs, R. (2016). New perspectives on Scottish Standard English: Introducing the Scottish component of the International Corpus of English. In *Beal, Joan und Sylvie Hancil (eds). Northern British English (working title)*. Berlin: de Gruyter.
- Patton, C. Bauer, M. & Robertson, W. (2016). Am Faclair Beag. *Language Documentation & Conservation*, 10, 155–163.

Pike, L., & Maolalaigh, R. (2013). Faclair na Gàidhlig and Corpas na Gàidhlig: New Approaches Make Sense. In J. Cruickshank & R. McColl Millar (Eds.), *After the Storm: Papers from the Forum for Research on the Languages of Scotland and Ulster triennial meeting, Aberdeen* (Vol. 4, pp. 299–337). Publications of the Forum for Research on the Languages of Scotland and Ulster.

Pons-Sanz, S. & MacCoinnich, A. (2018). The Languages of Scotland. In: Royan, N. (Ed.) *The International Companion to Scottish Literature, 1400-1650*. (pp. 19–37). Scottish Literature International.

Reiß, K. (1971). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: M. Hueber.

Rennie, S. (2015a). The lexicography of Scots. In: Hanks, P., de Schryver GM. (Eds.) *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-45369-4_36-1

Rennie, S. (2015b) ‘A Kist of Ferlies’: Scottish culture in Jamieson and later dictionaries of Scots. In: Karpova, O. M. and Kartashkova, F. I. (eds.) *Life beyond Dictionaries*. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, pp. 32–41. ISBN 9781443877947

Schmitt, P. A., Markstein, E., Snell-Hornby, M., Hönig H. G., & Kußmaul, P. (Eds.) (1998). *Handbuch Translation (Stauffenburg Handbücher)* (pp. 288–291). Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Scottish Independence Referendum Results in Full. (2014). Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2014/sep/18/-sp-scottish-independence-referendum-results-in-full>

Scottish Languages Bill – Gaelic and Scots commitments: consultation analysis. (2023). Retrieved from <https://www.gov.scot/publications/analysis-consultation-responses-gaelic-scots-commitments-relative-scottish-languages-bill/pages/1/>

Simpson, A. (2016). Chinese Language and National Identity. *The Routledge Encyclopedia of the Chinese Language*.

Singh, R.A. (2010). *Introduction to Lexicography*. Central Institute of Indian Languages, Mysore.

Smith, A. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.

Smith, J. (2017). *Scots: an outline history*. Dictionaries of the Scots Language. Retrieved from <https://dsl.ac.uk/about-scots/an-outline-history-of-scots/anglicization/>

Smout, T.C. (1985). *A History of the Scottish People 1560–1830*. London: Fontana Press.

Stewart, T.W. (2004). Lexical imposition: Old Norse vocabulary in Scottish Gaelic. *Diachronica* 21(2), 393–420.

Stuart-Smith, J. (2008). Scottish English: Phonology. In *Bernd Kortmann & Clive Upton (eds.), The British Isles (Varieties of English 1)*, 48–70. Berlin: Mouton de Gruyter.

UNESCO (1982). *Mexico City Declaration on Cultural Policies World Conference on Cultural Policies*, Mexico city, 26 July – 6 August 1982. Retrieved from http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en/pdf/.

Unger, J. W. (2010). Legitimizing inaction: Differing identity constructions of the Scots language. *European Journal of Cultural Studies*, 13 (1): 99–117.

Villalva, A. & Williams, G (eds.) (2019). *The landscape of Lexicography*. Centro de Linguística da Universidade de Lisboa.

Wells, J. (1982). *Accents of English*. 3vls. Cambridge: Cambridge University Press.

Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. New York: Oxford University Press.

Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. New York: Oxford University Press.

Withers, C.W.J. (1989). On the geography and social history of Gaelic. In Gillies, W. (ed.) *Gaelic and Scotland / Alba agus a' Gha`idhlig* (pp. 101–130). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Zgusta, L. (1971). *Manual of lexicography*. In coop. with V. Cerny e.a. Praha: Academia.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Angus, J. S. (1914). *A glossary of the Shetland dialect*. UK: Alexander Gardner.

Angus, W. (2001). *The Essential English-Gaelic Dictionary: A Dictionary for Students and Learners of Scottish Gaelic*. UK: Birlinn Ltd.

Armstrong, R. A. (1825). *Gaelic Dictionary*. London: Printed for James Duncan.

Bell, W. (1838). *A Dictionary and Digest of the Law of Scotland: With Short Explanations of the Most Ordinary English Law Terms*. Edinburgh: John Anderson.

Brookes, I. (Ed). (2014). *Collins Scots Dictionary*. Glasgow: HarperCollins Publishers.

Buchanan, D. (2006). *Gaelic – English. English – Gaelic dictionary*. Poland: Geddes & Grosset.

Cairns Speitel, P. (Ed). (2019). *100 Favourite Scots Words*. Luath Press Ltd.

Charnley, E., Market, B. (1846). *A Glossary of North Country words*. Newcastle upon Tyne. UK: G. E. Brockett.

Concise English-Scots Dictionary. (1999). Edinburgh: Polygon.

Concise Scots Dictionary (2nd ed). (2017). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dictionarium Scoto-Celticum – A Dictionary of the Gaelic Language I & II. (1828). Edinburgh: William Blackwood. London: T.Cadell.

Dictionary for Local Government – Scottish Gaelic and English. (2011). Retrieved from <https://www.cne-siar.gov.uk/schools-and-learning/gaelic-education/gaelic-resources/dictionary-for-local-government/>

Dictionary of the Scots Language. (2021). Retrieved from <https://scotlex.org/dictionary-of-the-scots-language/>

Dugall, G. (2016). *Glossary of words in "The Northern Cottage and other poems"*. Retrieved from <http://www.ulsterscotsacademy.com/texts/historical-abstracts/1800-1899/dugall-glossary/index.php>

Dwelly, E. (1901). *The Illustrated Gaelic English Dictionary*. Herne Bay: E. Dwelly.

Edmondston, T. (1866). *An etymological glossary of the Shetland and Orkney dialect with some derivations of names of places in Shetland*. London and Berlin: Asher & Co. Flaws, M.

Grant, W., & Mathieson, M. et al. (1931–1976). *The Scottish National Dictionary*. Edinburgh: Scottish National Dictionary Association.

Gregor, W. (1866). *The Dialect of Banffshire*. Kessinger Publishing.

Jackson, R. (2013). *A guide to Scots bird names*. Seattle: Ptarmigan Press.

Jamieson, J. (1808). *An Etymological Dictionary of the Scottish Language*. (Vol. 1-2). London: W. Creech, Constable, and Blackwood.

Kirkpatrick, B., McLaren Kirkpatrick, E. (2006). *The Concise Dictionary of Scottish Words and Phrases*. Edinburgh: Crombie Jardine Publishing.

Lamb, G. (1996). *The Orkney Dictionary*. Retrieved from <http://www.orkneydictionary.scot/dictionary/?revlookup=go>.

Macbain, A. (1911). *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. Stirling: Eneas Mackay.

Macdonald, A. (1741). *A Galick and English Vocabulary / Leabhar a Theagasc Ainminnin: no, A Nuadhfhocloir Gaoidheilg & Beurla*. Edinburgh: Robert Fleming.

MacEachan, F. (1842). *Gaelic-English Dictionary*. Clo-bhuilte le R. Morison.

MacFarlane, R. (1795). *Nuadh Fhocclair Gaidhlig agus Beurla = A New Alphabetical Vocabulary, Gailic and English*. Edinburgh: John Moir.

MacLennan, M. (1997). *Gaelic dictionary: Gaelic – English, English – Gaelic*. Edinburgh: Acair and Mercat press.

- Macleod, I., & Cairns, P. (Eds). (2012). *The Essential Scots Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mark, C. (2003). *The Gaelic-English Dictionary*. Routledge.
- McLeod, I. (Ed). (2001). *The Scots thesaurus*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- McLeod, I. (Ed). (2004). *The Essential Scots dictionary: Scots–English, English–Scots*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- McNeir, C. L. (2001). *Faclair na Pàrlamaid / Dictionary of Terms*. Edinburgh: Riaghaltas na h-Alba.
- Michalska, K. (2014). *A Scots-Polish Lexicon: Leksykon Szkocko-Polski*. Edinburgh: Steve Savage Publishers Limited.
- Owen, R. C. (1993). *The Modern Gaelic-English Dictionary*. Glasgow: Gairm Publications.
- Robertson, B., MacDonald, I. (2004). *Gaelic dictionary. (Teach Yourself)*. McGraw-Hill, 1.
- Robinson, Ch. (2008). *Scottish Wildlife (Say It in Scots!)*. Black & White Pub Ltd.
- Robinson, Ch. (2008). *Wha's Like Us?: Say it in Scots*. Black & White Pub Ltd.
- Robinson, Ch., Finlayson, E. (2008). *Scottish Weather (Say It in Scots!)*. Black & White Pub Ltd.
- Robinson, M. (Ed). (1996). *Concise Scots dictionary*. Chambers.
- Scott, M. (2008). *Scottish Place Names (Say It in Scots!)*. Black & White Pub Ltd.
- Scottish corpus of Texts & Speech (SCOTS). (2023). Retrieved from: <https://www.scottishcorpus.ac.uk>
- Shaw, W. (1780). *Galic and English Dictionary*. London: by W. and A. Strahan.
- Sinclair, J. (1782). *Observations on the Scottish Dialect*. London: W. Strahan, and T. Cadell.

Skene, J. (1641). *De Verborum Significatione*. London: E. G[riffin].

Steuart, J. (1715). *Dirleton's Doubts and Questions in the Law of Scotland, Resolved and Answered*. Edinburgh: Printed by J. Watson.

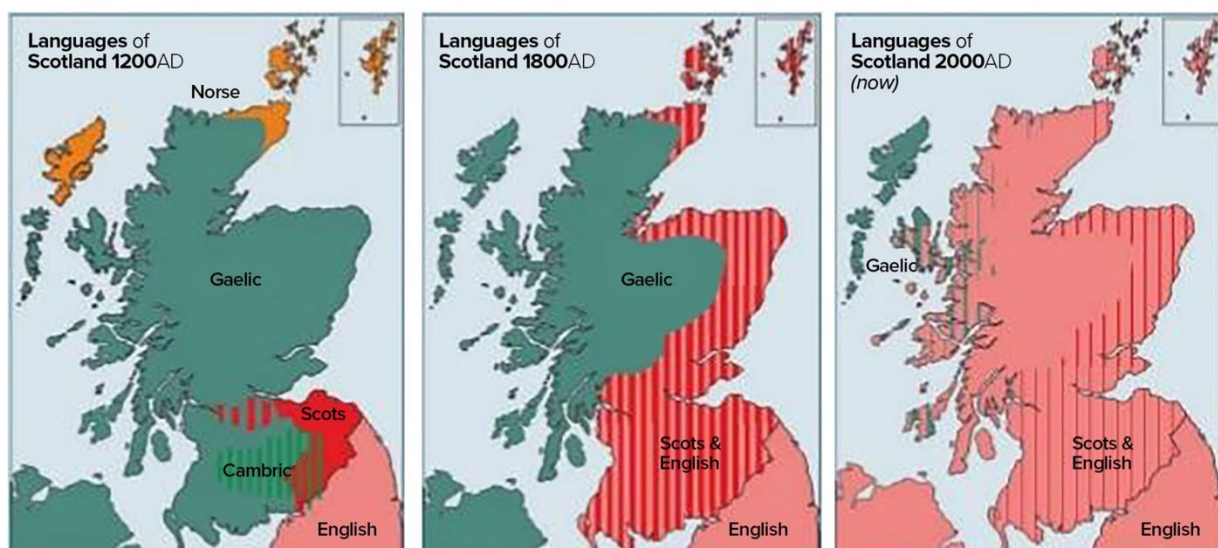
The Concise Scots Dictionary. (2005). Edinburgh: Edinburgh University Press.

The Dictionary of the Scots language. (2000). Retrieved from <http://www.dsl.ac.uk/>

The Pocket Scots Dictionary. (1999). Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

Thomson, D. (1981). *The New English-Gaelic Dictionary*. Glasgow: Gairm Publications.

Watson, A. (2021). *The Pocket Gaelic – English, English – Gaelic Dictionary*. UK: Birlinn Ltd.

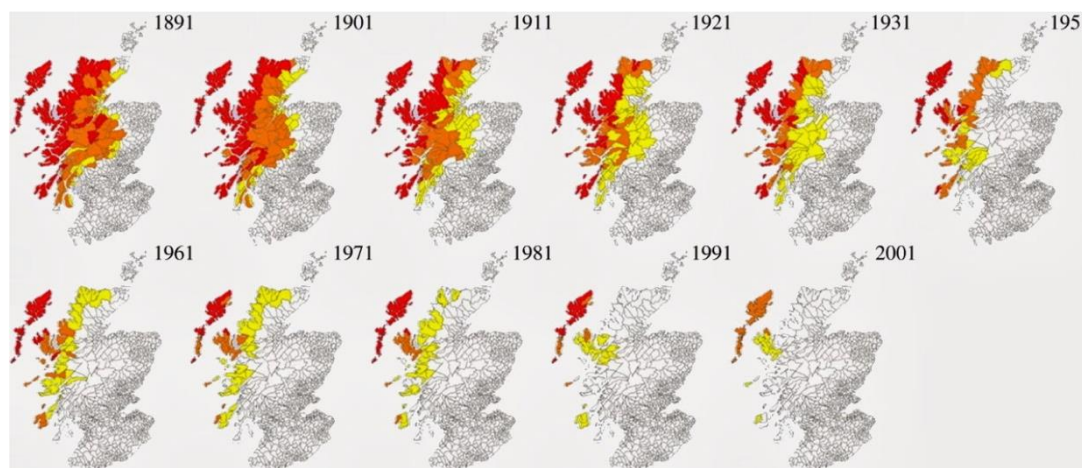

Possible language zones in southern Scotland, 7th–8th centuries

**Інфографіка. Приблизна схема розповсюдження мов Шотландії
від 1200 р. до 2000 р.**

(джерело: <https://www.theclanbuchanan.com/language>)

Scottish Gaelic in Decline

Percentages of mono- and bilingual Gàidhlig (Scottish Gaelic) speakers in Alba (Scotland) in successive census years, by Kandle et al.

Key:

Red, 75–100% Gàidhlig speaking

Orange, 50–74.9% Gàidhlig speaking

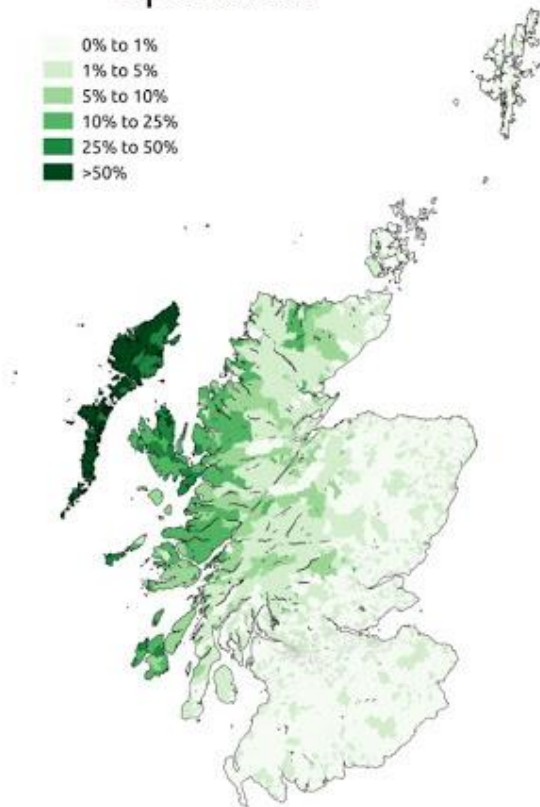
Yellow, 25–49.9% Gàidhlig speaking

White, less than 25% Gàidhlig speaking

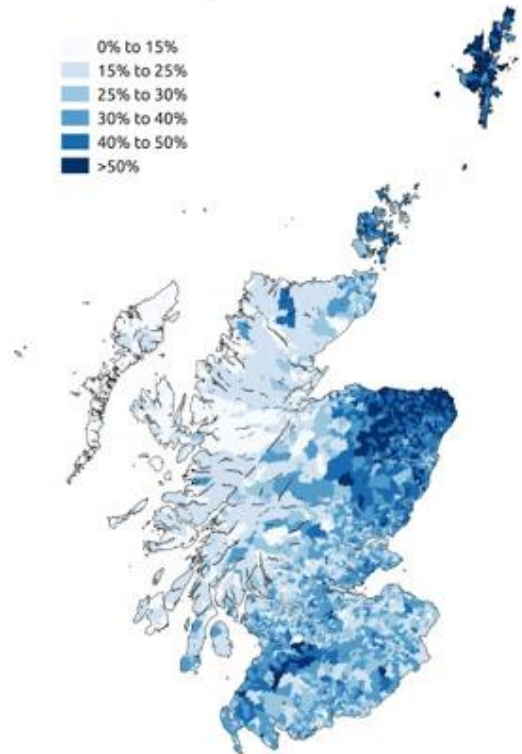
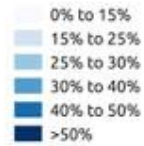
**Інфографіка. Зниження кількості носіїв шотландської гелльської мови
у період з 1891 по 2001 р.**

(джерело: <https://decolonialatlas.wordpress.com/2015/02/01/scottish-gaelic-in-decline/>)

Scottish Gaelic speakers

Scots speakers

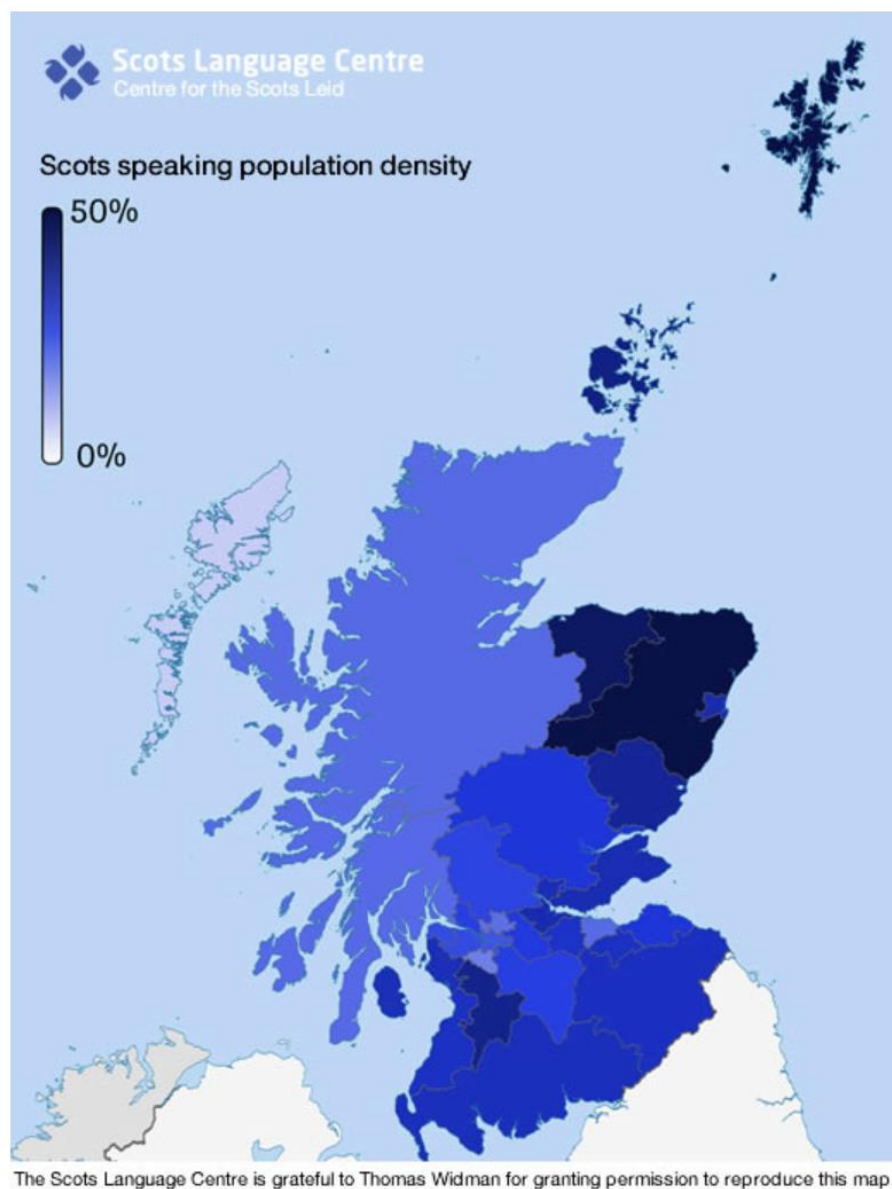

Інфографіка. Кількість носіїв шотландської гельської мови та шотландської мови Скотс згідно перепису 2011 р.

(джерело: <https://moadore.medium.com/scots-and-gaelic-arent-yes-languages-here-s-why-4345148d72a1>)

Map shows Scots speakers by region

10th October 2013

Інфографіка. Регіональний розподіл та густота проживання носіїв шотландської мови Скотс. Автор: Томас Віндман
(джерело: https://www.scotslanguage.com/news/3948/calendar/Oct_2013)

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі GD (G–E, E–G)**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	256
їжа та культура харчування	77
одяг	76
реалії повсякденного життя	85
музика та танці	18
спорт та ігри	-
Національні традиції	108
свята	58
звичаї та обряди	50
Реалії суспільного життя	101
адміністративно-політичний устрій	15
законодавство	20
освіта	37
робота та професії	29
Реалії духовного життя	150
офіційна релігія	52
міфологія	98
Поняття та предмети історичного минулого	58
видатні історичні постаті	36
історичні події	22
Географічні об'єкти та явища природи	140
топографічні назви	63
природні явища	30
флора та фауна	47

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі G–E & E–G**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	34
їжа та культура харчування	13
одяг	12
реалії повсякденного життя	3
музика та танці	6
спорт та ігри	-
Національні традиції	11
свята	8
звичаї та обряди	3
Реалії суспільного життя	10
адміністративно-політичний устрій	2
законодавство	-
освіта	1
робота та професії	7
Реалії духовного життя	35
офіційна релігія	25
міфологія	10
Поняття та предмети історичного минулого	18
видатні історичні постаті	16
історичні події	2
Географічні об'єкти та явища природи	31
топографічні назви	20
природні явища	3
флора та фауна	9

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі EGD**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	57
їжа та культура харчування	25
одяг	12
реалії повсякденного життя	11
музика та танці	9
спорт та ігри	-
Національні традиції	14
свята	11
звичаї та обряди	3
Реалії суспільного життя	20
адміністративно-політичний устрій	8
законодавство	2
освіта	5
робота та професії	5
Реалії духовного життя	22
офіційна релігія	15
міфологія	7
Поняття та предмети історичного минулого	14
видатні історичні постаті	13
історичні події	1
Географічні об'єкти та явища природи	24
топографічні назви	14
природні явища	3
флора та фауна	7

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі PG–E & E–GD**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	57
їжа та культура харчування	26
одяг	19
реалії повсякденного життя	8
музика та танці	2
спорт та ігри	2
Національні традиції	15
свята	13
звичаї та обряди	2
Реалії суспільного життя	16
адміністративно-політичний устрій	-
законодавство	1
освіта	1
робота та професії	14
Реалії духовного життя	19
офіційна релігія	12
міфологія	7
Поняття та предмети історичного минулого	19
видатні історичні постаті	19
історичні події	-
Географічні об'єкти та явища природи	15
топографічні назви	7
природні явища	3
флора та фауна	5

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі CDSWPH**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	91
їжа та культура харчування	55
одяг	8
реалії повсякденного життя	23
музика та танці	2
спорт та ігри	3
Національні традиції	13
свята	2
звичаї та обряди	11
Реалії суспільного життя	14
адміністративно-політичний устрій	-
законодавство	8
освіта	3
робота та професії	3
Реалії духовного життя	9
офіційна релігія	4
міфологія	5
Поняття та предмети історичного минулого	6
видатні історичні постаті	-
історичні події	6
Географічні об'єкти та явища природи	25
топографічні назви	3
природні явища	13
флора та фауна	9

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі ESD**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	227
їжа та культура харчування	80
одяг	23
реалії повсякденного життя	29
музика та танці	20
спорт та ігри	75
Національні традиції	53
свята	30
звичаї та обряди	23
Реалії суспільного життя	70
адміністративно-політичний устрій	2
законодавство	11
освіта	10
робота та професії	47
Реалії духовного життя	46
офіційна релігія	29
міфологія	17
Поняття та предмети історичного минулого	9
видатні історичні постаті	1
історичні події	8
Географічні об'єкти та явища природи	62
топографічні назви	27
природні явища	12
флора та фауна	23

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі CSD**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	1235
їжа та культура харчування	427
одяг	213
реалії повсякденного життя	232
музика та танці	191
спорт та ігри	172
Національні традиції	499
свята	283
звичаї та обряди	216
Реалії суспільного життя	926
адміністративно-політичний устрій	89
законодавство	343
освіта	185
робота та професії	309
Реалії духовного життя	507
офіційна релігія	318
міфологія	189
Поняття та предмети історичного минулого	232
видатні історичні постаті	115
історичні події	117
Географічні об'єкти та явища природи	727
топографічні назви	373
природні явища	143
флора та фауна	211

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі CollSD**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	248
їжа та культура харчування	116
одяг	29
реалії повсякденного життя	35
музика та танці	23
спорт та ігри	45
Національні традиції	35
свята	21
звичаї та обряди	14
Реалії суспільного життя	105
адміністративно-політичний устрій	13
законодавство	31
освіта	14
робота та професії	47
Реалії духовного життя	25
офіційна релігія	22
міфологія	3
Поняття та предмети історичного минулого	34
видатні історичні постаті	28
історичні події	6
Географічні об'єкти та явища природи	99
топографічні назви	67
природні явища	14
флора та фауна	18

**Кількісний розподіл національно-маркованих одиниць
за тематичними класами та підкласами на матеріалі 100FSW**

Класи та підкласи	Кількість НМО
Предмети матеріальної культури	14
їжа та культура харчування	6
одяг	2
реалії повсякденного життя	5
музика та танці	-
спорт та ігри	1
Національні традиції	2
свята	1
звичаї та обряди	1
Реалії суспільного життя	4
адміністративно-політичний устрій	-
законодавство	1
освіта	1
робота та професії	2
Реалії духовного життя	
офіційна релігія	-
міфологія	-
Поняття та предмети історичного минулого	
видатні історичні постаті	-
історичні події	-
Географічні об'єкти та явища природи	2
топографічні назви	1
природні явища	1
флора та фауна	-